

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 03106

YIDISH UN YIDISHKEYT

Joseph Opatoshu

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יוסף אפאטאשו

יידיש

און

יידישקייט

/ ע ס י י ע ז /

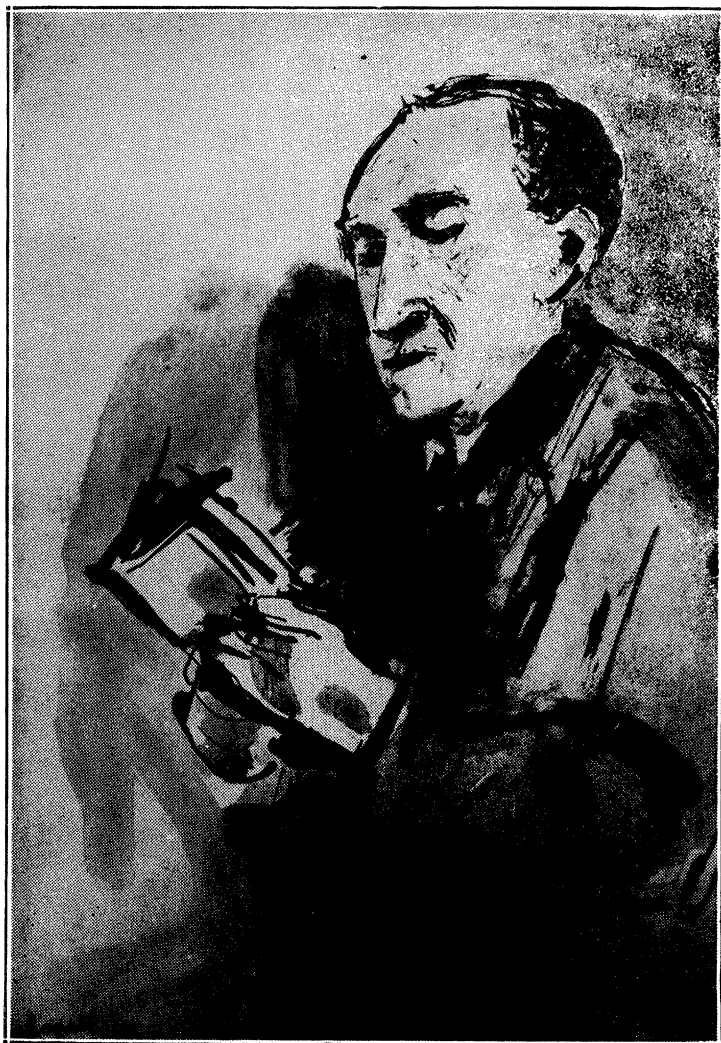

פארלאג:
גרשון פאמערמאן
עס"י - ביבליאטעק
טאָמאָנטע, קאָנאָדע

יוסף אַפּאַטאַשו
יידיש און יידישקייט
/ עפּייען /
תשרי, תש"י — אַקטאָבער, 1949
הונדערט זייטן

געדרוקט אין דער
פּאַמער פּאַבלישינג און פּרינטינג קאָ.
גרשון פּאַמערמאַן, איינגעטימער
206 ספּעדיינע עוועניו ★ טאַראַנטע, קאַנאַדע

יוסף אַפּאַטאַשו

מאַרק שאַגאַל

געצייכנט אין קראָטאָן פּאַלם, 1948

יצחק לייבוש פרץ

ד

וף ווינטער 1915. דער וואַרשעווער גמינע-הויף איז איבערגעפאקט מיט פליטים פֿון גאַנץ קרוין-פּוילן. ביי טאַטע-מאַמע פֿירן קינדער אויף די הענט, גייען אויס פֿון הונגער. ביי זידע-באַבע פֿירן טרערן אין די אויגן.

די גמינע אַליין זעט אויס ווי אַ הקדש. קראַנקע ליגן אויף בעטלעך, אויף שטולן, אויפֿן דיל. דער פֿאַרוואַלטער פֿונעם וואַרשעווער בית-עולם, אַ מיטל-הויכער, פֿעסט-געבויטער, טראַגט זיך פֿון איין בעטל צום אַנדערן מיט אַ שווערן געעלטערטן טראַט, ס'פנים טונקל, אַפּגעצערט. די וואַנסן פֿאַרשטעלן די אונטערשטע ליפּ. ס'קומט אונטער אַ דאַר, אויסגעצערט מענטשל. ביידע גייען צו צום פֿענצטער. דער פֿעסט-געבויטער ווייזט מיטן פֿינגער אויף דעם גמינע-הויף:

— זעסט דאָרט דעם ייד לעבן דער סוכה? דערקענסט אים נישט? ס'איז דאָך באַנטשע, באַנטשע שווייג. איצט דערקענסטו אים שוין? דער האַלב-פֿאַרפֿרוירענער ייד לאָזט מיך נישט אָפּ, נישט בייטאַג, נישט ביי-נאַכט, גייט מיר נאָך און מאַנט און מאַנט:

— באַנטשע שווייג בין איך. גענוג צרות שוין געהאַט. וואו איז דיין פּמליא של מעלה, פּרץ? וואו איז דיין גן-עדן? לאַז זיין אַ בולקע כאַטש אַן פּוטער! זעסט נישט, אַז איך גיי אויס פֿון הונגער?

— גערעכט איז געווען דער ליטוואַק, — האָט דער פֿאַרוואַלטער פֿונעם וואַרשעווער בית עולם ווייטער גערעדט — וואָס האָט מיר געשריבן מיט יאָרן צוריק, אַז אין באַנטשע שווייג האָט ער דערקענט די פּנסת-ישראל. אַט דערקען איך איצט אין דער פּנסת-ישראל דעם געפּלאַגטן באַנטשע שווייג, וואָס בעט כאַטש אַ בולקע אַן פּוטער, בעט אַ שטיקל טרוקן ברויט. און קיין ברויט איז נישטאַ.

— און דעם הויכן ייד, טאַקע „משכמו ומעלה“ — דעם ייד דערקענסטו? די באַרד — אַ לאַנגע, אַ פֿאַרשנייטע. ברעמען — ווייסע, דיקע, לאַנגע. און אַז ער הייבט אויף די ברעמען — איז רבונו של עולם — אויגן חלפּים, בלאַנקע חלפּים קוקן אויף דיר. ס'איז דאָך דער בריסקער רב, וואָס זיצט שוין דאָ דעם דריטן טאַג און זאַגט „איכה“ — קלאַגט ס'קלאַג-ליד פֿון אונדזער חורבן, וואו ס'איז נישטאַ קיין איין טרייסט-וואָרט, וואו ס'איז נישטאַ קיין שטיקל שטראַל פֿאַר אונדזער מאַרגן. דערפֿאַר טאַקע האָב איך קיינ-

מאָל נישט געוואָלט איבערזעצן „איכה“ אויף יידיש. דעם נעכטן טראָגן מיר, יידן, אין זיך. מיר דאַרפֿן דעם מאָרגן, מיר דאַרפֿן כוח אַריבערצוטראָגן דעם היינט.

— שוין וואָכן, ווי כ'קוק מיר די אויגן אויס, כ'זוך אַרום אויפֿן גמינע-הויף דעם ביאַלער רבין, כ'זוך די שטענדיקע פֿרייד פֿון זיינע טונקעלע אויגן. כאָטש אַליין — קרוע-בלוע — איז ער קיינמאָל נישט פֿאַרביטערט, שטענדיק אויפֿגעלייגט, האָט אַ גוט וואָרט פֿאַר יעדן איינעם. דער ביאַלער רבי האָט בעסער געוואָלט זיין אין גיהנום מיט כל-ישראל, איידער מיט יחידים אין גן-עדן. און אַז מיר האָבן שוין ס'גיהנום, האָף איך, אַז דער ביאַלער רבי וועט יעדע מינוט אַנקומען.

אַזוי האָט פֿרץ גערעדט, צי געדאַרפֿט רעדן, צו דינענזאָנען אַ חודש פֿאַר זיין טויט. ווען דער שונא האָט זיך געריסן קיין וואַרשע.

דעם דריטן אַפֿריל, 1945, איז געוואָרן דרייסיק יאָר ווי פֿרץ איז טויט. פֿאַר די דרייסיק יאָר האָט פֿרץ דורכגעמאַכט אַ סך גילגולים. כמעט יעדעס יאָר צו פֿרצעס יאַרצייט האָט מען גענומען נישטערן צי מען האָט נישט חס-והלילה איבערגעשאַצט דעם נפֿטר. און דאָס איז געטאָן געוואָרן פֿאַרן כבוד פֿון דער יידישער ליטעראַטור. מען פֿלעגט האַלטן אין איין טאַשן און טאַ-לירן די נעמען. אין 1912 איז דער נוסח געווען — פֿרץ, שלום-עליכם, מענ-דעלע. אַ צען יאָר שפעטער — שלום-עליכם, מענדעלע, פֿרץ. און היינט? די פֿרץ-רעוויזיעס האָבן כמעט ווי אויפֿגעהערט. און מען הייבט שוין ווידער אַן צו הערן דעם אַמאָליקן נוסח — פֿרץ, שלום-עליכם, מענדעלע. איך האָב גרויס דרץ-ארץ פֿאַר יידישער טראַדיציע, פֿאַר יידישער מסורה. כ'האָב אָבער מורא, אַז דער נוסח — „אונדזערע קלאַסיקער“ — וואָס מיר רעדן אַרויס אין איין אַטעם, האַלט זיך אין אויסליידיקן. און די געפֿאַר ליגט נישט אינעם „חוט המשולש“ פֿון די דריי גרויסע קינסטלער, נאָר אינעם פֿאַרטיקן נוסח, אַז די יידישע ליטעראַטור דאַרף אַוועק איבערן שליאַך פֿון די קלאַסיקער.

פֿרעגט זיך:

האָבן טאַקע אונדזערע קלאַסיקער געהאַט איין שליאַך? נישט אמת. מען קען נישט רעדן אין איין אַטעם וועגן „זיידע מיטן אייניקל“. סאַטירע און

הומאָר פאַרן זיך נישט. הומאָר איז אַ העכערע מדרגה ווי סאַטירע. געלעכ-
טער פֿאַרטרייבט האָס און שלעכטס, מאַכט די וועלט שענער.

און אויב מען קען נאָך געפֿינען אַ בשותפֿותדיקן טראַקט צווישן מען-
דעלן און שלום-עליכמן, דאַרף מען האָבן אַ האַרבן מהרש"א אַרױפֿצופֿירן
פּרצן אויפֿן זעלבן טראַקט.

און דאָ גייט נישט וועגן טאַלאַנט. שלום-עליכם און מענדעלע זענען
גרויסע שרייבער, גרויסע טאַלאַנטן. מען פֿרייט זיך ווען מען לייענט זיי,
מען טרויערט, ווען מען לייענט זיי. און דאָס זענען הויכע מדרגות.

פּרצן אָבער לייענט מען נישט. פּרצן דאַרף מען אַליין איבערלעבן.
פֿאַראַן קינסטלער, וואָס טראַכטן אין געשיכטלעכע קאַטעגאָריעס. זיי
טראַגן אין זיך אַרום אַ חוץ ס'אייגענע פֿאַלק אויך קיבוצים און פֿעלקער.
אין קיבוצים, אין פֿעלקער, אין געשיכטלעכע קאַטעגאָריעס דאַרף מען
זוכן פּרצן. און פֿריער, צי שפעטער, וועט די יידישע קריטיק קומען אַהין.

פּרץ איז פֿון די געציילטע דיכטער, וואָס האָבן געוואַלט אין יידישן
לעבן געפֿינען אַ באַרעכטיקונג. אַזאָ דיכטער איז געווען ר' יהודה הלוי. ער
האַט אין זיך געטראַגן ס'גאַנצע יידישע פֿאַלק, אין אָנהייב פֿון צוועלפטן
יאָרהונדערט האָט ער געזאָגט: „כי לא היתה מעלתם בעבור משה, אלא משה
היתה בעבורם“ — יידן זענען נישט געווען אַן אויסדעררוויילט פֿאַלק אַ דאַנק
משה רבינו, נאָר פֿאַרקערט — משהס גרויסקייט נעמט זיך פֿונעם יידישן
פֿאַלק, די קינדער פֿון אברהם, יצחק און יעקב. דאָ האָבן מיר שוין שד"ס
גאַנצן וועלט־קוק, זיין „אברהמיזמוס און עטיציזמוס“. יהודה הלוי האָט אַ
וואָרף געטאָן ס'גרויסע יידישע וואָרט, וואָס ס'לעבט נאָך היינט אין אונדז —
„ואל תשיאך חכמה יונית, שאין לה פרי כי אם פרחים“ — לאַז דין נישט
פֿאַרפֿירן פֿון דער גריכישער פֿילאָזאָפֿיע, וואָס האָט בלוזן בלומען, אָבער
נישט קיין פֿרוכטן. אַט־דער הלוי מיט זיין בענקעניש נאָך ציון האָט דער-
הויבן אונדזער גלות. ער האָט געשאַפֿן אַ גלות־פֿילאָזאָפֿיע, וואָס גיט אונדז
כוח ביז דעם היינטיקן טאַג. דאָס האָט ער אין אָנהויב פֿון צוועלפטן יאָר-
הונדערט געזאָגט:

„ישראל באומות כלב באיברים“.

אָווינע דיכטער טראַגן נישט אין זיך בלוזן אַ וועלט. זיי טראַגן אויך
אחריות פֿאַר דער וועלט. זייער וועלט איז נישט בלוזן דערפֿאַרונג, וואָס
ס'אויג זעט, וואָס ס'אויער הערט — ס'איז אויך נשמה און אחריות.

יידישקייט, סאָציאַלע גערעכטיקייט איז ביי זיי אַ דראַנג צו ווערן איינס
 מיט די פֿאַרגאַנגענע דורות, מיט דער מענטשלעכער גאַנצקייט, מיט דער
 אייביקייט.
 דאָס איז געווען דער וועג פֿון יהודה הלוי, דער וועג פֿון יצחק לייבוש
 פרצן.

מען טאָר זיך נישט וואַרפֿן מיט אונדזער מוסר-ליטעראַטור, קוקן אויף
 איר, ווי אויף אַ ירידה אין פֿאַרגלייך מיט דער נאַכגעשריבענער, פֿלאַכער
 מעשה פֿון יידישן מיטלאַלטער, וואָס איז אויסגעגאַנגען בנשיקה, ווען זי
 האָט זיך געוואַלט שטעלן אויף די אייגענע פֿיס.
 אונדזער גאַנצע מוסר-ליטעראַטור אויף יידיש האָט זיך באַוווּן אין אַ
 צייט פֿון גרויסן פֿאַלק-יאוש און טיפֿן צער. גירוש-שפּאַניע, די דרייסיק
 יעריקע מלחמה, גזירת ת"ח — אַ נאַציאָנאַלער חורבן אין אַלע איראָפּיי-
 אישע ישובים, וואָס פֿאַר אַ פנים האָט ביים ייד געקענט האָבן די „וועלטלעכ-
 קייט“, וואָס איז אַזוי גלייכגילטיק געווען צו זיינע צרות, וואָס האָט זיך
 געבאָדן אין יידיש בלוט?
 דער ייד, אַ געיאַגטער, איז אַוועק צו זיך, האָט דאָרט געזוכט אַן אַנלען,
 אַ שטיקל נחמה. און ער האָט געפֿונען אַ טרייסט אין די כוחות, וואָס האָבן
 געשלאָגן אין די טיפֿענישן פֿון פֿאַלק, אין דעם היסטאָרישן דראַנג צום לעבן
 — אינעם יידישן מוסר און אין דער יידישער עטיק.
 דער „בראנטשפיגל“, דער „לב-טוב“, די „צאינה-וראינה“ און דער
 „קב-הישר“ האָבן געמוזט זיין מער ווי ליטעראַטור, אַנדערש וואַלטן די
 ברייטע יידישע מאַסן זיך נישט געקענט אויסלעבן אין די דאָזיקע ספֿרים
 אויף יידיש. אַנדערע ספֿרים, ווי די לירישע „צאינה-וראינה“, וואָס האָט
 אונדז באַפֿרייט פֿון מיטלהויכדייטש איז געווען דער רוקנביין פֿון אונדזער
 יידיש. דאָס ספֿר איז געווען איבער דריי הונדערט יאָר (און ס'איז נאָך
 טיילווייז היינט) דאָס טישבוך, די ביבל, פֿון דער יידישער פֿרוי.
 די מוסר-ליטעראַטור, וואָס איז פֿול געווען מיט התלהבות און אַסקע-
 טישן ברען, וואָס איז רייך מיט אַזוי פֿיל סאָוואַנאַראַלעס, האָט אַרויסגע-
 רופֿן אַ מאַסן-באַוועגונג, ווייל די מוסר-ליטעראַטור האָט געשטעקט מיט

ציין און נעגל אין דעם טאָג-טעגלעכן לעבן, האָט זיך געקלאַמערט צו דער ווירקלעכקייט. דער מוסר האָט פֿון אַ לעבנס-קוק זיך שפעטער דערהויבן צו אַ וועלט-קוק.

די תנ"ך-איבערזעצונגען פֿון בליץ און וויצנהויזן האָבן זיך נישט אָנגענומען ביים ייִדישן פֿאָלק, ווייל אין תוך זענען די איבערזעצער געווען „משפּילים“. בליץ האָט זיין איבערזעצונג געשריבן „לויט די פֿללים פֿון לשון אשכּנז“ און נישט ווי די טייטש-חומשים, וואָס האָבן זיך נישט גע-האַלטן „לפֿי טבע לשון אשכּנז“.

בליץ האָט נישט געקענט פֿאַרטראַגן, וואָס די „צאינה־וראינה“ איז „אייטל מדרשים ואגדות זרות“, וואָס יצחק גייט אין בית-המדרש אַרײַן דאווענען מנחה, יעקב לערנט אין דער ישיבה פֿון שם-ועבר. ער זעט אין דער גאַנצער פֿאַלק-ליטעראַטור „אייטל שבּושים“. אין שמואל-בוך גיט דער נביא עסן שאולן — געפֿילטע פֿיש און הון. דוד פֿלאַנט צו פֿאַרקויפֿן גליתעס פֿלי-זיין, ווייל ער קען דערפֿאַר קריגן אַ סך געלט.

דער משפּיל בליץ האָט נישט פֿאַרשטאַנען, אז אַנשטאַט אַפצומאַלן די אבות, האָט דער מחבר פֿון „צאינה־וראינה“ געמאַלן זיך און טאַקע דערפֿאַר איז זיין ספֿר געוואָרן אזוי צוגעגלעך, האָט אַן אַטעם געטאַן דורך די אבות מיט וועלטלעכקייט.

די השפּלה פֿון ייִדישן מיטלאַלטער, צי פֿון ניינצענטן יאָרהונדערט האָט נישט מיטגעריסן מיט זיך קיין מאַסן, ווייל זי איז געקומען פֿון דרויסן, האָט גערעדט צום פֿאַלק אויף פֿרעמדע שפּראַכן, איז שטענדיק געווען אַסימילאַטאָריש. מען דאַרף פֿריער שטעקן אין אייגענעם פֿאַלק, טראַגן אין זיך דאָס געוויסן פֿון פֿאַלק און דערנאָך ערשט קומען מיט איבערצייגונגען. דעריבער טאַקע איז דער פֿלי-זיין פֿון דער השפּלה, איר וועלטלעכקייט, אויך שטענדיק געווען אַן אויסערלעכע.

גליהל האמיל, וואָס האָט זיך דערצײגן אויף דער מוסר-ליטעראַטור, וואָס האָט נאר מיידלויזן זיך באַקענט דורכן „בראַנטשפּיגל“ מיט די פֿללים פֿון געטלעכט לעבן און געשלעכט-היגיענע, וואָלט נישט געבליבן הינטערשטעליק, ווען מען פֿאַרגלייכט זי אַפֿילו מיט אַ היינטיקער, ראַדי-קאַלער „סאַשעל-וואורקער“, וואָס קעמפֿט נאָך אַלץ מען זאַל די גע-שלעכטס-פֿללים לערנען אין די שולן. גליקס מעמאָרן זענען פֿונקט אזוי מענטשלעך און במילא וועלטלעך, ווי מאַדאם דע־סעוויניעס, וואָס האָט גע-לעבט אין דעם הויף פֿון לודוויק דעם פֿירצנטן.

דורות, תקופות זענען פֿאַרביי, יאָרהונדערטער האָבן, ווי שווערע פּלאַסטן, זיך געלייגט איבער דער מוסר־ליטעראַטור, פֿאַרדעקט אירע וואַרצ־ לען, פֿאַרשאַטן די קוואַלן, נישט געלאָזט קיין לעק ליכט און אויף די פֿאַר־ ווישטע שפורן זעט דער היסטאָריקער בלויז רעאַקציע און אַפּאַטיע.

איז געקומען יצחק לייבוש פּרץ, נישט בלויז דער זאַמאַשטשער פּרץ, וואָס איז אַלט געווען לויטן פּאַס אַ יאָר פֿערציק, נאָר דער פּרץ פֿון צפֿת, פֿון קאַרדאַווע, פֿון אַמסטערדאַם, פֿון פּראַג, פֿון דיסלדאָרף, פֿון קאַצק — און ער האָט אויפֿגעריסן די הונדערט יעריקע פּלאַסטן, די אויפֿגעריסענע קוואַלן האָבן אַ שלאַג געטאַן מיט אַזוי פֿיל ליכט, אַז דער מענטש איז פֿאַר אַ ווייל פֿאַרבלענדט געוואָרן, האָט פֿאַרלוירן דעם שורש, נישט געזען, ווי יצחק לייבוש פּרץ האָט דעם זעלבן מוסר דערפֿירט פֿון וועלטלעכקייט צו אַלִוועלטלעכקייט.

נאָך משה העסן איז יצחק לייבוש פּרץ אינעם ייִדישן לעבן אַ ניי וואָרט, אויב די ייִדישע ליטעראַטור האָט איר וואָרט, וואָס האָט די ליטעראַטור אויפֿגעהויבן צו אַן אידייע — האָט דאָס וואָרט געזאָגט יצחק לייבוש פּרץ, פּרץ דער שטענדיקער רעגער, די אומרו, וואָס צעטרייסלט די פֿאַר־ זעסנקייט (נישט בחינם טרעפֿט מען ביי פּרצן אַלע ריכטונגען פֿון דער נייער ייִדישער ליטעראַטור), דער טאַטע פֿון דעם נישט דערזאָגטן וואָרט, דער צום ווייניקסטן באַרעדעוודיקער — דווקא ער איז געווען דער „רבי“ פֿון די בית־מדרש און שטיבל־בחורים, דער מדריך פֿון די שניידער און שוסטער געזעלן, פֿון די ייִדישע בערשטער און וועבער.

פּרץ איז נישט געקומען צום בית־מדרש בחור מיט רחמנות, נישט גע־ האָט קיין מיטלייד מיטן שניידער־געזעלן.

דער בחור, אפֿילו דער געכאַפּטער אין אַפֿיקורסות, האָט דורכגע־ לייענט פּרצן און זיך אַרומגעזען, אַז פֿון ביאַלער רבין, פֿון אַמשאַווער מקובל איז נישטאָ וואָס חזק צו מאַכן, זיין אַרומיק לעבן, דעם בחורס, וואָס ער האָט אַליין אין זיך פּרובירט דערשטיקן, האָט זיך מיט אַמאַל באַפֿרייט אין אים, איז אים ליב געוואָרן, פֿון פּרצן האָט דער געזעלן זיך דערוואוסט, אַז זיין טאַטע, דער וואָסער־טרעגער, דער האַלץ־העקער, דער בעל־מלאכה, זיי אַלע קענען זיך פֿאַרגלייכן אין מענטשלעכקייט מיט די לומדים, גבירים, וואָס זאָגן אַ דעה און פֿאַרנעמען די מזרח־וואַנט.

פרץ, וואָס האָט אַנטקעגנגעשטעלט דער לעבנס-קלוגשאַפֿט פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור זיין אינטלעקטועלע אינטואַיציע, דווקא ער איז מיט אַמאָל אַוועק אין גאַס, אין מאַרק. מיט דער פֿרייד פֿון אַן אייגענעם האָט ער אויפֿגעזוכט אין די פֿאַרוואַרפֿענע ייִדישע ישובים, אַלטע, פֿאַרזיגלטע גע-טראַנקען, וואָס זענען געלעגן באַהאַלטן. ער האָט די פֿאַרזיגלטע געטראַנקען געעפֿנט אין מיטן מאַרק, גערופֿן אַלעמען, דעם בית-מדרש-בחור, דעם אַר-בעטער, ס'גאַנצע פֿאָלק:

— קומט, יידן, טרינקען! אין חברותא איז היימלעכער צו טרינקען!

פרץ האָט אויך קעגנער. און ס'איז דאָך מערקווירדיק, וואָס טייל סאַווע-טישע קריטיקער קומען זיך צונויף אין דער פֿרץ-אַפּשאַצונג מיט אונדזערע עסטעטן. אי די סאַוועטישע קריטיקער, אי די עסטעטן טענהן, אַז פֿרץ האָט געשאַפֿן מער מיטן זיכרון, ווי מיט דער הילף פֿון אינטואַיציע. פֿרץ איז אַ מתנגד, אַ ראַציאָנאַליסט, אַ משפּיל. ער האָט געוואַלט צוגענגלעך מאַכן פֿאַרן עם-הארץ די פֿאַרגאַנגענהייט, איז אַוועק אַהין און איז דאָרט געבליבן אַ גע-פֿאַנגענער.

די סתירה באַשטייט אין דעם, וואָס פֿרץ האָט זיך נישט אויסגעלעבט, נישט געקענט לעבן דאָס לעבן, וואָס האָט געשלאָגן אין אים. פֿרץ האָט שטענדיק זיך אַנטקעגנגעשטעלט, שטענדיק מלחמה געהאַלטן, מורא געהאַט צו פֿאַרלירן זיין אינעווייניקסט לעבן. דאָס שטענדיקע פֿראַטעסטירן, דאָס מתנגדות, האָבן די קעגנער אַנגענומען פֿאַרן אמתן פֿרץ.

יצחק לייבוש פֿרץ — דער גרויסער מענטש, דער גרויסער ייד, וואָס האָט געטראַגן אין זיך ס'גאַנצע ייִדישע פֿאָלק, וואָס האָט געמאַנט ביי דער ליטעראַטור דעם עם-הארץ פֿון דער תּלמודישער צייט, געמאַנט דעם רמב"ם, שפּינאַזן, געמאַנט דעם ייִדישן שרייבער — דער פֿרץ האָט זיך געמוזט אויסלעבן, ווי אַ יחיד, אין די דריי צימערלעך אויף צעגליאַנע גאַס, און אויף דער גאַס האָט געהערשט דער יחיד — מעטערלינק, וויספֿאַנסקי — מען האָט זיך געשעמט גאַר אַנדערש צו טראַכטן.

אין קיבוצים, אין פֿעלקער, אין געשיכטלעכע קאַטעגאָריעס — דאָרט דאַרף מען זוכן פֿרצן.

פרץ איז געווען דער ערשטער יידישער קינסטלער ביי וועמען מען האָט געקענט עפעס לערנען. מען לערנט נאָך ביי אים היינט און מען וועט לערן נען. ווי זאָגט בעל־מחשבות: „פרץ איז שטענדיק געווען אונדזער קאָפּ, אַפֿילו דעמאָלט, ווען ער האָט פּראָטעסטירט קעגן אַלע אונדזערע פּלענער און געדאַנקען.“

אַן פּרצן וואָלטן מיר געהאַט אַן אַנדער ליטעראַטור. אין פּרצעס דרכים גייען נאָך ביזן היינטיקן טאַג, יעדער אויף זיין שטייגער, די באדייטנסטע יידישע שרייבער.

מיר לעבן אין פּרצן און ער — אין אונדז. דורך אונדז באַווייזט זיך פּרץ אין זיין אמת ליכט, אין דעם ליכט פֿון יעדן דור באַזונדער. און אויב מען גראַבט זיך טיפֿער, זעט מען, אַז אַן פּרצן וואָלטן מיר געהאַט טאַלאַנטן, גרויסע טאַלאַנטן, אָבער קיין יידישע ליטעראַטור וואָלטן מיר נישט גע־האַט. און אַז מען וועט אייך באַווייזן מיט אותות־ומופֿתים, אַז פּרצעס קינסט־לעריש וואָרט איז נישט ריין, ס'איז נישט קיין זעמל־מעל, ס'איז מעל געמישט מיט קלייען, זאָלט איר אָבער געדענקען, אַז פֿון אַזאַ מעל האָבן נביאים געבאַקן ברויט, ווען זיי זענען אַוועק אין דער מדבר רעדן מיט גאַט.

שוין דרייסיק יאָר ווי פּרץ איז אַוועק פֿון אונדז. ער איז אַוועק אין אַנ־הייב פֿון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, אַוועק אין מיטן דער אַרבעט, ווען ער האָט געהאַלטן אין בויען אַ באַנייט יידישקייט, אַ יידישקייט וואָס וואַרצלט אין „קהל ה'“, אין „עדת ה'“, וואָס וואַרצלט אין דעם ברית־סיני, אין די נביאים, אין דעם עזרא־צוואַמענקום, אין די תנאים, אין יהודה הלוי — דעם געניאַלן ייד. יהודה הלוי האָט געלייגט דעם טראַפּ אויף גאַט און אויף פֿאַלק. דערפֿון זיין גרויסע ליבע צו ארץ־ישראל און צום יידישן לעבן, וואָס איז איבער גאָר דער גאַנצער וועלט.

אַזוינע יידן, ווי ר' יהודה הלוי, ווי יצחק לייבוש פּרץ, וואָס האָבן גע־טראָגן אין זיך דעם טרויער און ווייטיק פֿון אַ ירמיהו, די גוטסקייט פֿון אַ הלל, ס'פֿייער פֿון אַ ר' עקיבא, אַזוינע יידן האָבן נישט געקענט האָבן קיין אַכטונג, קיין ליבע פֿאַר נאַקעטער פֿאַרם. אין יהודה הלוי, אין פּרצן האָבן שטענדיק געקעמפֿט דער ייד מיטן נישט־ייד, וואָס ציט זיין קינסטלערישקייט

פֿון געצנדינעריי, פֿון קריסטנטום. שוין לאַנג צייט אויסצווואַרצלען פֿון אונדזערע ביידע ליטעראַטורן, פֿון דער העברעאישער נאָך מער, ווי פֿון דער יידישער, די קריסטלעכע ליבע, וואָס טריפֿט מיט יידיש בלוט.

פּרץ, וואָס איז אַוועק פֿון אונדז אין אָנהייב פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט געפֿילט, אַז ס'רוקט זיך אויף יידן אַ ביטערער גזר. ער האָט געוואוסט, אַז מיר זענען קינדער פֿון אַ געיאַגט און געמאַרדעוועט פֿאָלק, דער שונא וויל אונדז אויסרייסן מיטן וואַרצל, ס'זאָל פֿון אונדז, יידן, קיין שריד־ופּליט נישט בלייבן. בלויז דער אמת, דער מענטשלעכער אמת, קען אונדז ראַטעווען. און פּרץ, זיין גאַנץ לעבן, זיין שאַפֿן איז געווען איין געשריי: „לאַמיר אויסשמידן אין זיך אַט־דעם אמת, אַט־דעם כּוח, לאַמיר אַליין דער־פֿילן, אַז צו זיין אַ ייד, אַ געפּייניקטער, איז אַ פּריווילעגיע.“

דער ביטערער גזר האָט זיך אַראַפּגעלאָזט אויף אונדז. ווי ביזע, אומ־גליקלעכע חלומות טראַגן זיך פֿאַר די אויגן — חורבן פּוילן, חורבן ליטע, חורבן אוקראַינע. און ווי מיר רייסן קריעה, ווי מיר זאָגן קדיש, הייבט זיך פֿון די חורבות ס'ליכטיקע געשטאַלט פֿון יצחק לייבוש פּרץ. און נישט בלויז פֿון די חורבות. ס'רייסט זיך אויך פֿון אונדז, פֿון אונדזערע צעווייטיקטע הער־צער. און אַז מיר, אבליים, פֿרעגן איינער ביים אַנדערן:

— וואָס דאַרף זיין די יידישע ליטעראַטור?

ענטפֿערט פּרץ:

— זי דאַרף זיין די צונג און ס'געוויסן פֿון אַ געיאַגט און געפּייניקט פֿאָלק. זי דאַרף זיין דער טויזנט יעריקער רעזערוואַר — וואו ס'איז דאָ גלויבן, ס'איז דאָ ביטחון — די כּוחות, וואָס האַלטן אונדז אויף, די כּוחות, וואָס לערנען אונדז, אונדזערע קינדער, אַז צו זיין אַ ייד, אַ געפּייניקטער, איז אַ פּריווילעגיע.

י י ד ו

א
 אין די פֿערטהאלבן טויזנט יאר, אויף דעם לאַנגן וואַנדער־וועג, האָבן מיר יידן, אַ פֿאַלק מיט אַן אַלטער זעלבשטענדיקער קולטור, נישט איינמאַל געביטן אונזער לשון. דריי פֿון אונדזערע גערעדטע לשונות האָבן מיר נישט בלויז איבערגעשאַפֿן, מיר האָבן זיי אויך באַלעבט און דערהויבן צו נאַציאָנאַלע שפּראַכן. אונדזערע נאַציאָנאַלע שפּראַכן זענען העברעאיש, אַראַמיש, יידיש.

ס'איז כמעט אַ געזעץ — ווען אַ פֿאַלק כאַפט זיך, אַז זיין ליטעראַרישע שפּראַך הערט אויף צו באַדינען די טאַג־טעגלעכע גויטן, הייבט אים אָן צו ווערן פֿרעמד, קערט זיך ס'פֿאַלק אָפֿ פֿון דער ליטעראַרישער שפּראַך און דערהייבט ס'גערעדטע לשון, דעם „זשאַרגאָן“ זיינעם. דער „זשאַרגאָן“ ווערט די ליטעראַרישע שפּראַך. אזוי האָבן די ראַמאַנישע פֿעלקער זיך אָפֿ געזאָגט פֿון לאַטיין און דערהויבן די פֿאַלקס־דיאַלעקטן, די זשאַרגאַנען, גע־מאַכט פֿון זיי — שפּאַניש, פֿאַרטוגעזיש, פֿראַנצויזיש, איטאַליעניש, רומעניש.

אזוי האָבן מיר, יידן, נאָך גלות בבל, אין דער צייט פֿון די פּרוּשים, דערהויבן אַראַמיש, דעם דעמאָלטידיקן „זשאַרגאָן“, אַדער, ווי מען האָט אַראַמיש גערופֿן: „עברית“, אַדער „לשון הדייט“, צו אַ נאַציאָנאַלער שפּראַך. ס'איז אזוי לייכט נישט אָנגעקומען. דער שפּראַך־געראַנגל איז געווען אַ לאַנג־גער און אַ פֿאַרביסענער. שפורן פֿונעם שפּראַך־קאַמף געפֿינען מיר אין תּל־מוד און אין מדרש. די העברעאישטן האָבן איינגעלייגט וועלטן, געסטראַשעט, אַז „מען טאַר נישט תּפֿילה טאָן אין אַראַמיש, ווייל די מלאכי־השרת פֿאַר־שטייען נישט קיין אַראַמיש“. די אַראַמיסטן, די דעמאָלטידיקע יידישיסטן, האָבן זיך נישט אָפּגעשראַקן. זיי האָבן שוין דעמאָלט געוואוסט, אַז העברע־איש איז נישט ס'ערשטע יידישע לשון. ס'איז שוין דעמאָלט קשה געווען פֿאַרוואַס די עלטסטע יידישע תּפֿילה, ביים ברענגען פּסוּל־ים, הייבט זיך אָן מיט די ווערטער — אַרמי אבד אָבי“. איז אויב אונדזער פֿאַטער איז געווען אַן אַרמי, וואָס וואַנדערט, אַן אַרמי, אַ בעדואינער, האָט ער דאָך נישט גע־רעדט קיין העברעאיש, נאַר אַראַמיש? און ווען די העברעער האָבן פֿאַרזי־כערט דאָס פֿאַלק, אַז גאָט אַליין רעדט בלויז לשון־קודש, האָבן די אַראַ־מיסטן עס צוריק געשליידערט, געטענהט, אַז בשעת גאָט האָט באַשלאָסן צו געבן די יידן די תּורה, האָט ער מיט זיי נישט גערעדט קיין העברעאיש, נאַר די שפּראַך, וואָס יידן האָבן גערעדט און פֿאַרשטאַנען — מיצריש. און

דער קאמף איז אָנגעגאַנגען לויט דעם דעמאָלטיקן יידישן וועלט־קוק און לעבן־קוק אויף די ליניעס פֿון דער דרייאַינהייט — פֿאַלק, גאַט און תּורה.

געזיגט האָט ס'לעבן. אַראַמיש איז געוואָרן די ליטעראַרישע שפּראַך ביי יידן. אַראַמיש איז אַפֿילו אַריין אין תּנ"ך. פּרצס אַ חסידישע מעשה האָט איז זיך מער העברעאיש, ווי די אַראַמישע קאַפיטלעך פֿון ספֿר „דניאל“. און „דניאל“ איז קאַנאָניזירט געוואָרן מיט די „כתובים“. און אויב די צדוקים זענען געווען קעגן, איז נישט דערפֿאַר, וואָס „דניאל“ איז געשריבן אין אַראַמיש, נאָר דערפֿאַר, וואָס „דניאל“ רעדט וועגן יענער וועלט, וועגן תּחית־המתים.

דאָס איז געווען אַן ערך 65 יאָר נאָך קריסטוסן. דעמאָלט האָט אַראַמיש שוין געהאַט איבערגענומען די גאַנצע העברעאישע קולטור־ירושא, זי פֿאַר־דייט אויף איר שטייגער, זי איבערגעאַרבעט און צוגעפֿאַסט נישט בלויז צום פֿאַלקס־לעבן, נאָר אויך געשאַפֿן אין אַראַמיש די גרויסע נאַציאָנאַלע אוצרות — דעם תּלמוד ירושלמי, דעם תּלמוד בבלי, אַנגעהויבן שאַפֿן דאָס אַריגי־נעלסטע טעאַזאַפֿישע ווערק, וואָס דער מענטש פֿאַרמאַגט — דעם „זוהר“. אויך געשאַפֿן די תּפֿילה, די אינטימסטע תּפֿילה, ווען אַ זון געזעענט זיך מיט זיין געשטאַרבענעם פֿאַטער, ווען אַ נייער דור געזעענט זיך מיטן פֿאַר־גאַנגענעם, כ'מיין דעם אַראַמישן „קדיש“, וואָס נאָך היינט־צו־טאָג ווערט ער געזאַגט, אויב נישט פֿון זיבעצן מיליאָן יידן איבער דער גאַרער וועלט, איז פֿון אַ פֿערצן מיליאָן אַוודאַי און אַוודאַי. פֿון העברעאישן „אַל־שדי“, איז געוואָרן דער אַראַמיש־יידישער „רבּונו־של־עולם“, דער „טאַטע־פֿאַ־טער“, וואָס וואַרצלט ביזן היינטיקן טאַג נאָך טיף אינעם יידישן פֿאַלק.

בלויז די, וואָס פֿאַרטיפֿן זיך נישט אין דער יידישער געשיכטע, נעמען זיך איבער מיט זייער עס־הארצות, בלויז זיי ברענגען קעגן אונדזער לשון רבּי'ס זאַג: „בארץ ישראל לשון סורסי למה? או לשון הקודש, או לשון יונית“. מען דאַרף געדענקען, אַז אין דער צייט פֿון תּלמוד האָט אַראַמיש געהייסן עברית. אין תּנ"ך הייסט לשון־קודש — „יהודית“. און אַז מען טרעפֿט אין דער משנה ס'וואַרט „עברית“, ווייסט שוין רש"י צו זאָגן: „עברית לשון עבר הנהר“. דאָס איז ס'אַראַמיש, וואָס יידן, די עברים, האָבן גערעדט אין ארץ ישראל אין דער צייט פֿון די תּנאים און אמוראים. דאָס גערעדטע אַראַ־מיש איז אין גאַנצן אַנדערש געווען פֿון דעם אַמאָליקן אַראַמיש. פֿון דער „סורסי־שפּראַך, וואָס אויף איר איז דער תּנ"ך געווען איבערגעזעצט. ס'איז

געווען א פרייע, נישט קיין מסורה איבערזעצונג. רבי האָט דאָ גערעדט וועגן דער „סורסי“־איבערזעצונג פֿונעם תנ"ך, וואָס ער האָט זי געהאַלטן פֿאַר איבעריק אין דעם פֿאַרגלייך מיטן אַריגינאַל און מיט עקילסעס גריכישע און פינקטלעכע איבערזעצונג. אַנדערש וואָלטן די, וואָס האָבן יאָ געהאַלטן פֿון דער „סורסי“־איבערזעצונג נישט אָפּגעענטפֿערט רבי'ן: אל יאַה לשון סורסי קל בעיניך, שהרי בתורה, בנביאים ובכתובים הוא אמור". דאָס האָט אָבער גאַרנישט צו טון מיט דער גערעדטער שפּראַך, מיט דער פֿאַלקס־שפּראַך, מיט דעם אַראַמיש־עברית. ווען אַראַמיש וואָלט ביי די תנאים און אמוראים געווען אַ מיאוסער זשאַרגאָן, וואָלט דער אמורא ר' יונתן דבית גוברין נישט אויסגערעכנט צווישן די פֿיר שענסטע שפּראַכן פֿון דער וועלט אויך: „עברית) לדיבור" — אַראַמיש צום רעדן.

די יידיש־קעגנער וועלן אַנווייזן, אַז מיר האָבן געהאַט נאָך שפּראַכן — פּערסיש, גריכיש, אַראַביש, שפּאַנאַליש פֿראַנצויזיש. אמת. מיר האָבן אָבער די אַלע לשונות נישט דערהויבן צו נאַציאָנאַלע יידישע שפּראַכן. ביז דע־ראַסין, ביז דעם 16־טן יאָרהונדערט, האָבן מיר אפֿילו נישט געוואוסט, צי דער יידיש־גריכישער פֿילאָזאָף, פֿילון פֿון אַלעקסאַנדריע האָט איבערגעלאָזט ביכער. אַראַביש איז פּונקט אַזאַ שוועסטער־שפּראַך פֿון העברעאיש, ווי אַראַמיש. אַראַביש האָט בלויז געוועקט ביי יידישע דיכטער און דענקער „קגאת סופרים", זיי געטריבן צו פֿאַרטיפֿן זיך אין רעליגיעזע־פֿילאָזאָפֿיע, אין תנ"ך, אין דקדוק. מער נישט! שפּאַנאַליש, וואָס יעדער שפּאַניער פֿאַר־שטייט נאָך היינט, האָט אויסער דעם נאַמען לאַדינאַ — לאַטיין — אויך אַ יידישן נאַמען — דזשודעזמע. אַ חוץ עין־הרע אפּשפּרעכענישן, קמיעות, אַ צענדליק וויג־לידער, אַ צענדליק באַלאַדעס, האָט לאַדינאַ גאַרנישט איבער־געלאָזט נאָך זיך.

ווי מיר זעען, קאָן דאָ גאַר קיין רייד נישט זיין פֿון נאַציאָנאַלע שפּראַכן, ביז מיר קומען צו יידיש. פֿרעגט זיך — וואָס פֿאַר אַ יידן זענען דאָס געווען די טאַטעס פֿון היינטיקן יידיש? דאָס זענען געווען מענטשן מיט אַ סך יידי־שער קולטור. זיי האָבן אין זיך געטראָגן די ירושה פֿון תנ"ך, פֿון דער גמרא, פֿון די גאונים. זיי האָבן גערעדט פֿראַנצויזיש, גערעדט איטאַליעניש. זיי זע־נען דאָך געקומען פֿון די ראַמאַנישע לענדער, געקומען אין ריינישן עגנט דורך פֿראַנקרייך. לאַטיין האָבן זיי פֿינט געהאַט, עס גערופֿן „גלחות" (גלחים־לשון), ווייל ס'האָט געהאַט צו טאָן מיט קריסטנטום. און קריסטנט־

סום איז פֿאַר יידן געווען — גזירות, רדיפות, שייטערהויפֿנס און קידוש־
השם. דער ייד, וואָס איז אַריבערגעקומען אין דער רייניש־פֿראַנקישער געגנט,
איז געשטאַנען העכער, איז געווען קולטורעלער פֿונעם דייטש. ער האָט זיך
נישט באַדאַרפֿט אַסימילירן. דער ייד איז אויך געווען וועלטלעכער פֿונעם
דייטש. ער, דער ייד, האָט דאָס מיטגעבראַכט קיין דייטשלאַנד די פֿראַג־
צויזישע ריטן־ראַמאַנען און העלדן־עפּאָסן — די אַלע „טריסטאַנס און איזאַל־
דאָס“, די אַלע „פּאַרסיוואַלן“.

אונדזערע מיינסטע וויסנשאַפֿטלער האָבן אַ טעות, ווען זיי מיינען, אַז
ר' יהודה חסיד האָט אין זיין „ספֿר חסידים“ געשטורעמט קעגן די דייטשע
„ראַמאַנצן“, זיי פֿאַרווערט יידן צו לייענען. דאָס האָט ר' יהודה חסיד גע־
שטורעמט קעגן די פֿראַנצויזישע, אָדער ריכטיקער פֿראַוואַנסאַלישע „ראַ־
מאַנצן“. און אַז די תקופֿה וועט אויסגעפֿאַרשט ווערן, וועט מען ערשט דע־
מאַלט אויסגעפֿינען, אַז מיר יידן זענען געווען די קולטור־טרעגער פֿון דער
„ריינער“ אַרישער קונסט. פּונקט ווי מיר זענען געווען די קולטור־טרעגער
פֿונעם אַראַבישן רענעסאַנס אין מיטלאַלטער. אַט די יידן, אונדזערע עלטער־
זיידעס, זיי האָבן יידיש דערהויבן צו אַ נאַציאָנאַלער שפּראַך.

און אַז מען לייענט ביי די דייטש־יידישע געלערנטע פֿון צונאָן ביז
גרעצן, אַז די דייטשישע יידן האָבן גערעדט דייטש, און אַז „זיי האָבן אָנגע־
הויבן „מאַשלען“, רעדן דעם נמאסדיקן „זשאַרגאָן“, זענען אין דעם שולדיק
די פּוילישע יידן“, ווילט זיך בלויז לאַכן. דערמיט האָט מען אויף אַ „מה־
יפּית“־שטייגער געוואַלט אונטערשטרייכן דעם יידיש־דייטשן פּאַטריאַטיזם.
און דאָס איז געווען אַ מפת־מדינה, דער געלערנטער הרפּכי פֿון פעטער־
בורג האָט אויך אויפֿגעוויזן, אַז יידן אין רוסלאַנד האָבן אין 16־טן י״ה גאָר
גערעדט רוסיש, נישט קיין יידיש, און די מאַדאַם צענטנערשווער האָט
אויפֿגעוויזן, אַז אין 16־טן י״ה האָבן יידן אין פּוילן גערעדט פּויליש, נישט
קיין יידיש.

דאָס האָט זיך גענומען אי פֿון נישט וויסן, אי פֿון וועלן צושפּילן דער
הערשנדיקער קולטור. מ'דאַרף נישט פֿאַרגעסן, אַז די היינטיקע פּילאַלאָגיע
איז אין גאַנצן אַלט אַ הונדערט יאָר. ביז דעם פּילאַזאָף לייבניץ האָט גאַנץ
אייראָפּע געגלויבט, אַז אַלע שפּראַכן שטאַמען פֿון העברעאיש. שמואל דוד
לוצאַטו האָט זיך ביי דער טעאָריע געהאַלטן ביז אין 19־טן י״ה. אפּילו
אונדזער גרויסער יצחק־לייב פּרץ, האָט אויף דער טשערנאָוויצער קאַנפּע־

רענץ געזאגט, אז יידיש הייבט זיך אָן מיט אייזיק־מאיר דיק. פרץ האָט געמיינט די יידישע ליטעראַטור. און איך זאָג, אז יידיש האָט זיך אָנגעהויבן דעמאָלט, ווען דער אַנאָנימער קינסטלער האָט געוואָלט אַריבערטראָגן און איבערגיסן אין יידיש דעם קלאַנג און ריטם פֿון העברעאיש־אַראַמיש. און ער האָט דאָס געטאָן ביי דער ערשטער געלעגנהייט. ווי אַזוי, מיינט איר, האָט דער אַנאָנימער קינסטלער איבערגעזעצט — „מלך ימלוד“? נישט „דער קיניג וועט קיניגן“, כאַטש אין דייטש איז נישטאָ אַזאָ וואָרט. נישטאָ אַזאָ ווערב, ווי קיניגן. און „דער קיניג וועט קיניגן“ איז שוין נישט קיין דייטש. דאָס איז שוין יידיש, און ס'איז שוין אויך נישט קיין איבערזעצונג, ס'איז אַריגי־נעלע שאַפֿונג.

ווען איז דאָס געוועזן?

נישט מיט זיבן יאָרהונדערט קריק, ווי אונדזערע וויסנשאַפֿטלער ווילן האָבן, נאָר מיט ניין יאָרהונדערט קריק און אַפֿשר מיט גאַנצע טויזנט יאָר קריק, ווען פּוילן האָט נאָך נישט געהאַט קיין ליטעראַטור, ווען רוסלאַנד האָט נאָך נישט געהאַט קיין ליטעראַטור.

ס'איז אַ געזעץ — ווען אַ פֿאַלק וויל באַלעבן אַ פֿרעמדע שפּראַך, וויל זי מאַכן פּראָדוקטיוו, דאַרף ער די שפּראַך איבערשמעלצן, איבעראַרבעטן, דאַרף באַשאַפֿן אַ נייע שפּראַך, זיין שפּראַך. און דאָס האָבן מיר געטאָן מיט די דייטשע דיאַלעקטן. מיר האָבן זיי באַלד ביים איבערנעמען געיידישט, אַריינגעבראַכט אַ שלל מיט נייע ווערטער, מיט נייע באַגריפֿן. כּימיין די העברעאיש־אַראַמישע האַנדל־טערמינען און סחורות־באַצייכענונגען, וואָס זענען געווען באַקאַנט, וואו נאָר יידן האָבן געפֿירט מסחר. מען דאַרף נישט פֿאַרגעסן, אז דער יידישער גרויסהאַנדל מיטן ווייטן מזרח איז געגאַנגען דורך דייטשלאַנד און סלאַווישע לענדער. אַט־די ווערטער, וואָס האָבן געהאַט צו טאָן מיט דער יידישער עקאָנאָמיק, האָבן זיך פֿריער איינגעוואַרצלט אין די דייטשע דיאַלעקטן, ווי די ווערטער, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו יידישקייט און ריטואַל.

אַבער, פֿון די צוגעקומענע ווערטער איז נאָך נישט געוואָרן קיין יידי־שע שפּראַך. מען האָט די העברעאישע און דייטשע עלעמענטן געוואַרפֿט צו־נויפֿפֿאַרן און איבערשמעלצן. „כּבוד“ איז העברעאיש. „זיין“ איז דייטש, אַבער „מכּבד זיין“ איז נאָר יידיש. פּונקט ס'זעלבע „גטן זיך“, „דרשה

געשאַנק". דאָס זענען יידישע ווערטער, וואָס איר וועט זיי נישט געפֿינען
נישט אין דייטש און נישט אין העברעאיש.

אַ חוץ העברעאיש־אַראַמישע עלעמענטן זענען אויך צוגעקומען ראַ־
מאַנישע. וויסט איר, אַז אַזוינע עכטע יידישע ווערטער, ווי בענטשן, דאָווע־
נען, ניטל, סאַרווער, טשאַלנט, פֿאַטשיילע, אַלקער, אַלטער, אימפעט, פֿלעט,
גוידער, ווירע, מילגרוים — און נאָך צענדליקער און צענדליקער שטאַמען
נישט פֿון דייטש, נאָר פֿון פֿראַנצויזיש, פֿון איטאַליעניש? קען נאָך זיין
יידישער, ווי יענטע, שפּרינצע, אַנשלי? און יענטל שטאַמט גאָר פֿון פֿראַנ־
צויזישן "Gentile" — איידל־געבוירענע.

און נישט בלויז ווערטער זענען צוגעקומען, נישט בלויז די אויס־
שפּראַך איז געוואָרן אַן אַנדערע, נאָר די קאָנסטרוקציע און דער זאַץ־בוי, דער
גאַנצער סינטאַקסיס האָט זיך געענדערט. פֿונעם, לשון אַשכּנז" איז געוואָרן
יידיש־טייטש, פֿון "יידיש־טייטש" איז געוואָרן "לשוננו — אונדזער
שפּראַך", פֿון "אונדזער שפּראַך" איז געוואָרן "יידיש".

און יידיש האָט גענומען וואַקסן, גענומען אויסשפּרייטן איר טערי־
טאַריע. מען האָט גערעדט יידיש אין איטאַליע, אין פֿראַנקרייך, אין האַלאַנד,
אין סקאַנדינאַוויע, אין סטאַמבול און אין ארץ־ישׂראל. מען האָט גערעדט
יידיש אין בעמען, אין מערן, אין פּוילן, אין ליטע, אין אוקראַינע, אין ניי־
רוסלאַנד ביז אַראַפּ צום שוואַרצן ים.

"אַשכּנז" האָט אויפֿגעהערט צו זיין אַ געאַגראַפֿישער באַגריף, ס'איז
געוואָרן אַן אידעאישער, ס'איז געוואָרן "יידישלאַנד".

און זאָל עס דאָ געזאָגט ווערן — ס'איז אַ בלבול און אַ היסטאָרישער
שקר, אַז יידיש איז געווען בלויז די שפּראַך פֿון ווייבער, מיידלעך און עמי־
האַרצים. געוויס האָט די רעליגיעזע ליטעראַטור אויף יידיש נישט גע־
האַט קיין אינטערעס פֿאַרן למדן. דער למדן האָט די רעליגיעזע ליטעראַטור
געהאַט אין אַריגינאַל, אין העברעאיש. די יידישע ליטעראַטור, וואָס האָט
אין זיך געטראָגן וועלטלעכקייט און וועלטלעך־ליטעראַרישן שאַפֿן, האָט
פֿאַרכאַפט דאָס גאַנצע פֿאַלק, אַלע זיינע שיכטן, ווייל אין העברעאיש איז
דעמאָלט אַזאַ מין שאַפֿן נישט געווען. פֿון איבער הונדערט און צוואַנציק
שער־בלעטער פֿון אַלט־יידישע אויסגאַבעס ווענדן זיך בלויז ניין שער־
בלעטער אויסשליסלעך, צו פֿרומע ווייבער, בחורים און "פּולצילס" (מייד־
לעך). איבער הונדערט שער־בלעטער ווענדן זיך נישט בלויז צו "וויי־

בער און מיידן, נאך אויך צו בחורים און באַלעכאַטיים, אַלע בידן, צו ליבע לייט, מאַן און ווייב, יונגען און מיידן.

אין אונזער העלדן־עפּאָס, אינעם „שמואל־בוך“, וואָס איז אַנטשטאַם־גען אין 14טן י"ה און וואָס קאָן זיך נאָך היינט פֿאַרמעסטן מיט די בעסטע דייטשע העלדן־עפּאָסן פֿון יענער צייט, ווערט געזאָגט, אַז די מעלאָדיע פֿונעם „שמואל־בוך“ קאָן „כל־ישראל“, און דער מחבר האָט דערביי נאָר־נישט איבערגעטריבן, און אַז יוסף בר יקר האָט אין 1544 אַרויסגעלאָזט אַ סידור אויף יידיש, צונויפֿגעשטעלט לויט אַלטע איבערזעצונגען, האָט ער אויפֿן שער־בלאַט אַוועקגעשטעלט אַזאַ רעקלאַמע: „צווישן מיין סידור און אַנדערע איז אַזאַ אונטערשייד, ווי צווישן אַן אַלט ווייב און אַ יונגער מויד“. אַזאַ מין פֿאַרגלייך אויף די בלעטער פֿון אַ סידור איז געווען טיפּיש פֿאַר דער יידישער ליטעראַטור פֿון יענער צייט, וואָס האָט זיך גערעכנט מיטן געזונטן געשמאַק פֿון די פֿאַלקס־מאַסן. דאָס אַלץ איז אָבער נאָך נישט גענוג געווען יידיש זאָל זיך אַרויסרוקן און ווערן אַ פֿראַגרעסיווע שפּראַך. צווישן שפּראַכן זענען אויך פֿאַראַן צוריקגעשטאַנענע און פֿראַגרעסיווע. דערצו האָבן ווידער היסטאָרישע כוחות צוגעשפּילט. ס'האָט זיך געמאַכט, אַז די גרויסע מערהייט פֿון יידישן פֿאַלק האָט זיך געפֿונען אין איין לאַנד — אין פּוילן. דורות־לאַנג האָבן יידן דאָרט געהאַט קולטורעלע און פּאָליטישע אויטאָנאָמיע. כּמיינ דעם „וועד אַרבע ארצות“, וואָס האָט געהאַט צו זאָגן איבער גרויס־פּוילן, קליין־פּוילן, ווייס־רוסלאַנד, וואַלין און אפּילו ליטע, פֿון רדיפות און שחיטות (אַ חוץ כּמעלניצקיס) האָבן יידן כּמעט ווי נישט געוואוסט. עקאָנאָמיש האָט זיך יידן גוט געלעבט. דאָ אין פּוילן, האָט זיך אויסקריסטאַליזירט אַ נייער טיפּ ייד, אַ טיפֿ־נאַציאָנאַלער, וואָס האָט איי־בערגעשטיגן דעם מזרח־ייד, דעם ספּרדישן און אַראַבישן, דאָס איז געווען דער פּוילישער ייד פֿון פּויון, פֿון קראַקע, פֿון לעמבערג, פֿון לובלין, פֿון בריסק, מיטן פּוילישן ייד איז אויך געוואקסן זיין לשון. בשעת דער ספּרדי־שער ייד האָט רייכער געמאַכט פֿרעמדע קולטורן, איז דער אשכּנזיש־פּוילישער ייד, מיט זיין פּלפּול, מיט זיינע פּשטלעך, מיט זיין רעדן אַין טראַכטן געווען אַ המשך פֿון דעם בבלישן גמרא־ייד. אין זיין הלוך, איז זיך יידיש, איז געווען עפעס אייגנאַרטיקס, עפעס אויסטערלישעס. און דער דאָזיקער גאַנצער ייד, פֿון דעם בעל־מלאכה, פֿון דעם בעל־עגלה, פֿון דעם סוחר ביז דעם למדן, אַלע האָבן זיי זיך אויסגעלעבט אין יידיש. די „צאינה

וראינה, דאָס טייטש־חומש פֿון דער יידישער פֿרוי, איז געווען דער המשך פֿון אמאליקן מדרש, נאָר אין יידיש. דער „נחלת־צבי“ — איז דער „זוהר“ אין יידיש. דער מחבר פֿונעם „טייטש־זוהר“ דערקלערט אין זיין הקדמה, אַז משיח וועט גיכער קומען, ווען מען וועט דעם „זוהר“ ליינען אין דער פֿאַלקס־שפראַך, אין יידיש. די קאַבאליסטן האָבן אויף יידיש געפֿירט זייער קאַמף קעגן די לומדים און רבנים, אפֿילו קעגן דעם תלמוד. דערצו האָט אונדזער מאַמע, די יידישע פֿרוי, קיין אַנדער שפראַך נישט געהאַט. יידיש הייסט נאָך היינט — מאַמע־לשון. אונדזער מאַמע האָט זיך אויסגע־וויינט איר האַרץ אויף יידיש, האָט אונדז איינגעווייגט מיט „ראַזשינקעס און מאַנדלען“, האָט פֿאַרפֿלאַנצט אין אונדז ליבע און איבערגעבנקייט צום פֿאַלק.

דאָ אין פּוילן, און אין דער שכנישער טשעכיע איז יידיש רייכער געוואָרן, האָט צוגעקריגן אַ נייעם עלעמענט — דעם סלאַווישן. און דאָ רעדט זיך נישט בלויז פֿון אַנטליענע ווערטער אין יידיש, ווי — כּוּיִן, כאַטש, נעבעך, קרעטשמע, בייטש, זאַטשעפען, דאָקוטשען — וואָס וואַרפֿן זיך ביים ערשטן קוק יעדן אין די אויגן. פֿיל וויכטיקער איז געווען די השפּעה פֿון סלאַוויש אויף דער יידישער גראַמאַטיק, וואָס מען דערקענט אין די קלאַנגען, אין דעם וואָרט־בילדונג, אין דעם סינטאַקסיס און אפֿילו אין פֿראַזעס און ווערטלעך.

כּהאַב פֿריער געזאָגט, אַז ס'זענען דאָ פּראַגרעסיווע שפּראַכן און צו־ריקגעשטאַנע. די ראַמאַנישע שפּראַכן, וואָס האָבן אין פּראַצעס פֿון אַנט־וויקלונג אָפּגעוואַרפֿן די בויגונגען פֿון זאַכווערטער (סובסטאַנטיוון), אָפּ־געוואַרפֿן דעם דריטן מין, זענען אין פֿאַרגלייך מיט לאַטיין פּראַגרעסיווע. יידיש, וואָס האָט אָפּגעוואַרפֿן די בויגונגען פֿון זאַכווערטער, אָפּגעוואַרפֿן דעם אימפּערפֿעקט, איז אין פֿאַרגלייך מיט דייטש אַ פּראַגרעסיווע שפּראַך. יידיש האָט אויך אַרויסגעשטופּט אַנדערע פֿאַרמען, האָט זיך באַפֿרייט פֿון דייטשע פענטעס, פֿון וואָרט־שטעלונג, פֿון איבעריקע פֿאַרמען און קלאַנגען, וואָס מיר געפֿינען נאָך אין אַלט־יידיש. פֿון אַ סינטעטישער שפּראַך איז יידיש געוואָרן אַן אַנאַליטישע, אַ פּראַגרעסיווע, ווי פֿראַנצויזיש, חיי אַי־טאַליעניש, ווי שפּאַניש, ווי ענגליש.

יידיש איז אַריין אין דער משפּחה פֿון פּראַגרעסיווע שפּראַכן, סוף־17־טן י"ה, ווען סטראַדיוואַרוס האָט געגעבן דער וועלט זיין פֿידל. אָבער סטראַ־

דיוואַריִוס־פֿידל איז נאָך נישט גענוג. מען דאַרף נאָך האָבן ווירטואַזן, מען דאַרף האָבן קינסטלער, וואָס זאָלן אַרױסברענגען די פּאַטענציעלע באַהאַל־טענע כּוחות פֿון דער סטראַדיוואַריִוס־פֿידל. און אַזױנע ווירטואַזן, אַזױנע קינסטלער האָבן זיך באַױזן. פֿריער אַנאַנימע — דאָס חסידות, דער ייִדישער אַרבעטער, וואָס האָבן געגעבן ייִדיש — גשמה, מוח און פּראַצע.

אין חסידות איז אַפֿילו דאָס העברעאישע געוואָרן ייִדיש. ס'באַױזן זיך ר' נחמן בראַסלאַװערס מעשיות.

דאָן קומט דער אַרבעטער, דער ייִדישער פּראַלעטאַריער, וואָס מיט דער הילף פֿון ייִדישן וואָרט נעמט ער העלפֿן איבערבויען די וועלט אויף סאַציאַ־ליסטישע יסודות. אַדאַנק דעם אַרבעטער באַױזט זיך ווידער דאָס ייִדישע בוך, ס'װעלטלעכע, אַ גליד־גליד־שוועסטערקינד פֿון דעם וועלטלעכן „שמואל־בוך“ פֿון 14־טן י"ה.

דערנאָך זענען געקומען די קינסטלער פֿונעם גרויסן פֿאַרנעם — מענדלע, פּרץ, שלום־עליכם — וואָס האָבן צוגעגעבן ייִדיש וואַגיקייט, פֿאַנטאַזיע, צוגעגעבן שעפֿערישע מעגליכקייט און חשיבות. און איבער די קינסטלער, איבער דעם ברייטן פֿונדאַמענט הייבן זיך ווענט העכער און העכער, ס'װאַקסט אויס אַ ריזיקע געביידע מיט ליכטיקע שפיצן טיף אי־בער די וואַלקנס. די ליכטיקע שפיצן באַלייכטן יעדן ייִדישן ישוב פֿון איבער דער גאַנצער וועלט.

דאָס זענען — דער צווייטער דור קינסטלער נאָך די קלאַסיקער, די „יונגע“ פֿון אַמעריקע, דער דריטער דור, דער פֿערטער, די ייִדיש־פֿאַרשער. און ווי רייך אונדזער שפּראַך זאָל נישט זיין, וואַרטן נאָך אויף ייִדיש גאַנצע אוצרות, און ווי דאָס „שמואל־בוך“ און אַנדערע העלדן־עפּאָסן זענען נאָך נישט באַאַרבעט געוואָרן שפּראַכלעך, זענען נאָך נישט אויסגעפֿאַרשט געוואָרן, אַזױ זענען שפּראַכלעך נאָך נישט אויסגעפֿאַרשט געוואָרן די אַלטע איינגעזעסענע ישובים פֿון פּוילן, ישובים פֿון איבער פֿינף הונדערט יאָר, זעקס הונדערט יאָר, אַכט הונדערט יאָר. * דאָס זאַפֿטיקע רומענישע ייִדיש איז נאָך געהעריק נישט אויסגענוצט געוואָרן און דאָס קלינגענדיקע

*/ צו אונדזער נרויסן אומגליק וועט שוין דער ייִדיש פון די אומגעקומענע ישובים נישט אויסגעפאַרשט ווערן.

יידיש מיט די לאנגע פתחן פֿון אונגארן איז נאך אינגאנצן נישט אָנגערירט געוואָרן. ס'איז נאָך פֿאַר דער יידישער שפראַך און ליטעראַטור — אַ קרקע בתולה. די אויפֿגעריסענע שטיקער שוואַרץ־ערד פֿון יידישן סאָוועטן־פֿאַר־באַנד דאַרפֿן נאָך אויסגענוצט ווערן. ס'וואַרטן נייע ווערטער און באַגריפֿן אין די פֿאַרייניקטע שטאַטן, אין קאַנאַדע, אַרגענטינע, אין ארץ־ישׂראל — טויזנטער ווערטער, וואָס מאַנען און בעטן זיך דער קינסטלער זאָל זיי אויפֿנעמען, זאָל זיי געבן אַ פֿאַרם, אַ לבוש. און די פֿאַרם דאַרף ערגעץ פֿירן, און דער לבוש דאַרף וואַרעמען אַ מענטשלעך לייב.

יידיש איז אַ וועלט־שפראַך, ווייל יידן זענען אַ וועלט־פֿאַלק. און נישט פֿון היינט איז יידיש אַ וועלט־שפראַך. אין 1750 האָט פראַפֿעסאָר קרייזאַנ־דער, אַ קריסט, געשריבן: „מיט יידיש קאָן מען אויספֿאַרן די גאַנצע וועלט“.

1936

די אידיע פֿון יידיש
און פֿון דער
יידישער ליטעראַטור

וויף דער ערשטער יידישער שפראך קאנפערענץ, אין טשערנאוויץ, האָט מען פֿון אַ וועלט־טריבונע אָפּגעוואָרפֿן פֿון יידיש דעם השכלה־צור־נאַמען — „זשאַרגאָן“. איך שטרייך אונטער „השכלה־צונאַמען“ — ווייל ס'פֿאַלק, וואָס האָט געוואָלט לעבן אַן אייגן לעבן, מעג עס זיין אַן אַרעם לעבן, אָבער אַ לעבן פֿאַר זיך, ס'פֿאַלק האָט קיינמאָל נישט געוואוסט פֿון קיין זשאַרגאָן.

הונדערט יאָרן פֿאַר דער טשערנאוויצער קאנפערענץ, נאָך אין די גע־טאָס פֿון דייטשלאַנד, פֿון איטאַליע, פֿון פּוילן און פֿון ליטע, האָט ס'פֿאַלק שוין גערופֿן זיין שפראַך: „מאַמע־לשון“, עס גערופֿן „יידיש“.

אומעטום, וואו מען האָט נאָר גערעדט יידיש, אפֿילו אין די ענגסטע און פֿינצטערסטע געטאָס, זענען מיר אַלץ פֿאַרביבן די „בני מלכים שגלו מעל שולחן אביהם“ — די בני מלכים, וואָס זענען פֿאַרטריבן געוואָרן פֿון זייער פֿאַטערס טיש.

ווייל יידיש און יידישקייט זענען געוואָרן סינאָנימען, ווי טויזנטער יאָר פֿריער, זענען יידישקייט און יידישע אמונה געווען איינס און דאָס זעלבע.

געדענקען דאָרף מען, אַז ווען די השכלה האָט אָנגעהויבן אָפּצערייסן די יידישע אמונה פֿון יידישקייט, האָט זי דערמיט גענומען חרוב מאַכן די יידישע סביבה, דעם יידישן צערעמאָניאַל און נוסח און דער עיקר — ס'יידישע לשון. די השכלה, וואָס האָט אויך געהאַט מעלות, האָט צעטרייסלט אונדזערע פֿונדאַמענטן און שמד איז אונדז באַפֿאַלן, ווי אַ מגפֿה.

דערביי דאָרף מען אויך נישט פֿאַרגעסן, אַז דער כוח פֿון דער יידישער אמונה איז נישט געלעגן אין גלויבן, נאָר אין יושר און אין צדק. אמונה איז טריישאַפֿט. טריישאַפֿט צו יידישע חוקים און מצוות. אין אַנדערע ווער־טער — טריישאַפֿט צו דער יידישער סביבה, צום יידישן נוסח און מנהג, טריישאַפֿט צו אונדזערע ביידע לשונות — צו יידיש און העברעאיש.

אַן העברעאיש זענען מיר גייסטיקע יורדים. אָן יידיש — האָבן מיר נישט קיין אייגענע צונג, קיין אייגענעם חותם. אָן יידיש — פֿעלט אונדז דער יידישער לבוש, דער יידישער פֿורעם, וואָס פֿאַראייביקט אינהאַלט, וואָס פֿאַראייביקט נישט בלויז ס'אייגענע לעבן, נאָר וואָס כאַפֿט אויך אויף פֿרעמדן אינהאַלט. און אַ דאַנק דעם יידישן לבוש, אַ דאַנק דעם יידישן פֿורעם, ווערט דער פֿרעמדער אינהאַלט נאַציאָנאַל פֿאַרמעגן. דער פֿרעמדער אינהאַלט ווערט אויף תמיד געיידישט.

אזוינע פוסקים, ווי דער רמ"א אין 16-טן יאָרהונדערט, ווי דער תוספות יום טוב אין 17-טן יאָרהונדערט, האָבן דאָס שוין אינטואיטיוו דערפֿילט. און טייל מקובלים, וואָס האָבן אויף יידיש געפֿירט זייער קאָמף קעגן די לומדים און רבנים, אפֿילו קעגן תלמוד, האָבן דערקלערט, אָז משיח וועט גיכער קו"מען, ווען מען וועט דעם „זוהר" ליענען אין דער פֿאַלקס־שפּראַך, אין יידיש. און ס'חסידות פֿאַרהייליקט ביידע אונדזערע שפּראַכן ביזן היינטיקן טאָג.

ווען די השכלה האָט גענומען אַפּרייסן די יידישע אמונה פֿון יידישקייט, געוואַלט אַפּטיילן דעם קאָפּ פֿון דעם שלאַק, געוואַלט אַפּשפּאַלטן פֿורעם פֿון אינהאַלט, ווי די צוויי באַגריפֿן וואַלטן געווען טיילבאַר, און די השכלה האָט זיך גענומען אַרומטראַגן מיט אַ צעשפּאַלטענער מטבע, וואָס זיי האָבן גערופֿן: „וועלטלעכע יידישקייט", ערשט דעמאָלט האָט אונדזער „מאַמע־לשון", וואָס האָט הונדערטער יאָרן אַריינגעזאַפט אין זיך חוקים און מצוות, אַריינגעזאַפט אין זיך יידישע סביבה, יידישן צערעמאָניאַל און נוסח, וואו יעדעס איינגעפֿונדעוועט וואַרט איז אַ שטיק קולטור־געשיכטע, דאָס „מאַמע־לשון" האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט דער השכלה.

און ווען יידיש, אונדזער מאַמע־לשון, וואַלט נישט געטראַגן אין זיך די באַהאַלטענע כוחות פֿון אונדזערע מצוות און חוקים, וואַלט נישט געטראַגן אין זיך התלהבות און בטחון און ס'וואַלט נישט פֿאַרנומען ס'אַרט פֿון אונדזער אמונה, וואַלט זיך די שמד־מגפֿה, וואָס די השכלה האָט מיט זיך געבראַכט, זיך נישט אַפּגעשטעלט. קיין חסידות וואַלט דעמאָלט נישט געשאַפֿן געוואָרן. מיר וואַלטן געשטעקט אין אַן אויסגעהוילטער וועלטלעכקייט, ווי אין 1912 האָט נאָך געשטעקט דער משכיל ש"י איש הרוויץ, וואָס האָט אין 1903 געהאַט די חוצפה פֿאַרצעלייגן דעם פֿאַלק ישראל אַן אַדער־אַדער, אַדער אַן אייגן לאַנד, אַדער שמד צום קריסטנטום.

די יידישע ליטעראַטור, וואָס טראַגט אין זיך ס'אַנגעזאַמלטע עשירות פֿון יידיש לשון, האָט זיך אַנטקעגן געשטעלט דער השכלה, און אונדז גע־ראַטעוועט פֿון חורבן, אונדז קריקגעגעבן דעם יידישן לבוש, דעם יידישן חותם, עס קריקגעגעבן אין אַ נייער כלי, מיט אַ נייעם ניגון.

די יידישע ליטעראַטור האָט אונדז געלערנט, אָז אַ פֿרעמדער לבוש, אַ פֿרעמדער פֿורעם קען קיינמאַל נישט ווערן יידיש דורך אַ יידישן אינהאַלט. יידישן אינהאַלט האָט אויך דער נייער טעסטאַמענט, האָט אויך דער קאַראַן. און די ביידע ביכער, די פֿאַרשפּרייטסטע אין דער וועלט, וועלן תמיד זיין פֿרעמד און דערווידער דעם שעפֿערישן ייד.

און פֿאַרקערט, יעדער פֿרעמדער אינהאַלט, ווי „מגילת־רות“, וואָס איז געקומען צו אונדז אין אַ יידישן לבוש, ס'איז געקומען צו אונדז אין דער בחינה: „מבשרי אחזה אלוה“, איז עס געוואָרן אַזוי יידיש, אַז מען האָט עס אפֿילו קאַנאניזירט, מען האָט עס אַריינגענומען אין תנ"ך, און דאָס „באווע־בוך“, אַ ריטער מעשה, איז דורך דעם יידישן לבוש אַזוי פֿאַריידישט געוואָרן, אַז פֿון דעם וואָרט „באווע־בוך“, איז געשאַפֿן געוואָרן דאָס וואָרט: „באַבע־מעשה“.

און אַז מען נעמט אַזאַ ריינעם יידישן אינהאַלט, ווי היינעס „דער רבי פֿון באַכראַך“, צי פֿויכטוואַנגערס „יאָזעפֿוס“, בלייבט עס אַלץ איבערגע־זעצטע יידישקייט, וואָס ווערט צוגערעכנט צו דער דייטשישער ליטעראַטור, נישט צו דער יידישער.

מיר אַליין האָבן זיך איבערגענומען און נעמען זיך איבער מיט וועלט־לעכקייט און מיר האָבן נישט געוואוסט און מיר ווייסן נישט, אַז אין תוך האָבן יידיש און יידישע ליטעראַטור געטון און טון נאָך איצט די אַרבעט פֿון דער יידישער אמונה. יידיש און יידישע ליטעראַטור האָבן אונדז פֿאַרפֿאַנ־צערט פֿון אונטערגאַנג. כאַטש מיר האָבן עס גערופֿן — „וועלטלעכע יידיש־קייט“ — אַן אויסגעהוילטער באַגריף, איבערגענומען פֿון דער השכלה.

אונדזער אמונה — חוקים און מצוות — דאָס איז געווען און ס'איז איין דראַנג צו יושר און גערעכטיקייט, וואָס אונדזערע נביאים האָבן נאָך פֿראַק־לאַמירט.

און וואָס איז די יידישע ליטעראַטור? די יידישע ליטעראַטור איז אַ וויכ־טיקער טייל פֿון אונדזער נאַציאָנאַלן פֿאַרמעגן, וואָס וועט אונדז שטענדיק צוגעבן כבוד, ווי דער תנ"ך גיט אונדז צו, ווי דער תלמוד, ווי די שפּאַנישע גאַלדענע עפֿאַכע.

די יידישע ליטעראַטור קען זיך אפֿשר נישט פֿאַרמעסטן אין קינסט־לערישן פֿאַרנעם מיט די געציילטע גרויסע וועלט־ליטעראַטורן. אַבער דאָס איז נישט אַלץ. יעדע ליטעראַטור דאַרף אויך פֿירן צו יושר, צו צדק, צו מענטשלעכקייט, און אין יושר, אין צדק, אין מענטשלעכקייט קען זיך קיין ליטעראַטור נישט פֿאַרמעסטן מיט דער יידישער. די יידישע ליטעראַטור האָט אין גאַנצן נישט קיין רשעות. און דאָס איז איינע פֿון די גרעסטע מדרגות, וואוהין יעדע ליטעראַטור דאַרף שטרעבן און דערגיין. ווייל אין ליטעראַטור, אין קונסט, ווילן מיר פונקט אַזאַ המשך, ווי אין לעבן. מיר

ווילן קאָנטינוואַיטעט, וואָס זאָל פֿאַרברידערן מענטשן, פֿעלקער. מיר ווילן זעען די קאָסמישע גאַנצקייט. און צו קריגן המשך טאַרן מיר נישט האָסן, וויל האָס צעשטערט המשך, הרגט אַוועק די גאַנצקייט.

נעמט אַזוינע מייסטערס ווי דאָסטאַיעווסקי, ווי טאַלסטאָי, ווי מערעדיט. נעמט אפֿילו אונדזער אַמעריקאַנער טאַמאַס וואולף. אַז זיי מאַלן אַ שלעכטן פּאַליאַק, אַ שלעכטן ייד, אַ שלעכטן דייטש, מאַלן זיי אים נישט ווי אַ שלעכטן יחיד, נאָר די שנאה טראָגט זיך גלייך אַריבער צום גאַנצן פֿאַלק. געפֿינט מען ביי דאָסטאַיעווסקי אַ פֿינצטערע שנאה צו יידן, צו פּאַליאַקן. ביי טאַל-סטאַיען — צו דייטשן. און נישט איינמאַל ווילט זיך אין מיטן ליינענען פֿאַר-מאַכן ס'בוך, וויל וואָס טויג אונדז די גאַנצע קונסט, אַז זי פֿירט צו שנאה?

אין דער יידישער ליטעראַטור וועט איר קיין זכר פֿון שנאה צו אַ גאַנץ פֿאַלק נישט באַגעגענען. בלויז דאָס רשעות פֿון די נאַציס, בלויז דאָס אומשולדיק פֿאַרגאַסענע בלוט פֿון זעקס מיליאָן יידן האָט אין אונדז קריק אַ וועק געטון דעם „מחה אמחה את זכר עמלק“ — אַ וועק געטון און מיט רעכט דאָס הימל-געשריי פֿונעם גרויסן וועלט-ליגן פֿון דער מענטשלעכער געשיכטע בנוגע יידן.

דאָס איז די אידייע פֿון דער יידישער ליטעראַטור. דאָס איז איר חותם. דעם בונד, וואָס גאַט האָט פֿאַרשניטן מיטן פֿאַלק ישראל איז געווען דורך יידישן, יידיש לעבן, יידיש לשון, יידישן — דאָס איז אונדזער חותם, דאָס איז אונדזער ברית, וואָס פֿירט צו יושר, צו צדק, ווי די מצוות און חוקים האָבן געפֿירט דעם רעליגיעזן ייד צו יושר און גערעכטיקייט. יידיש, יידישע ליטעראַטור גיבן דעם ייד אַן אייגענעם פרצוף, אַ קלסתר פנים, וואָס טיילט אים אָפּ „ככל הגוים“. און דאָס איז נישט לגנאי. דאָס איז לשבח פֿאַרן ייד און פֿאַר זיינע נישט יידישע שכנים.

מיר לעבן אין אַ פֿינצטערער צייט. און נישט בלויז מיר. די גאַנצע וועלט. כאָטש מיט אונדזער בראַך און מיט אונדזערע צרות קען זיך קיינער נישט פֿאַרגלייכן און פֿאַרמעסטן. די געשוואַוירענע בכינים, וואָס ציען זייער חיונה פֿון יידיש און זייערע שטיבער זענען „יידיש ריין“, וויל זייערע קינ-דער פֿאַרשטייען נישט קיין וואָרט יידיש און קיין וואָרט העברעאיש, די טרו-קענע באַקסערן זענען צופֿרי אַרויס מיטן פּאַפּוגאַי-געשריי אויף זייערע קאָ-טערינקעס — „יידיש גייט אונטער“. ניין, יידיש און די יידישע ליטעראַטור גייען נישט אונטער. און מיר יידן — אַוודאי און אַוודאי נישט. נאָכן פֿאַלן פֿון דער לעצטער יידישער פֿעסטונג ביתר, ווען מיר זענען אָפּגעגאַנגען אין

בלוט, האָט דער פֿאַרצווייפֿלטער ר' ישמעאל זיך געבעטן ביי יידן: „דין הוא שגזור על עצמנו שלא לישא אשה ולהוליד בנים ונמצא זרעו של אברהם אבינו כלה מאליו“. „ניין, ישמעאל, — האָט ר' עקיבא אים געענטפֿערט — מיר גייען נישט אונטער“. און דאָס האָט ר' עקיבא געזאָגט ווען ער איז שוין געווען אַ פֿאַרמשפּטער צום טויט.

און מיר זענען נישט אונטערגעגאַנגען.

ס'איז גענוג אויפֿצומישן דאָס וואַרזאָגעריי פֿון די יידן, וואָס האָבן געשריבן אַראַביש און שפּאַניש. די יידיש־שפּאַנישע שרייבערס האָבן גע־קוקט אויף די איבן גבירלס, אויף די יהודה הלויס, אויף די משה איבן עזראס, ווי אויף בטלנים, וואָס וועלן היינט, מאַרגן אונטערגיין. זיי האָבן געטענהט: „פֿאַר וועמען שרייבט איר? פֿאַר די יחידים העברעער, וואָס מען קען זיי ציילן אויף די פינגער? די גאָס און ס'לעבן איז דאָך קעגן אייך, העב־רעאיש גייט דאָך אונטער? אַז מען שרייבט אַראַביש, אַז מען שרייבט שפּאַ־ניש, שרייבט מען פֿאַר אַ גאַנצער וועלט!“

פֿרעגט זיך: ווער איז אונטערגעגאַנגען? נישט די הלויס, נישט די איבן גבירלס, נאָר די „גליקלעכע“, וואָס האָבן געשריבן שפּאַניש פֿאַר אַ גאַנצער וועלט. ווער ווייסט היינט, אַז ס'זענען געווען אַזוינע וואַרזאָגערס? דעם שפּאַ־נישן אונטערגאַנג רופֿן מיר היינט: „די שפּאַנישע גילדענע עפּאַכע“.

ניין, יידיש און די יידישע ליטעראַטור גייען נישט אונטער. ביים גאַנצן אומגליק און בראַך האָבן מיר קריקגעקראַגן אַ יידישע מלוכה, וואָס האָט אַזא טרייסל געטון ס'יידישע לעבן, אַז אפֿילו די „עצמות היבשות“, האָבן דערפֿילט דעם ציטער פֿון „תּחית־המתים“. דאָס איז אַ נייער יציאת מצרים. דאָס איז אַ נייע תקופֿה אין דער יידישער געשיכטע.

און די יידן אין ארץ ישראל הייבן שוין אָן צו פֿאַרשטיין און וועלן מוזן פֿאַרשטיין, אַז דער גאַנצער „ריב הלשונות“, אַז דער שפּראַכן־קאַמף, איז געווען און איז אַן אומזין. מיר דאַרפֿן ליב האָבן ביידע לשונות. מען דאַרף שעפֿן פֿון זיי דאָס אַנגעזאַמלטע עשירות, ווי יידן האָבן געשעפּט פֿון העברעאיש און אַראַמיש, ווי יידן האָבן ביידע שפּראַכן פֿאַרהייליקט. און דאָס האָבן שוין דערפֿילט די שעפֿערישע יידן אין ארץ ישראל. און ביים ערשטן נייעם אַפֿקלייב פֿון יידיש־שאַפֿן, וועלן יידיש און העברעאיש גיין האַנט אין האַנט, ווי אַראַמיש און העברעאיש זענען געגאַנגען און גייען האַנט ביי האַנט ביזן היינטיקן טאָג.

1948

וואָס איז ייִדישקייט ?

י וועלט איז רשעותדיק. צו אונדז יידן — אַוודאַי און אַוודאַי. און אויב מיר שטייען פֿאַר אַ חורבן, דאַרפֿן מיר זיין גרייט, דאַרפֿן מיר זיין פֿאַר־פּאַנצערט פֿון אונטערגאַנג. דער פֿאַשיזם וויל אונדז אויסראַטן. ס'איז אַ מלחמה אויף טויט און אויף לעבן. אונדזער צייט קען מען בלויז פֿאַרגלייכן מיט די קרייץ־צוגן, מיטן גירוש שפּאַניע, מיטן גירוש פֿאַרטוגאַל, און יידן האָבן דעמאָלט זיך אויך נישט אונטערגעגעבן. זיי האָבן געפֿירט מלחמה מיט דער רשעותדיקער וועלט. און די מלחמה האָט דעמאָלט געהייסן — שמדן זיך, צי נישט שמדן זיך?

פֿון די אַנאַנימע טויזנטער און צענדליק טויזנטער יידן, די פֿאַרפּאַנצערטע פֿון אונטערגאַנג, וואָס זענען אַוועק פֿון שפּאַניע, אַוועק פֿון פֿאַר־טוגאַל, אַוועק זוכן אַ נייעם ישוב, פֿון זיי דאַרפֿן מיר זיך אַפּלערנען, כאַטש אונדזער מלחמה מיטן פֿאַשיזם איז אינגאַנצן אַן אַנדערע.

איר האָט געלייענט ווי זעכציק עסטרייכישע יידן, וואָס האָבן שוין גע־האַט וויזעס, וואָס זענען גרייט געווען אַפּצופֿאַרן קיין דרום־אַמעריקע, די יידן האָבן פֿאַרן אַפּפֿאַרן זיך פֿרייוויליק אַפּגעשמדט. זיי האָבן געוואָלט אַנ־קומען אין דעם נייעם ישוב, ווי נישט יידן. דאָ ליגט די געפֿאַר. אונדזערע זיידעס, אונדזערע עלטער־זיידעס, גאַנצע יידן, האָבן אויפֿגענומען ס'רשעות פֿון דער גואישער וועלט, ווי מען נעמט אויף פֿינצערע נאַטור־כוחות, ווי מען נעמט אויף אַ געוויסער, ווי מען נעמט אויף אַ וואַלקן־בראָך, צי גאָר ווי מען נעמט אויף אַ משוגענעם הונט. אַזאַ באַציאונג האָט אַוועקגעשטעלט אונדזערע זיידעס מיילן העכער פֿון רשעות און דאָס האָט זיי געראַטעוועט פֿון אונטערגאַנג.

פֿרעגט זיך: וואָס פֿאַר אַ כוח האָבן מיר, היינטיקע יידן, אַנטקעגנצו־שטעלן דעם רשעות פֿון דער וועלט? דער כוח פֿון רעליגיע? פֿון סאַציאַלער גערעכטיקייט? פֿון וועלטישקייט? פֿון יידישקייט? און ס'פֿרעגט זיך — ווע־מעס יידישקייט?

און זאָל עס דאָ געזאַגט ווערן — אומעטום פֿילן זיך יידן אַנטוישט, פֿילן זיך פֿאַרביטערט, פֿילן זיך אפֿילו אַפּגענאַרט. ס'הערן זיך שטימען — וואו זענען אַהינגעקומען די גרויסע מענטשלעכע אידעאַלן? פֿאַרוואָס שווייגט די דעמאָקראַטישע וועלט? האָט מען אונדז טאַקע טיף אין דער ערד? אויב אַזוי, דאַרפֿן מיר מיט אַזאַ וועלט קיין מגע־ומשא נישט האָבן. יידן האָבן, ברוך השם, וואו זיך אויסצובאַהאַלטן. מען קען קריק אַריין אין די געטאַ־

טויערן. און די שטימען ווערן אונטערגעכאפט. אזא געדאנקען-גאנג, וואס לייגט זיך אויפן שכל, איז אבער ירידה, אן אייגענע, אינערלעכע ירידה, וואס וויל זיך פֿארמעסטן מיט דער דרויסנדיקער רשעות צו אונדז, יידן.

די ווילדע וואַנדאַלן האָבן איינגעשלונגען רוים און זענען אליין פֿאַר-וואַנדלט געוואָרן אין רוימער. די „קולטורעלע“ אַריער שלינגען און פֿרעסן פֿון רשעות ס'ביסל יידן און זיי בלייבן באַרבאַרן. ווייל רשעות איז די גידע-ריקסטע מדרגה, צו וועלכער דער מענטש קען זינקען. און אַלץ וואָס איז געבאַרן אין רשעות איז סוף-כל-סוף פֿאַרמשפט אונטעראַצויגן. אויב נישט אין אונדזער דור, איז אין אַ דור נאָך אונדז, איז אין צוויי דורות נאָך אונדז.

די אַלע געטאַ-שטימונגען, די אַלע צוריק-אין-שול-אַריין שטימונגען באַווייזן, ווי דער דורכשניטלעכער מענטש איז הילפלאַז אין אַן עת-צרה, ווי ער איז פֿאַרלאָרן, ווי ער כאַפט זיך פֿאַר יעדער שטרוי, אבי זיך צו ראַטעווען. און דאָ שפּילט אויך אַ סך צו די מאַדע. איבער דער וועלט טראַגט זיך אַ פּינצטערע כּמאַרע, ווערן אונדזערע הערצער אויך פֿאַרכמאַרעט. אין דער צייט פֿון דער פֿראַנצויזישער רעוואַלוציע האָבן מלמדים געוואָרפֿן אין פֿיער אַריין — סידורים, חומשים, גמראות. נאָכן דורכפֿאַל פֿון דער רוסי-שער רעוואַלוציע (אין 1906-7), האָבן טייל יידישע פּאָעטן און עסייאַסטן געזען די ישועה אין לייגן תּפּילין, אין ווערן שול-יידן. אַזוינע שטימונגען גייען שטענדיק האַנט-אין-האַנט מיט אייגענער שוואַכקייט, מיט רעאַקציע. דאָ קומען זיך צונויף די אידעאָלאָגן פֿון דער „אגודה“ מיט אַ סך פֿאַר-שטייער פֿון דער יידישער ליטעראַטור. די יידישע „געטאַ“ ווערט דאָך שוין היינט באַזונגען אין לידער. מען זעט אין איר שיינקייט, ווי אין שטריימל, ווי אין יידישן הילוך. מען פֿאַרגעסט דערביי, אַז ס'שטריימל מיט דער קאַ-פּאַטע האָבן מיר זיך אליין אויסגעקליבן און אין דער געטאַ האָט מען אונדז איבערגעוואַלד אַריינגעשפּאַרט, ווי אין אַ תּפּיסה אַריין, וואו מען האָט אונדז געהאַלטן איבער פֿיר הונדערט יאָר. מען האָט אונדז בלויז אַרויסגעלאָזט פֿון די געטאַ-טויערן, מיר זאָלן קענען אַנפֿירן מיטן האַנדל, וואָס איז געווען אונטער דעם פּריצישן כּבוד צו פֿאַרנעמען זיך מיט אים. היינט איז האַנדל אַן אידעלע באַשעפֿטיקונג. מען שטופּט דעם ייד פֿון מסחר אויך אַרויס. און גייען פֿרייוויליק אין דער געטאַ — הייסט אליין זיך באַגראַבן לעבעדי-קערהייט.

און פֿון דער געטאָ איז בלויז אַ שפּאַן אין שול אַרײַן. און אַז אין שול אַרײַך, הייבט מען אָן בודק צו זײַן יעדן קינסטלער, צי ער איז רעליגיעז, צי ער איז אַ מאַמין. ס׳ווערט אױפֿגעבלאָזן אַ טעאָריע — דער רעליגיעזער קינסטלער איז שוין באַלד ס׳אױבערשטע פֿון שטויסל. אַזאַ צוגאַנג איז אָן אומזין. דער אמתער קינסטלער האָט קײנמאַל נישט געחנפֿט זײַן אײַגן פֿאַלק, ווײל קײן פֿאַלק וויל נישט, מען זאָל אים חנפֿענען. ס׳פֿאַלק האָט בלויז אײַן פֿאַרלאַנג — די שרײַבער זײנע זאָלן זיך באַציען מיט ליבע און פּיעטעט צו אַלעם דעם, וואָס דעם פֿאַלק איז טײער. דער אמתער קינסטלער קען זײַן אַנטײרטעל, אָבער ער איז קײנמאַל נישט אַנטײרטעלעך און טײערן זין. ווײל וואָס איז רעליגיעזיטעט? אױב נישט אײנערלעכער פּראָדוקט טײווער אומרו און צײטער? פֿון דעם מאַטעריאַל ווערן דאָך געקנאַטן גרויסע ווערק, גרויסע פּערזענלעכקײטן. פֿון דעם מאַטעריאַל ווערן געמאַכט רעוואַלוציעס, וועלטן גײען אונטער, וועלטן ווערן געבאַרן, איז לעכערלעך און שעדלעך, דווקא היינט, ווען ס׳ײדישע לעבן איז אויף דער וואַגשאַל, אַלץ איז אויף משקולות, אַלץ הימלט, דווקא היינט צו זען די אײנציקע ישועה אונדזערע אין דער געטאָ. צווישן די פֿיר ווענט פֿון בית־המדרש, ווײל נישט בלויז מיר, יידן, ווערן געמשפּט, די גאַנצע וועלט ווערט געמשפּט. אַ וועלט האַלט ביים קראַכן, אַ נײַע — ביים געבאַרן ווערן. און אויף דעם באַרן שטול זיצן מיר, אױבער פֿאַרשידענע היסטאָרישע סיבות, נישט בלויז אין אײן לאַנד, נאָר אין אַלע לענדער פֿון דער גאַנצער וועלט. דעריבער אַזוי פֿיל פּײַן און ווײל, דעריבער אַזוי פֿיל פֿאַרגאַסן בלוט, דעריבער אַזוי פֿיל יידישע קרבנות. און ווי לאַנג עס זענען פֿאַראַן טאַמאַס מאַנס, זענען מיר מיט די טאַמאַס מאַנס, זענען מיר מיט די דעמאָקראַטישע פֿעלקער, זענען מיר מיטן סאַציאַליזם, וואָס צײט זיך פֿון די נבֿיאים ביז משה העסן. דאָס דאַרף זײַן אונדזער וועג, דער אײנציקער יידישער וועג.

און מיר יידן, בײ די אַלע קלעפּ, וואָס מיר האָבן שוין אַרײַנגעכאַפּט און מיר וועלן נאָך אַרײַנכאַפּן, מיר, יידן, וועלן נישט צעריבן ווערן. אין אונדז איז עפּעס פֿאַראַן פֿונעם לעגענדאַרישן פֿויגל, וואָס לעבט אײביק, בלויז יעדע טױזנט יאָר וואַרפֿט דער פֿויגל אַראָפּ פֿון זיך די פֿעדערן, ווערט פֿאַרברענט און פֿון דעם אײגענעם אַש ווערט ער ווידער געבאַרן.

לױט אַלע וויסנשאַפֿטלעכע טעאָריעס האָט שוין פֿון אונדז, יידן, לאַנג נישט געדאַרפֿט זײַן קײן שרײַד־ופּליט. אַנדערע ראַדיקאַלן האָבן אַ טעאָריע, אַז מיר, יידן, האָבן זיך קײנמאַל רעאַל, פֿול-בלוטיק, נישט אויסגעלעבט.

די גריכן האָבן געפֿירט אַ רעאַל, פֿול־בלוטֿיק, לעבן. זײ האָבן זיך אינגאַנצן אויסגעלעבט און אין גרויסער זעט, אין טיפֿן עלטער זענען זײ אונטער־געגאַנגען. מיר, יידן, דאַרפֿן זיך נאָך אויסלעבן. דעריבער עקזיסטירן מיר. די צרה איז, וואָס מען פֿאַרגלייכט פֿעלקער צו יחידים. אַ יחיד ווערט גע־באַרן, וואַקסט אויס און נעמט אָפֿשטאַרבן. דערפֿון איז לחלוטין נישט גע־דרונגען, אַז ס'זעלבע דאַרף געשען מיט אַ פֿאַלק. מיר זענען אַן אַלט פֿאַלק. מיר טראָגן אין זיך אַ פֿינף טויזנט יעריקן המשך. קלייבט זיך אַן איבער־קער באַלאַסט, פֿאַרברענען מיר אים, ווי יענער לעגענדאַרער פֿויגל זיך אַליין, און מיר שטייען ווידער אויף באַנייטע. פֿרעגט זיך אַ שאלה — פֿאַר וואָס בלויז מיר, יידן, טראָגן אין זיך דעם „שם המפורש“ פֿון באַנייאונג. פֿון תּחית־המתים? מעגלעך, אַז אויך אַנדערע פֿעלקער טראָגן אין זיך אַט־דעם כּוח. און נישט נאַר מעגלעך, נאַר זיכער. ס'אַלטע כינעזישע פֿאַלק טראָגט אַוודאי און אַוודאי אין זיך אַט־דעם כּוח.

דען, וואָס איז המשך? וואָס איז קאַנטינואַטעט? דאַרט, וואו ס'איז דאָ שנאה, וואו ס'איז דאָ רשעות, איז נישטאָ קיין המשך. גענוג זיך אָפּצוגעבן אַ ביסל חשוב־הנפשׁ, גענוג זיך צו פֿאַרטיפֿן, כאַפט מען זיך, אַז יעדער מענטש האָט ווען־נישט־ווען איבערגעלעבט ס'געפֿיל פֿון המשך. אַט וועל איך אייך ברענגען אַ ביישפּיל פֿון מיר אַליין. אויפֿן וועג אַהיים, קיין מלאָווע, בין איך אין יאָר 1922 געפֿאַרן מיט דער שיף „אַקוויטאַניאַ“. אויפֿן דריטן טאָג פֿון מיין רייזע בין איך נאָך האַלבער נאַכט אַרויף אויף דער העכסטער דעק. די נאַכט איז געווען אַן אויסגעשטערנטע. איבער מיר — אַזוי פּיל הימל. הימל און שטערן. אַרום און אַרום — וואַסער. און אַליין ווערסטו אַזוי קליין, ווערסט נאָך קלענער — אַ שטויבעלע אין מיטן ים. און ווי כּיִּקּוּק אַזוי אין הימל אַריין, פֿאַלט אַ שטערן. אַ צווייטער קרייצט אים דורך און ביי מיר אין מוח ווערט געבאַרן אַ מחשבה. אַ נאָענטע מחשבה. דער טאַטע מיינער איז מיט עטלעכע און דרייסיק יאָר קריק געפֿאַרן מיט דער דריטער קלאַס אויפֿן זעלבן ים. דאָ — אין מיטן ים — פֿופֿצן הונדערט מייל פֿון ניו־יאָרק, פֿופֿצן הונדערט מייל פֿון פֿאַרין, האָט מיין טאַטע אַ וואַרף געטאָן אַ מחשבה, וואָס ער האָט איבערגענומען בירושה פֿון זיין זידן, פֿון עלטער־זידן — וואָס איז אַזוינס ייִדישקייט? און די מחשבה שוועבט צווישן הימל און וואַסער. פֿאַר מיר איז די מחשבה אַ טייל פֿון דער שיף, פֿון די מענטשן, וואָס אויף דער שיף, פֿון די אַרומיקע נאַטור־כּוחות. און פֿון מיר רעדן אַרויס

דער טאטע, דער זיידע, דורות, דורות — וואס איז יידישקייט? און וועמעס יידישקייט? די נביאימס? דעם רמב"מס, צי משה העס און יצחק לייבוש פרץ?

און איך זאג — יידישקייט איז דאס אלץ און נאך עפעס. דאס „נאך עפעס“ איז אבער שווער צו דעפֿינירן. ווען בבל האָט געבויט איר קולטור, געבויט טורעמס און וואַלקנקראַצערס, ווען די עגיפטער האָבן געבויט זייער קולטור, געבויט ספֿינקסן, האָבן מיר, יידן, זיך אָפּגעגעבן מיט גאָטס וואַרט, מיטן מאַמר — בעשרה מאמרים נברא העולם — מיטן לאַגוס. און אויב מען האָט אויפֿן באַרג סיני פֿאַרווערט צו מאַכן בילדער און סקולפֿ-טורן, האָט מען דערפֿאַר פּראַקלאַמירט ס'וואַרט. צווישן דונערן און בליצן האָבן אַלע געהערט גאָטס וואַרט. ס'בילד האָט געהאַט צו טאָן מיטן אויג, מיט דער אָפטיק, ס'קול — מיטן אויער, מיט דער אַקוסטיק.

ס'האַט גענומען דורות, טויזנטער יאָרן און ס'וואַרט, ס'מענטשלעכע פּראָדוקטיווע וואַרט, איז נישט בלויז אַריין אין אונדזער בלוט, נאָר מיר האָבן עס אויך איבערגעגעבן דער קריסטלעכער וועלט. דער מאַכמעדאַני-שער וועלט. און אַז איראָפּע איז מיט פיר הונדערט יאָר קריק געשטאַנען ביים פֿאַנאַנדערפֿאַלן, האָבן די פֿרומע פּוריטאַנער, די פֿרומע קווייקערס, וואָס האָבן אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע נישט געדאַרפֿט אונטערגיין, ווי די אַמאַליקע גריכן, באַבילאָנער און מיצרים, וואָס האָבן נישט געקענט מיט-שלעפּן מיט זיך אין גלות אַריין זייערע טורעמס, זייערע קאָליסעאומס, זייערע ספֿינקסן. אַן קולטור זענען זיי אונטערגעגאַנגען. די פּוריטאַנער האָבן לייכט געקענט אַראַפּשאַקלען פֿון זיך די קולטור פֿון בילד און שטיין. די בילד-און שטיין-קולטור האָבן זיי פֿאַרביטן מיט „וואַרט“-קולטור. דעם אַלטן און נייעם טעסטאַמענט האָבן זיי געקענט אַריינלייגן צווישן צוויי טאָולען און מיט דער קולטור זיך אַריבערפּעקלען קיין אַמעריקע. אמת, דער איראָפּייער איז געקומען קיין אַמעריקע אַ נאַקעטער, איז געקומען בלויז מיט דער ביבל. די ביבל האָט אים אָבער אָפּגעהיט פֿון אונטערגאַנג. און דאָס איז אונדזער אויפֿטו. דער גרויסער יידישער אויפֿטו.

יעדער ייד האָט געקענט זיין גאַנצע קולטור אַריינפאַקן אין אַ תּפֿילין-זעקל און זיך אוועקלאָזן מיט איר איבער דער וועלט. ס'איז געווען ביי יידן אין בלוט. אַנשטאַט באַבילאָנישע טורעמס, אַנשטאַט עגיפּטישע פּיראַ-מידן האָבן מיר געהאַט אַ באַוועגלעכן חשבון. ווי שטייט דאָרט — ויהנו ויסעו.

מען האָט זיך אָפגערוט און ווייטער געוואַנדערט. און וואו מען האָט זיך אָפֿ-
געשטעלט, האָט מען איינס-צוויי צונויפֿגעקלאַפט דעם משפּן, גאַטס הויז,
און געשאַפֿן קולטור. יעדער ייד — איז אַ שליח ציבור. יעדער ייד שטעלט
זיך פֿאַרן עמוד און פֿאַרטערט כּל-ישראל. און אַזוי ביזן היינטיקן טאָג.

אין דעם וואָרט ליגט אונדזער כּוח. און ס'וואָרט צי ס'איז אַמאָל געווען
ס'געטלעכע וואָרט, צי ס'איז היינט ס'מענטשלעכע פּראָדוקטיווע וואָרט, דאָס
וואָרט האָלט אונדז אויף, ס'פֿאַרפּאַנצערט אונדז פֿון אונטערגאַנג. און ס'איז
נישט אמת, אַז ייִדישקייט איז אין תּוך קעגן קונסט. די תנאים, וואָס איינער
פֿון זייערע עיקרים איז געווען — „איר זאָלט נישט מאַכן זיך קיין אָפּבייד“
— די זעלבע תנאים האָבן אויך אַריינגענומען אין תנ"ך אַריין „שיר-השי-
רים“, „איוב“ און „קהלת“. זיי האָבן די דריי ריין-קינסטלערישע ווערק קאַנאַ-
ניזירט. און ווי פֿינצטער ס'יידישע לעבן איז נישט געווען, איז נישט געווען
פֿינצטערער ווי היינט, האָבן ייִדישע קינסטלער שטענדיק געגאָרט נאָך
„שיר השירים“. ווען נישט „שיר השירים“, וואָלטן מיר נישט געהאַט שמואל
הנגידס וויין-לידער, הלויס און נאַגאַרעס ליבע-לידער, אַלקאַביצעס „לכה-
דודי“, מיר וואָלטן נישט געהאַט די עראַטיק פֿון „זוהר“, מיר וואָלטן נישט
געהאַט יצחק ליבוש פּרצן...

דאָס איז דער כּוח פֿון קולטור.

און אַז אַט-דער כּוח ציט זיך דורך אונדזער געשיכטע, איז מיר
איינגעפֿאַלן אינעם יאָר 1937, ווען כּיבין געשטאַנען אין דעם ייִדישן פּאַווי-
ליאַן, וואָס איז געווען אויף דער פּאַריזער אינטערנאַציאָנאַלער אויסשטעלונג.
קעגנאיבער דעם ייִדישן פּאַוויליאַן איז געווען אַן אָפּטייל פֿונעם דייטשישן
פּאַוויליאַן.

וואָס האָבן יידן אויסגעשטעלט אין זייער פּאַוויליאַן?

אַלטע מאָנוסקריפטן. דרוקן פֿון זעכצנטן און זיבעצנטן יאָרהונדערט. די
אַלטע ייִדישע ליטעראַטור, די מאָדערנע ייִדישע ליטעראַטור, שאַגאַלס ביל-
דער, סוטינס בילדער, אַרבעטן פֿון דער ייִדישער מאָדערנער שול.

און דער דייטש?

דער דייטש האָט אויסגעשטעלט די נייעסטע האַרמאַטן, די נייעסטע
ביקסן. זענען געשטאַנען ביקסן און האָבן זיך פֿאַרמאַסטן מיטן ייִדישן אַלף-
בית. און דער ייִדישער אַלף-בית האָט געזיגט. אפֿילו די היטלעריסטן האָבן
זיך דעמאָלט פֿאַרשעמט, וואָס זיי האָבן אַוועקגעשטעלט ביקסן אַנטקעגן ייִדישן

אלף-בית און זיי האָבן אויף דער צווייטער וואָך צוגענומען די ביקסן.
און כאָטש דער יידישער פּאַויליאַן איז געווען אַרעם, האָב איך זיך גע-
פּילט געהויבן, כּיהאָב זיך געפּילט רייך מיט דער אַרעמקייט. ס'האָט זיך גע-
פּאַדערט מוט זיך אַוועקצושטעלן צווישן ענגלאַנד, פּראַנקרייך, דייטשלאַנד
און איטאַליע, זיך אַוועקצושטעלן קעגן אַ גאַנצער וועלט מיט פּסוקים פֿון
די נביאים, מיט שפּינאַזעס עטיק, מיט אמתן פֿון משה העס און יצחק לייבוש
פּרץ.

אַט-די אמתן, אַט-דער פּאַלקס-כּוה — דאָס איז יידישקייט, דאָס איז
יידישע קולטור.

די רשעותדיקע וועלט אידענטיפּיצירט אונדז, יידן, מיט די כּוחות, וואָס
קעמפֿן פֿאַר נאַציאָנאַלער און סאַציאַלער באַפֿרייאַונג פֿון אונטערדריקטע
פֿעלקער. מיר נעמען אָן די באַשולדיקונג. דאָס איז אונדזער כּוה, דאָס איז
אונדזער טרייסט.

איין אַ כּראַניק פֿון „שבת-יהודה“ ווערט דערציילט, ווי די אינקוויזיטאָרן
האָבן אַ שיף מיט שפּאַנישע יידן אַראַפּגעלאָזט אויף אַ וויסטעניש. אין דער
וויסטעניש זענען כּמעט אַלע אויסגעשטאָרבן פֿון הונגער. בלויז געציילטע
האָבן זיך אַוועקגעלאָזט זוכן אַ ישוב. און צווישן די געציילטע איז געווען
אַ קליינע משפּחה — אַ טאַטע, אַ מאַמע און צוויי קליינע יינגלעך. אויפֿן
וועג איז די מאַמע פֿון הונגער געשטאָרבן. דער טאַטע האָט גענומען די
יינגלעך און איז געגאַנגען ווייטער. פֿון הונגער האָבן אַלע דריי אַוועקגעחלשט.
אַז דער פּאָטער איז געקומען צו זיך און האָט זיך אויפֿגעכאַפט, האָט ער
זיך אַרומגעזען, אַז ביידע קינדער זענען שוין טויט. פֿון גרויס ווייטיק האָט
ער זיך צעשריגן:

— רבּונו של עולם, ווי כּ׳זע ווילסטו, אַז איך זאָל זיך שמדן! האָסט
אַוועקגעהרגעט מיר ס׳ווייב, האָסט אַוועקגעהרגעט מיר די קינדער! דיר
אַבער, אויף צו להכּעים, וועל איך זיך נישט שמדן! כּ׳בין אַ ייד און כּ׳וועל
בלייבן אַ ייד! קיין זאַך וועט דיר נישט העלפֿן, גאָט!

דער ייד האָט צוזאַמענגעקליבן ערד און בלעטער, האָט באַגראָבן די
קינדער. ער האָט זיך ווייטער געלאָזט אין וועג אַריין, און האָט סוף-כל-סוף
געפֿונען אַ ישוב.

בלויז אונדזער אינטעליגענץ האָט זיך פּאַרלאָרן, בלויז זיי האַלט אין
איין פֿרעגן צי מיר גייען טאַקע נישט אונטער. די מאַסן, צי דאָס זענען אַר-

בעטער, צי דאָס זענען קליינהענדלער, ביי אַלע רדיפֿות און נגישות, ביי דעם גאַנצן מסירות־נפֿש, זיי האָבן זיך נישט פֿאַרלאָרן. פֿאַרקערט, ס'פֿאַלק האָט בטחון. און אַז מען דאַרף — שטעלט מען זיך אַנטקעגן, מען שלאָגט קריק דעם שונא. דער אַרבעטער, ביי אַלע דורכפֿאַלן, זעט נאָך אַלץ די ישועה אין סאַציאַליזם. דער פֿרומער ייד האָט זיין סאַציאַליזם, וואָס דריקט זיך אויס אין ר' נחמן בראַסלאָווערס ווערטער — „געוואָלד, יידן, זייט זיך נישט מייאש“. און אַז כ'האַב זיך צערעדט מיט אַ וואַרשעווער טרעגער וועגן דער שלעכטער יידישער לאַגע, האָט ער מיך גאָר גענומען טרייסטן. דער טרע־גער האָט פֿאַרגליכן ס'מענטשלעכע לעבן צו אַ ים מיט כוואַליעס. וואַרפֿט אַ כוואַליע אַרויס אַ וואַלפֿיש, פֿרייען זיך אַלע, וואַרפֿט זי אַרויס אַ פֿאַר אַלטע כאַדאַקעס, צי גאָר אַ פֿגור, לויפֿט אָן אַ צווייטע, אַ דריטע, אַ פֿערטע כוואַליע און שווענקט עס אָפּ, פֿאַרשלעפט עס קריק אין ים אַריין. אונדזער רשעותדיקע וועלט וועט אָפּגעשווענקט ווערן.

דער פֿאַלקס־מענטש — צי דאָס איז אַן אַרבעטער, אַ קליינהענדלער, צי דאָס איז דער שפּאַנישער ייד פֿון מיט פֿיר הונדערט יאָר קריק, וואָס האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט גאָט און געפֿונען אַ ישוב — די אַלע יידן זענען פֿאַר־פּאַנצערט פֿון אונטערגאַנג.

1938

קיום — נישט אונטערגאנג

אין 1267, נאך דעם ווי די מאַנגאַלן האָבן געהאַט חרוב געמאַכט אַרץ־
ישראל, האָט ר' משה בן־נחמן, דער רמב"ן, באַזוכט ס'לאַנד און אַזוי
אהיימגעשריבן:

” — — — וואָס הייליקער אַן אָרט, אַלץ מער חרוב איז עס. ירושלים
איז חרוב ונחרב. יהודה איז מער צעשטערט, ווי דער גליל.”

אין אונדזער היינטיקן חורבן איז אויך אַזוי.

דער רייכסטער רעזערוואַר אונדזערער, פֿון וואַנען מיר יידן, די יידן
וואָס לעבן זיך אויס אויף יידיש, האָבן געשעפט כוחות, דאָס יידנטום איז
חרוב ונחרב.

און ס'פּוילישע יידנטום איז נישט בלויז פּוילן, ס'איז נישט בלויז די
יידיש־פּוילישע לאַנדסמאַנשאַפֿטן פֿון דער גאַרער וועלט. ס'איז דער רוקן־
ביין, וואָס האָט געשאַפֿן ס'פּוילישע יידנטום, ס'וואַלינער, ס'רומענישע,
ס'אונגאַרישע, ס'פּאַדאָליער, אונדזער יידנטום פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן,
פֿון קאַנאַדע, פֿון דרום־אַמעריקע, די יידן פֿון אַרץ־ישראל — איבער צוועלף
מיליאָן יידן, וואָס האָבן גערעדט, געלייענט און זיך אויסגעלעבט אויף יידיש
— דאָס איז געווען ס'פּוילישע יידנטום.

ווי איר זעט איז ס'פּוילישע יידנטום נישט בלויז אַ געאָגראַפֿישער באַ־
גריף. ס'איז פֿיל מער. ס'איז אַן אידיאישער.

דער פּוילישער ייד מיט דער באַרד און פּאות, מיט דער קאַפּאַטע און
שטריימל, מיט זיין אייגנאַרטיקן יידיש, מיט זיין גמרא־לערנען, מיט זיין
וועלט־קוק און לעבן־קוק, דער פּוילישער ייד איז נישט בלויז דער אמתער
יורש פֿון דעם בבלישן ייד, נאָר אויך דער איינציקער יורש פֿונעם „נוסח
אַשכּנז“. און נוסח אשכּנז, ווי ס'פּוילישע לומדות, האָט נישט געזוכט קיין
עיקרים, האָט נישט געזוכט קיין דאָגמעס אין גלויבן. מען האָט נישט
געהאַט קיין טענות צום פֿאַלק, ווי די לומדים פֿילאָזאָפֿן אין שפּאַניע. דער
שכל — האָט ער אַפֿילו געמעגט זיין שאַרף ווי אַ חלף — האָט נישט געוואַלט
הערשן איבער דער פֿאַלקס־פּאַנטאַזיע. די ערטער אין תּנ"ך, אין מדרש,
וואו די ספרדים האָבן געזען „הגשמת הבורא“, געזען אין דעם אַנטראַפּאַ־
מאַרפֿיזם — דווקא, די פּסוקים זענען געווען צום אַרצן די לומדים פֿון
פּוילן. דאָס איז געווען די געהיימע בריק, וואָס האָט זיך געצויגן פֿונעם
שכל צו דער פֿאַלקס־פּאַנטאַזיע. און וואָס טיפֿער און אַבסטראַקטער אַ רעיון,
אַלץ בילדלעכער און מענטשלעכער האָט די פּאַנטאַזיע אים געמאַלן.

אין די שטעטלעך פֿון ביידע זייטן וויסל איז גאט אַרומגעגאַנגען נישט בלויז אין די רבייאישע היף, נאָר אויך צווישן די פשוטע יידן, צווישן די פֿאַלקס־מענטשן.

נישט אַלץ איז געווען דער האַרבער דין. גרויס אַנווען האָט אין פּוילן געהאַט דער מנהג. און מנהג — דאָס איז פֿאַלקס־שאַפֿן, פֿאַלקס־פּאַנטאָויע. אַ מנהג איז עלאַסטיש ווי די תּורה. אַ מנהג פענטעט נישט ווי אַ דין. דעריבער טאַקע האָט „נוסת אשכּנז“ אין די יונגע שאַפֿערישע יאָרן קיין „שלחן ערוך“ נישט געשאַפֿן און נישט געוואַלט שאַפֿן. מען האָט זיך געצירט אין מצוות, אָבער נישט אין קיין עיקרים. איז אַ ייד אַראָפּ פֿון דרך הישר, האָט געזינדיקט, האָט ער תּשובה געטאָן. ווי זאָגט אַ כּראַניקער פֿון יענער צייט: כּופּרים בעיקר, ווי אין ספּרד, זענען אין אשכּנז אין פּוילן, קיינמאַל נישט געווען.

גרויסע מענטשלעכע פּשטות, טיפֿער גלויבן, וואָס ווייסט נישט פֿון קיין פענטעס — דאָס איז נוסח־אשכּנז, דאָס איז נוסח־פּוילן.

נישט בלויז די ישיבות פֿון פּויון און לובלין, נישט בלויז די ישיבות פֿון וואַלאַזשין און סלאַבאָדקע, נאָר אויך די צישאַשולן, דער ווילנער יוואָז־אינסטיטוט, זענען אַ המשך פֿון סורא און פּומבדיתא.

און מיט וואָס פֿאַר אַ ברייטער האַנט האָט ס'פּוילישע יידנטום באַרייכערט פֿעלקער און קולטורן, באַרייכערט מיט תּורה און מיט וויסן.

ס'איז גענוג זיך צו פֿאַרטיפּן אינעם 19־טן יאָרהונדערט, אינעם אָנהייב פֿונעם צוואַנציקסטן, ס'יידישע פּויון האָט באַרייכערט די דייטשישע קולטור, ס'יידישע גאַליציע — די עסטרייכישע, ס'יידישע קרוין־פּוילן — די פּוילישע, די רוסישע, די פֿראַנצויזישע, זביטקאָווערס אייניקל — הענרי בערג־סאָן — איז דאָס שטאַלץ פֿון פֿראַנקרייך. און ווען נישט דער ייד פֿון אַרום פּויון, אלבערט מייקעלסאָן, וואַלטן די פֿאַראייניקטע שטאַטן זיך נישט געהאַט איבערצונעמען, אַז אַן דעם אַמעריקאַנער מייקעלסאָן, וואַלט קיין איינשטיין נישט געווען.

די וועלט האַלט, אַז מיר יידן זענען פּראַקטישע מענטשן. פֿאַרטיפּט מען זיך אָבער אינעם שאַפֿן פֿון די פּוילישע יידן, דעקן זיך פֿאַר אונדז אויף אַנ־דערע טענדענצן — איראַציאָנאַלע, מיסטישע, די מיסטיק פֿון חסידות, בערגסאַנס אינטואַציע, לאַצאַרוסעס — די נשמה פֿון פֿעלקער, קראַכמאַלס — אויסדערוויילטע פֿעלקער, פּרצעס — פֿאַלקסטימלעכע מעשות — — —

דאָס איז ווידעראַמאָל גרויסע מענטשלעכע פּשטות, טיפּער גלויבן, וואָס ווייסט נישט פֿון קיין פענטעס — דאָס איז ס'פּוילישע ייִדישקייט, דאָס איז נוסח־פּוילן.

און דאָס ייִדנטום איז חרובֿ ונחרבֿ.

מיר באַגרייפֿן נאָך אליין נישט, ווי גרויס איז אונדזער הורבֿן, מיר געדענקען דאָך אַלע, ווי די גאַנצע וועלט איז אויפֿגעשוידערט גע- וואָרן, ווען מען האָט סאַקי און וואַנזעטן, דעם אַרעמען, אומשולדיקן פֿישר, דעם אַרעמען אומשולדיקן שוסטער, הינגעריכטעט, אין אַלע טיילן וועלט זענען טויזנטער, צענדליקער טויזנטער מענטשן יענע נאַכט נישט געשלאָפֿן. און דאָ האָט מען איבער פֿינף יאָר געמאַרדעוועט אונדז יידן, און קיינעם איז עס נישט אָנגעגאַנגען. מען האָט דאָך מער יידן אויסגעמאַרדעוועט, ווי עס זענען דאָ פֿינלענדער און נאָרוועגער אויף דער וועלט, און קיינעם איז עס נישט אָנגעגאַנגען. און די מלוכות, וואָס רעדן אין נאָמען פֿון יושר און גערעכטיקייט, אפֿילו די קומען בלויז אָפּ מיט הבטחות. קיין איינע פֿון זיי האָט נאָך דערווייל נישט געעפֿנט די טויערן פֿאַר די גערודפֿטע יידן.

און מיר יידן?

פֿון צרות איז ס'לשון ביי אונדז נישט אָפֿגענומען געוואָרן. מיר רעדן שוין צופֿיל, נאָר ס'וואָרט נעמט נקמה אין אונדז. ס'וואָרט וועקט נישט און וואָרעמט נישט, און אַז ס'טוט זיך אַמאָל אַ ציגד אָן, איז עס ווי אויסגעדראָשן שטרוי — ס'טוט אויף אַ רגע אַ פֿלאַקער און ס'לעשט זיך גלייך אויס. ווייל נישט בלויז דער מענטש איז הפֿקר, נאָר אויך ס'וואָרט. ווען ס'מענטשלעכע וואָרט וואַלט נישט געווען אזוי הפֿקר, וואַלטן די, וואָס האַלטן נישט פֿון גלות, די „שוללי הגלות“, זיך נישט צוגעאיילט מיט זייער קדיש־זאָגן נאָכן גלות. ווען איובס חברים זענען אים געקומען טרייסטן און האָבן אים דער- זען אין זיין פֿינצטערן בראָך, זענען זיי פֿאַרשטומט געוואָרן. זיבן טעג און זיבן נעכט זענען זיי מיט אים געזעסן און געשוויגן, אזוי גרויס איז געווען איובס צער.

ס'מענטשלעכסטע וואַלט געווען פֿאַר די פֿאַרלייקענער פֿון גלות זיי זאָלן איצט שווייגן. און אַז די צייט וועט קומען זיך אויסצוטעהן וועלן מיר נישט בלייבן הינטערשטעליק. און לאַז עס דאָ געזאַגט ווערן — דאָס ייִדיש־ קייט, וואָס איז נתגלה געוואָרן אויף דער וועלט, דאָס איז גלות־ייִדישקייט. און דער גלות איז נישט קיין געטאָ־גלות. פֿון אונדזער משהן — יהוהס

ערשטער נביא־שליח בין דעם לעצטן נביא — דאָס איז איין דראַנג צו גיין אין דער וועלט אַריין. לתקן עולם במלכות שדי, צו דערהייבן און אויסלייזן דעם מענטש. מיט נישט צונויף דעם יידס גיין אין דער וועלט אַריין מיט דער אויסגעהוילטער שווינדזיכטיקער יעזוס־מיסיע פֿונעם רעפֿאָרם־יידישקייט. ס'איז פֿיל טיפֿער. און אונדזער „גלות“, וואָס איז שוין אין פֿורשס צייטן געווען פֿאַרשפּרייט איבער גאַנץ קליין־אַזיע, האָלט נישט אָן קיין צוויי טויזנט יאָר, נאָר צוויי טויזנט פֿינף הונדערט יאָר. ביים „בית שני“ איז יהודה געווען זעלבסטשטענדיק בלויז איין און זיבעציק יאָר, פֿון שמעון דעם חשמונאי ביז דער מלכה שלומית. לייקנט אָפּ דעם גלות, מוז מען במילא אויך אָפּלייקענען די נביאים, די תנאים, די אמוראים, יהודה הלוי — די טרעגער פֿון „ציון“ און פֿון דער גלות־אידיש.

און ווען ס'וואָלט געווען אַנדערש, ווי וואָלט אַזאָ תנא ווי ר' יוחנן בן זכאי „שקבל תורה מאנשי פנסת הגדולה“, ווי וואָלט ער פֿרייוויליק אויס־געביטן אַ יידישע מלוכה, ס'בית המקדש, אויף אַ ישיבה אין יבנה? און ס'פֿאַלק איז נאָכן חורבן געגאַנגען מיט יוחנן בן זכאי. און ווייסט איר, אַז ס'האַט גענומען אַכט הונדערט יאָר ביז ס'איז אָנגעשריבן געוואָרן ס'ערשטע קלאַג־ליד, די ערשטע קינה, אויפֿן צווייטן חורבן? „איכה“ איז געשריבן געוואָרן אין דער צייט פֿון ירמיהו. און אַז מען האָט יאָ עפעס אָנגעשריבן, ווי „עזרא דער פֿערטער“ און דער „סירישער ברוך“, האָבן יידן דערפֿון נישט געוואָלט וויסן. און ווען נישט די קריסטן, וואָס זיי האָבן עס פֿאַרהייליקט, וואָלטן מיר עס אין גאַנצן נישט געהאַט. ערשט דער פֿיטן הקליר האָט אָנגעשריבן די ערשטע קינה, וואָס מיר האָבן זי אָנגענומען. ווי קומט עס?

ווייל ביים צווייטן חורבן זענען מיר שוין געווען אַ וועלט־פֿאַלק, און ווי גרויס ס'איז נישט געווען דער ווייטיק פֿונעם חורבן, און ווי שטאַרק מיר זענען נישט אָפּגעגאַנגען אין בלוט, האָבן מיר שוין דעמאָלט געוואוסט, אַז מיר גייען נישט אונטער, אַז יידן און יידישקייט זענען נישט אָפהענגיק פֿון איין לאַנד, ווי טייער דאָס לאַנד זאָל אונדז נישט זיין.

געבענטשט זאָלן זיין די הענט, וואָס בויען היינט ארץ־ישראל. ס'איז היינט־צוטאָג אונדזער ליכטיקסטער ישוב. און מיר האָבן פֿונקט אַזאָ רעכט אויף אַ יידישער מלוכה אין ארץ־ישראל, ווי גריכן האָבן אַ רעכט אויף זייער מלוכה אין גריכנלאַנד. נאָר שטעלן דעם קיום פֿונעם גאַנצן יידישן פֿאַלק,

פֿון א וועלט-פֿאלק, בלויז אויף איין ישוב, מעג ער זיין דער טייערסטער
און ליכטיקסטער, טאָרן מיר נישט. דעמאָלט הערן מיר אויף צו זיין אַ
וועלט-פֿאלק.

און ווי גרויס דער היינטיקער בראַך זאָל נישט זיין, און ווי טיף מיר
זאָלן נישט אָפּגיין אין בלוט, גייען מיר נאָך אַלץ נישט אונטער.
ס'האָבן זיך מיט אַמאָל גענומען באַוויזן אַזויפֿיל וואַרזאַגערס, פֿינצ-
טערע וואַרזאַגערס, וועמען דער יידישער עבר, אין ברייטסטן זין, איז פרעמד.
און ווי דער שטייגער פֿון וואַרזאַגערס, איז זייער היינט געזיכערט, ווייל די
לייט זעען שוין זיי זאָלן שטענדיק זיין ווייט פֿון יעדער געפֿאַר, דערפֿאַר
טאַקע ווייסן זיי, אַז מיר, יידן, גייען אונטער. דאָס האָבן זיי געלערנט ביי
דער פּאַפּוגאַי, וואָס יצט אויף דער יידישער קאַטערינקע און שפּילט זיך
מיט אונדזער גורל.

ניין, יידן, מיר גייען נאָך נישט אונטער.

זעט איר, נישט איינמאָל חידוש איך זיך פֿאַרוואָס מיר זענען ביי
היינט נישט אונטערגעגאַנגען. ווי נאָך זענען מיר בייגעקומען די גזירות
און שחיטות פֿון תתנ"ו, די קרייצצוגן — ווען די גאַנצע וועלט האָט זיך
אַנגעזעצט אונדז אויסצוראַטן — מלוכות און די קירך, ס'אַדל און קנעכט,
שררים און ס'פעוועל.

האָבן יידן דערויף אַ פֿאַרטיקן תירוץ — צרות און פּורעניות גיבן צו
כוח, ווי אין פּסוק שטייט — „ואשר יענו אותו פן ירבה ופן יפרוץ“ —
ווי זיי האָבן סיידישע פֿאלק געפּייניקט, אַזוי האָט עס זיך געמערט און
אַזוי האָט עס זיך געשפּרייט.

אויב אַזוי, ווי נאָך זענען מיר בייגעקומען די זאַטקייט, דעם וואויל-
טאָג און ס'עשירות, וואָס האָט זיך אַריינגעריסן אינעם יידישן לעבן, ווי
אַ מגפֿה, ביי אונדז צוגענומען מער יידן דורך פֿרייוויליקן שמד, ווי די
שחיטות און קרייצצוגן? מיר האָבן דאָך אויך געהאַט מלכים צדיקים,
וואָס האָבן נישט גערודפֿט קיין יידן, וואָס האָבן ליב געהאַט יידן. פֿאַרוואָס
האָבן זיך יידן נישט אויסגעמישט מיט דער אַרומיקער וועלט?

האָט מען דערויף אויך אַ פֿאַרטיקן תירוץ — סיידישע רעליגיעזע
לעבן האָט אונדז אויפֿגעהאַלטן. דאָס איז נישט מער ווי אַ השערה. אין
אַ סך תקופות פֿונעם דריטהאַלבן טויזנט יעריקן גלות האָבן מיר קיין
מצוות פּונקט אַזוי נישט אָפּגעהיט, ווי מיר היטן זיי היינט נישט אָפּ. ס'איז

א טעות, אז דער דייטשישער פרומער ייד פֿון 16-טן יאָרהונדערט, דער פּוילישער פרומער ייד פֿון 16-טן יאָרהונדערט, אז דער ייד איז געווען דער טיפֿ-ייד פֿון אַלע תקופות און פֿון אַלע לענדער. אין דער צייט פֿון די בעלי-תוספות, די אמתע טאַטעס פֿון אַלע שפּעטערדיקע „שלחן-ערוכ"ס, איז אַזאָ וויכטיקע מצווה ווי לייגן תפילין, כמעט ווי נישט אָפּגעהיט געוואָרן. דורות פֿריער האָבן די גאונים פֿון בבל זיך געקלאָגט, אַז יידן זענען נישט מלע די קינדער, אַז זיי טרייבן זנות און גילוי-עריות.

נעמט די אַפיקורסישע, אַנטי-רעליגיעזע באַוועגונג אין בבל, וואָס איר אַנפֿירער איז געווען חיווי אל-בלכי. ווען די באַוועגונג האָט אַרומגעכאַפּט מער ווי אַ העלפֿט פֿונעם דעמאָלטיקן יידנטום, בלעטערט די שו"ת. רבנים קלאָגן זיך, אַז מיר גייען אונטער, מען היט נישט אָפּ קיין מצוות, מען איז ווייט פֿון דער יידישער אמונה.

און דאָך זענען מיר געבליבן לעבן.

פֿרעגט זיך: וואָס האַלט אונדז אויף?

אונדזערע „רעאַל-פּאָליטיקער" לאַכן פֿון אונדז, טענהן, אַז אויף יעדער צרה האָבן מיר אַ פֿאַרטיקן פּסוק, און אַזאָ „אויסגעדראַשענער" פּסוק איז אויך: „מיר האָבן איבערגעלעבט המנען, מיר האָבן איבערגע-לעבט די פּבליים, די גריכן, די רוימער, וועלן מיר אויך איבערלעבן די נאַציס".

פֿרעג איך:

און אַז 25 הונדערט יאָר האָבן אָנגעהאַלטן די פּסוקים — ס'איז געווען בּדוק ומנוסה — — — הינטער יעדן פּסוק, ווי הינטער אַ פּאַנצער, וואַרצלט אַ יידישער לעבן-קוק, פֿאַרוואָס זאָלן די פּסוקים — דער יידישער לעבן-און-וועלט-קוק — דווקא איצט זיין באַנקראַט?

און פֿאַרקערט — ווען יידן וואַלטן יאָ געגלייבט, אַז היינט, מאַרגן וועט מען זיי אויסשעכטן, וואַלטן זיי דערמיט אויסגעמיטן די קאַטאַסטראַפּע? איך האַלט, אַז דווקא אין דעם גלויבן, אין די פּסוקים, אַז אונדזער שכן, דער נישט-ייד, איז אויך אַ מענטש, נישט קיין ווילדע חיה, אין דעם גלויבן, ליגט אונדזער כוח. דער גלויבן האַלט שוין אונדז אויף טויונטער יאָר. דער גלויבן האָט אונדז געגעבן כוח ווידער אויפֿצובויען ארץ-ישראל נאָך גלות בבל, אויפֿצובויען יידישע ישובים איבער גאָר דער וועלט, גיט אונדז כוח צו בויען ארץ-ישראל היינט.

און אז ראַמעל מיט זיינע האַרדעס זענען געשטאַנען ביי די טויערן
פֿון עגיפטן, איז דען נישט געשען קיין נס, וואָס ארץ־ישׂראל האָט אויסגע־
מיטן די קאַטאַסטראָפֿעס?

און וואָס איז אַ נס? נישט קיין פֿסוק?
מיר האָבן דאָך שוין נישט איין מאָל געזען, אַז תּמיד, ווען ס'האַלט
שמאַל, ס'האַלט ביי גסיסה, ווי מיר יידן האָבן געהאַלטן ביי אַנטיוכס עפּי־
פֿאַנוס, אַלע האָבן געמיינט, אַז ס'איז יציאת־נשמה, האָט ערגעץ אין אַ
העק, אין אַ פֿאַרוואַרפֿן שטעטל מודיעין, זיך אָנגעצונדן אַ פֿלעמל, פֿונעם
פֿלעמל איז געוואָרן אַ פֿלאַם, וואָס האָט אַרומגעכאַפט ס'גאַנצע יידישע
פֿאַלק, עס קריק מוהי־מתים געווען.

און וואו ס'איז דאָ אַ יידיש לעבן, דאָרט איז אויך דאָ — דער
חשמונאים פֿלאַם פֿון מודיעין, דער בר־כּוכבא פֿלאַם פֿון ביתר, דער ר'
עקיבא פֿלאַם, וואָס אין יעדער עת־צרה פֿלאַקערט ער אויף און ס'ווערט
נישט בלויז געבוירן אַ נייער יידישער ישוב, נאָר אויך אַ ווידערשטאַנד ווי
דער ווידערשטאַנד אין דער וואַרשעווער געטאָ, ווייל אין אונדז, יידן, לעבן
נאָך ביזן היינטיקן טאָג די כּוחות פֿון ביידע יוחננס — דער כּוח פֿון יוחנן
בן זכאי, און דער כּוח פֿון יוחנן גוש חלב.

אין מודיעין, אין ביתר, אין דער וואַרשעווער געטאָ, גייען נאָך די
פֿסוקים האַנט־אין־האַנט מיט שווערד און ביקס. געווען אָבער צייטן, ווען
בלויזע פֿסוקים, פֿסוקים ממנא, האָבן אונדז געראַטעוועט פֿון אונטערגאַנג.
דאָס איז געווען דעמאָלט, ווען אונדזער נאַציאָנאַלער זיכרון־קאַנטנינאָיאַטעט
איז נאָך נישט געווען איבערגעריסן, ווי ער איז היינט. ס'איז נאָך דעמאָלט
נישט געווען אַזאַ ירידה, ווי ס'איז היינט. יעדער ייד האָט געוואוסט, אַז אור־
קריסטנטום — אַ קאַריקאַטור פֿון יידישקייט — ווייל אונדז עוקר מן השורש
זיין.

און אין נאַמען פֿון ישׂון, דעם גאָט פֿון ליבע און חסד, מאַרדעוועט מען
אונדז שוין איבער אַכצן הונדערט יאָר. אונדזער גאָט, יהוה, דער „אל נוקם
ונוטר“, האָט נישט געוואַלט אָננעמען אברהם קרבן, האָט נישט געוואַלט
צונעמען יצחקו, אָבער ישׂו, דער גאָט פֿון ליבע און חסד, קען זיך גאָר
נישט אַנזעטיקן מיט יידיש בלוט, ווי דער גאָט־קאַניבאַל מולך.

און ווי געזונקען זענען מיר יידן, אָז אין אונדזערע ביידע שפראַכן, אין יידיש און אין העברעאיש, האָט מען דווקא היינט גענומען באַזינגען ס'קריסטענטום.

דאָס איז יידישע ירידה.

ס'זענען געווען אַנדערע צייטן:

א פֿינף און זיבעציק יאָר נאָך יעזוסן, ווען די אור־קריסטן, די מינים, האָבן זיך פֿאַרנומען אַרויסשטופן מיטן ברית חדשה אונדזער תורה, האָבן געהאַלטן אין איין אָפּלאַכן פֿון אונדזערע חוקים, האָבן זיי אַזוי געטענהט: " — — — קוקט, יידן, אברהם האָט נישט געהאַט קיין תורה. ער האָט נישט געהיט קיין חוקים און פֿונדעסטוועגן האָט זיך גאָט צו אים נישט איין מאל באַוויזן, ווייל גאָט דאָס איז ליבע, חסד... דאָס איז ישו... נישט קיין טרוֹ-קענע חוקים..."

דערויף האָבן אונדזערע תנאים, גאַנצע יידן, וואָס האָבן ענגלייבט אין פּסוקים, געענטפֿערט מיט א פּסוק:

— אויב אַזוי, האָט אברהם אָפּגעהיט די גאַנצע תורה, איידער זי איז נאָך געגעבן געוואָרן אויפֿן באַרג סיני.

און דער פּסוק האָט אונדז געראַטעוועט.

דער פּסוק: "שפֿוך חמתך" האָט אונדז אויפֿגעהאַלטן טויזנטער יאָרן און האַלט אונדז נאָך היינט אויף.

"שפֿוך חמתך" איז שטאַרקער געווען פֿון די פייערן, וואָס האָבן גע־ברענט יידן, שטאַרקער געווען — פֿון די צלמים, וואו מען האָט געקרייִ-ציקט יידן, שטאַרקער פֿון תליות און ביקסן, און "שפֿוך חמתך" האָט נאָך היינט אין זיך דעם כוח בייצושטיין דאָס רשעות פֿון די "אַריער".

די פּסוקים האַלטן אונדז אויף.

און היינט, ווען מיר זענען אויפֿגעשטאַנען פֿון דער "שבעה" נאָך אַ דריטל יידן, וואָס זענען אומגעקומען ווי יידן, ווי קדושים, ווייל יעדער אומגעקומענער ייד איז אַ קדוש, צי עס פּאַסט זיך אַריין אין דער קלאַסי־פֿיקאַציע פֿון קדושים, צי נישט. היינט־צו־טאָג לעבט נאָך דער שבט פּוילן. מיר ווייסן, אַז דער מאַרגן נאָך דער מלחמה קען נישט זיין אַן דעם נעכטן, קען נישט זיין אַן דעם היינט. דאָס וואָס אונדז דאַכט זיך, אַז ס'האַט זיך עפעס אָפּגעשטעלט אין דער געשיכטע, פֿון די געוואַלד־ריסן האָט זיך גענומען שפּרייטן אַ תהום אונטער אונדזערע פֿיס, נעמט עס זיך דערפֿון.

וואס איבער די מלחמה־קאטאסטראָפֿעס האָבן מיר פֿארלוירן די פֿעדעם, וואָס פֿאַרבינדן דעם נעכטן מיטן היינט, דעם היינט מיטן מאָרגן.

אונדזער חורבן קען מען בלויז פֿאַרגלייכן מיטן חורבן בית־שני.

פֿרעגט זיך: וואָס איז טאָקע געוואָרן פֿון דער יידישער קולטור אויף צו מאָרגנס נאָך חורבן בית־שני? און נישט בלויז פֿון דער קולטור, אויך פֿונעם בית המקדש? אויך פֿון דער יידישער רעליגיע?

סיידישע לעבן, דער ווילן צום לעבן, דער יידישער אויסדויער און דאָס יידישע עקשנות, האָבן אויפֿן איינגעפֿונדעוועטן לעבן, אויף די נכסי דלא נדי, וואָס מען האָט נישט געקענט מיט זיך מיטנעמען אין וועג אַריין — כ'מיין אויפֿן בית־המקדש, אויף די קרבנות, אויף דער רייכער ליטע־ראַטור — אויף די אַלע פֿאַלקס־גיטער האָט מען אויסגעשטעלט וועקסלען, וואָס מען קען זיי אַריינלייגן ערגעץ אין אַ זייטיקער קעשענע, אַבי מיטצור־נעמען אין וועג אַריין.

אַנשטאָט אַ בית־המקדש — אַ בית־המדרש, אַנשטאָט קרבנות — דאָ־ווענען. אַנשטאָט שיר־השירים, רות און קהלת — מדרש רות, מדרש שיר־השירים, מדרש קהלת, און אַז ס'ווערט שלעכט, גאָר שלעכט, טליעט נאָך ערגעץ אַ פֿאַרבאָרגן „פינטעלע ייד“, דין און אומזעבאַר, ווי דער חומר היולי — דאָס „פינטעלע ייד“, וואָס דער משכיל און דער ראַדיקאַל האָבן זיך דערמיט אַזוי געוואָרפֿן. דאָס פינטעלע ייד האָט אונדז נישט איין מאָל געראַטעוועט.

און אַז די פסוקים ווערן אויסגעליידיקט, ווערן אויסגעוועפט טאָר מען זיי נישט אָנפֿילן מיט געצנדינעריי, טאָר מען זיי נישט אָנפֿילן מיט קריסט־טום, נאָר מיט יידישן אינהאַלט.

מען דאַרף שעפֿן פֿון אייגענע רעזערוואַרן, וואָס אונדזערע אבות־אבות־נו, די „אתה־בחרתנו“־יידן האָבן אונדז איבערגעלאָזט, די יידן מיט וועלט־היסטאָרישן אחריות.

און כאַטש היטלער איז טויט, די דייטשן באַזיגט, דערשלאָגן, דאַרפֿן מיר יידן, נאָך אַלץ אויפֿרודערן די וועלט קעגן דעם יידן־האַס, קעגן דעם יידן־סם, וואָס די נאַציס האָבן איבערגעלאָזט צווישן די פֿעלקער. די וועלט איז צופֿיל פֿאַרטאָן מיט זיך. מען דאַרף שטענדיק געדענקען זיגלבוים לעצטע ווערטער:

„ — — — מיט מיין טויט וויל איך אויסדריקן דעם שטאַרקסטן

פראטעסט קעגן דער פאסיווקייט, מיט וועלכער די וועלט קוקט זיך צו און דערלאזט די אויסראטונג פונעם יידישן פאלק.

דאס איז אויך די צוואה פון א ר' עקיבא, וואס האט זיך אנטקעגנגעשטעלט רויס, די צוואה פון א שלמה מולכו, וואס האט זיך אנטקעגנגעשטעלט קארל דעם פינפטן. אט מיט די כוחות האבן די ווארשעווער געטא-יידן גאנצע דריי וואכן זיך אנטקעגנגעשטעלט די נאצישע רוצחים.

מיט די כוחות פון דער ווארשעווער געטא, וואס קומען אויף אין פיין, און וויי, וואס גייען אויף אין יידיש בלוט, אט-די כוחות האבן די פוילישע יידן, די שארית הפליטה, אויסגעשמידט אין זיך.

און לאמיר נישט מיינען, אז דער ביטערער גזר איז אויסגעגאסן בלויז אויף אונדזער דור, צי מיר ווילן, צי נישט — דאס איז אונדזער געשיכטע. איז עס טאקע א שטיק פייער — ווי ר' שלמה בן ווירגא האט גע-טראכט — א שטיק פייער, וואס לייכט פאר אנדערע, ווען ס'האלט זיך אליין אין לעשן?

ס'איז יא און ס'איז נישט.

פון איין זייט האבן אונדזערע גרויסע יידן פון גירוש-שפאניע, אונדזערע אברבנאלס, אנדערש געטראכט. זיי האבן געזען אינעם ייד א וועלט-פאלק, און אויב זיי האבן גערעדט וועגן א שלאכטפעלד, איז עס א יידיש שלאכטפעלד, וואו קיין ארמיי איז נישטא, קיין פלאט איז נישטא. ס'איז דא בלויז ס'ווארט — מעג עס זיין ס'ווארט פונעם אנאנימען ספר „כף הקטורת“ א פירוש אויף תהילים, וואס איז געשריבן געווארן א זעקס, זיבן יאר נאך גירוש-שפאניע. דאס איז א מלחמה-געזאנג וועגן „קץ“. און מיטן כוח פון תהילים קען יעדער אמתער ייד „להרוג ולאבד את האויבים“.

און פון דער צווייטער זייט שפראדלען מיר, דאס וועלט-פאלק, מיט ביי-דע כוחות, מיטן כוח פון א יוחנן גוש חלב און מיטן כוח פון א יוחנן בן זכאי.

די ביידע כוחות האלטן אין אןגעמען פארשידענע פארמען און גע-שטאלטן. האבן די כוחות געמעגט זיין משיח בן-יוסף און משיח בן-דוד, האבן זיי געמעגט זיין די מלחמה פון גוג ומגוג און די „אתחלתא דגאולה“, האבן זיי געמעגט זיין ארץ-ישראל און דער גלות.

מיט די צוויי כוחות האָבן מיר באַזיגט די אַראַבישע מלוכות, צוריק געקראָגן אונדזער לאַנד און גלייכצייטיק בלייבן מיר דאָס וועלט־פּאָלק, וואָס טראַגט אין זיך דעם „אחד“. דער יידישער „אחד“ איז שטענדיק געווען און איז דער סינטעז צווישן די צוויי שעפֿערישע כוחות, וואָס האָבן געלעבט און לעבן אינעם יידישן פּאָלק.

בלויז אזוי דאָרף מען קוקן אויף דער יידישער גאולה. נישט פֿון קיין פֿאַרטיי־שטאַנדפּונקט, נאָר פֿונעם „נצח־ישראל“־שטאַנדפּונקט, ווייל דער נס פֿון ישראל, איז דער נס פֿון יידישקייט, די איינציקע ירושה, וואָס מיר האָבן נאָכן חורבן מיטגענומען אין די גלות־לענדער, מיטגענומען, אָפּגעהיט מיט לייב און לעבן און געזען, אַז דער פֿלאַם זאָל אָנהאַלטן.

און די קדושה פֿונעם „אחד“ האָט אונדז געראַטעוועט. גאַנץ ארץ־ישראל איז אין דער מלחמה געווען איין קדושה. אַנדערש וואָלטן די חלוצים, וואָלטן די סאַברעס און די פֿרומע יונגעלייט מיט פּאות, נישט געגאַנגען מיט גע־זאַנג אין שלאַכט אַרײַן. טאַטעס־מאַמעס, זיידעס־באַבעס האָבן אין זיך גובר געווען נישט בלויז הונגער און דאָרשט, נאָר דער עיקר דעם טויט פֿון די נאָענטסטע.

דאָ האָט מען באַשיינפֿערלעך געזען, ווי דאָס גאַנצע יידישע פּאָלק, די גאַנצע אומה, האָט דערגרייכט די העכסטע מדרגה פֿון נאַציאָנאַלן „תיקון“, וואָס ווייסט נישט פֿון קיין שטאַנדן, וואו אַלע יידן זענען גלייך, צי אין ארץ־ישראל, צי אין אַלע יידישע ישובים איבער דער גאַרער וועלט.

דער נס פֿון ארץ־ישראל, איז דער נס פֿון יידישקייט, וואָס ס'גאַנצע פּאָלק טראַגט אין זיך. ס'איז דער נס פֿונעם „אחד“. און וואָס טיפֿער אַ ייד נעמט אויף דעם „נצח־ישראל“, זאַפט אין זיך איין דעם „אחד“, אַלץ טיפֿער נעמט ער אויף און לעבט איבער דעם נס פֿון ישראל.

1948

„נסיים און פסוקים“
אן ענטפער חיים גרינבערגן

מיין ליבער חיים גרינבערג:

איך האָב איבערגעלייענט און איבערגעלייענט אייערע ביידע אַרטיקלען: נסים און פסוקים" (1) — אַן ענטפֿער אויף מיין עסי "קיום, נישט אונטערגאַנג" (2) — און ביי זיך געטראַכט: ווען איינער וועט בלויז איבערלייענען גרינבערגס ענטפֿער, נישט מיין עסי, וועט ער דאָך מוזן קומען צום אויספֿיר, אַז אַפּאַטאַשו איז פֿאַר גלות און קעגן ארץ־ישׂראל.

אַזוי אַוועקשטעלן די פֿראַגע לוינט זיך אפֿשר פֿאַר אַ געניטן דעבאַ־טאַנט, ס'איז אַבער אַן אומרעכט צו מיר, קאַלעגע גרינבערג. איר האָט אפֿילו געהאַלטן פֿאַר נייטיק אַפּצואווענדן בערגסאַנס יידישקייט און מיט קיין איין וואָרט נישט דערמאָנט מיין שטעלונג צו ארץ־ישׂראל. טו איך עס אַליין. איך ציטיר זיך: (3)

... „געבענטשט זאָלן זיין די הענט, וואָס בויען היינט ארץ־ישׂראל. ס'איז אונדזער ליכטיקסטער ישוב. און מיר האָבן פונקט אַזאַ רעכט אויף אַ יידישער מלוכה אין ארץ־ישׂראל, ווי גריכן האָבן אַ רעכט אויף זייער מלוכה אין גריכנלאַנד. נאָר שטעלן דעם קיום פֿונעם גאַנצן יידישן פֿאָלק, פֿון אַ וועלט־פֿאָלק, בלויז אויף איין ישוב, מעג ער זיין דער טייערסטער און ליכטיקסטער, טאָרן מיר נישט, דעמאָלט הערן מיר אויף צו זיין אַ וועלט־פֿאָלק.“ איצט צום ענין, איר שרייבט, קאַלעגע גרינבערג, אין אייער צווייטן קאַפיטל:

... „צוליב וואָס אַפּאַטאַשו האָט געדאַרפֿט אַריינברענגען אין זיין אַר־גומענטאַציע אי די נביאים, אי די אמוראים (די תנאים האָט דער „בחור הזעצער“, מסתמא אַרויסגעלאָזט, — י. א.), אי יהודה הלוי, און זיך אַ זאַג געטאַן, אַז ווער עס לייקנט אַפֿ דעם גלות, מוז ממילא אויך אַפֿלייקענען זיי, איז מיר אומפֿאַרשטענדלעך. איך ווייס נישט פֿון קיין נביאים, וואָס זענען געווען אַדוואָקאַטן פֿון לעבן אין גלות — — — און די גאַנצע תלמודישע ליטעראַטור איז אַזוי צו זאַגן, פֿאַלעסטינאַצענטעריש — — — און נאָך וואָס טאָן אַזאַ אומרעכט יהודה הלוי? — — — עס וועט נישט זיין צו עקסטרעם

1/ „יידישער קעמפֿער“, 15, 22 מערץ, 1946

2/ „זאַמלביכער“, 6

3/ „זאַמלביכער“, 6, זייט — 490

צו באהויפטן, אַז ספעציעל אין „כוזרי“ דערשיינט פֿאַר אונדז יהודה הלוי אַלס 'פֿעטישיסט' פֿון אַרץ־ישׂראל — — — און ס'איז נישט ריכטיק, אַז אַזאַ תנאי ווי ר' יוחנן בן זכאי — — — האָט פֿרייוויליק אויסגעביטן אַ יידישע מלוכה, ס'בית המקדש אויף אַ ישיבה אין יבנה" — — —

מיין ליבער חיים גרינבערג, איך חידוש זיך, וואָס איר שטעלט די אַלע פֿראַגן מיט אַזאַ זיכערקייט. ווייסט איר דען נישט, אַז ווען די ישיבות פֿון מתא־מחתיא און פֿון פומבדיתא האָבן גענומען פֿאַרטונקלען די ישיבות אין אַרץ־ישׂראל, ווען דער צענטער פֿונעם יידישן לעבן איז אַריבער פֿון אַרץ־ישׂראל קיין בבל, דעמאָלט האָט דאָס ליכט פֿון „קדושת האַרץ“ אויך זיך גע־נומען לעשן, און מיטן וואַקס פֿונעם בבלישן ישוב, איז געבאָרן געוואָרן „קדושת בבל“. מען האָט גאַרנישט מורא געהאַט צו זאָגן, אַז בבל איז נאָך הייליקער פֿון אַרץ־ישׂראל, ווייל עזרא האָט שוין אין זיין צייט געזען, אַז די יידן פֿון בבל זאָלן זיין דער „סולת“, דאָס זעמלמעל, ווען אין אַרץ־ישׂראל איז פֿאַרבליבן דער „ערב־רב“, דאָס „דלת העם“, וואָס האָט געדינט צום אַרץ־ישׂראלדיקן אָפגאַט „בעל“. ס'איז געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז דער אמורא ר' יהודה האָט געהאַט די העזה צו זאָגן: „כל העולה מבבל לאַרץ־ישׂראל עובר בעשה, שנאמר (ירמיה כ"ו, ב). בבלה יובאו ושמה יהיו“ (שבת מ"א, א'). און דער ר' יהודה פֿון בבל איז נישט געווען דער איינציקער. מען האָט טאַקע אין אָנהויב געלאַכט פֿון „בבלאי טפשאײ“. ס'האָט אָבער נישט געהאַלפֿן. די אויבערהאַנט האָט געהאַט בבל. די אַרץ־ישׂראל ישיבות האָבן זיך געמוזט צוהערן צו די בבלישע ישיבות. אַזוי הונדערטער יאָרן. יידן האָבן אָנגע־נומען דעם תלמוד בבלי, נישט דעם ירושלמי, וואָס איז אַזוי פֿאַרגעסן און פֿאַרוואַרלאָזט געוואָרן, אַז גאַנצע טיילן זענען פֿאַרלאָרן געגאַנגען. יידן פֿון דער גאַנצער וועלט האָבן אויך געשיקט זייערע „שקלים“ (נדבות) קיין בבל. מען האָט דאָך מתפלל געווען פֿאַרן בבלישן ישוב, מען האָט געזאָגט „יקום פרקו“, און יידן זאָגן נאָך היינט די תפילה.

און נישט בלויז גלות בבל איז ביי יידן פֿאַרהייליקט געווען. נעמט מרדכי'ן פֿון שושן, וואו המן איז געווען גרייט אויסצוראַטן אַלע יידן פֿון די הונדערט־זיבן־און־צוואַנציק מדינות, און אַז אסתר האָט זיך פֿאַר אַ ווייל געקווענקט אָפּשויריען די פֿינצטערע גזרה, האָט מרדכי צו איר געזאָגט: „אויב דו וועסט נישט אָפּשויריען די גזרה, אסתר, וועט „רוח והצלח יעמוד ליהודים ממקום אחר“.

יא. קאלעגע גרינבערג, דער מרדכי איז אויך געווען א „מעדיצין מאן“, א „פישוף־מאכער“, וואָס האָט געגלייבט אין נסים, אין מופֿתים, ווי די היינטיקע ארץ־ישראל־יידן האָבן געגלייבט אין ראַמעלס מפלה).

און דער מרדכי דערמאָנט מיט קיין איין וואָרט נישט, אָז יידן דאַרפֿן איינפֿאַקן האָב־און־גוטס און פֿליען קיין ארץ־ישראל. ווייל שוין דעמאָלט האָבן יידן געוואוסט, אָז אונדזער קיום הענגט נישט אָפּ בלויז פֿון איין לאַנד.

און פֿונדעסטוועגן איז המן געווען דער סימבאָל פֿון יעדן היטלער ביון היינטיקן טאַג. און דער גלות יום־טוב „פורים“ ווערט מער אָפּגעהיט ווי שבת.

איז דאָס אַלץ אַזוי איינפֿאַך, קאַלעגע גרינבערג?

און אָז דער צענטער אין בבל האָט זיך גענומען וואַקלען, די יידישע ישובים אין מערב־איראָפּע האָבן געהאַלטן ביים איבערנעמען ס'פֿירער־שאַפֿט, האָט נישט געהאַלפֿן, וואָס שרירא גאון האָט זיי געשטראַפֿט, גע־טענהט, אָז בבל איז דער יידישער „קאַפּ“, די ישיבה אין בבל איז אונדזער סנהדרין, און דער „גוף“ דאַרף נאַכגיין נאָכן „קאַפּ“.

די יידישע ישובים אין מערב־איראָפּע זענען דעמאָלט שוין געווען זייער כּער ביי זיך, אָז זיי טראָגן דעם „תּוך“ פֿון יידישקייט. בבל איז געבליבן ביים „שאַלעכץ“. מעג די שאַלעכץ זיין פֿון דער שענסטער פּרי, פֿון אַ מיל־גרוים, בלייבט עס אַלץ שאַלעכץ, און דיכטער ווי ר' שמואל הנגיד, ווי אבן־גבירול האָבן אין זייערע קינות באַוויינט דעם אונטערגאַנג פֿון בבל, ווי מען האָט מיט הונדערטער יאָרן פֿריער באַוויינט חורבן ירושלים.

און אַזוי איז געאַנגען און גייט דער יידישער צענטער פֿון לאַנד צו לאַנד.

ארץ־ישראל, וואָס האָט אויפֿגעהערט צו זיין אַ „געאַגראַפֿישער“ באַ־גריף, האָט קריק אָנגענומען דעם נביאיש־עטישן געדאַנק פֿון ירמיהו; דער קיום־ישראל איז נישט אָפּהענגיק פֿון אַ לאַנד, פֿון אַ מלוכה, און דער נביאישער געדאַנק האָט געבאַרן ס'גרויסע יידישע וואָרט, דעם „נצח ישראל“ (ירמיה ל"א).

אודאַ? איז אין יעדן באַוואוסטזיניקן ייד דאָ ליבע, דאָ בענקעניש נאָך ארץ־ישראל. די ליבע צו ארץ־ישראל איז ביי אונדז אין בלוט. דערפֿאַר טאַקע געפֿינען מענטשן, וואָס פֿאַרטיפֿן זיך נישט אין דער יידישער געשיכטע

אזויפיל סתירות ביי די נביאים, ביי די תנאים, ביי די אמוראים. דער זעל-
בער אמורא, וואָס זאָגט: „כל הדר בארץ-ישראל שרוי בלא עון“ (כתובות
קי"א), זאָגט אויך: „לא הגלה הקב"ה את ישראל בין האומות אלא כדי
שיתוספו עליהם גרים“ (פסחים פ"ז). און אזוינע סתירה-זאָגעכצן זענען דאָ
אין די הונדערטער. זיי גייען ביי גאַנצע יידן האַנט-אין-האַנט.

ס'איז דאָך אלף-בית, אָ די נביאים האָבן אויסגעגאָסן זייער גאַנצן פעס
און צאָרן אויף די יידן, וואָס ווילן דווקא זיין „ככל הגוים“. און אויב דער
קיום-ישראל איז נישט אָפהענגיק ביי די נביאים פֿון „לאַנד און מלוכה“,
אויב קיום-ישראל איז אזוי אייביק ווי די נאַטור-געזעצן:

„...אם ימוש החוקים אלה מלפני... גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי...“
(ירמיה ל"א).

איז דאָך פֿאַרשטענדלעך פֿאַרוואָס ירמיה איז געווען דער „אדוואָ-
קאַט“ (ח. ג.) פֿון גלות-בבל. ירמיה האָט געהייסן די יידן בויען הייזער אין
בבל, פֿלאַנצן ווינגערטנער, בעטן גאָט פֿאַר בבל.

און ווי זאָגט יחזקאל:

„...כי הרחקתים בגוים וכי הפיצותים בארצות ואהי להם למקדש מעט
בארצות אשר באו שם“ (יחזקאל י"א).

איז וואָס זענען ירמיה און יחזקאל, נישט קיין „אדוואָקאַטן“ פֿון גלות?
און זעט, וואָס אַזאַ שונא פֿון גלות, ווי דר. קלויזנער, שרייבט וועגן די צוויי
נביאים אין זיין „היסטוריה ישראלית“, חלק ראשון, עמ' 103:

„...הגולה היא לב האומה. כן החליט ירמיה וכן החליט יחזקאל. והחלטה
זו היתה לא בלי יסוד נכון“.

און ירמיהס געדאַנק פֿון „נצח ישראל“ ציט זיך ביז דעם היינטיקן
טאַג. ס'איז אינטערעסאַנט ווי דוד פֿרישמאַן נעמט אויף דעם נביאישן „נצח-
געדאַנק. אין זיין עסיי „על היהדות“ זאָגט ער אזוי:

„...עם בלי ארץ, לא רק שהיה אפשר ואפשר בעיני, אלא שהיה לי
התכלית האחת, שאליה שואף רוח ההיסטוריה, עם נצח הוא, עם בלי מדינה“.

איז שוין פֿאַרשטענדלעך, פֿאַרוואָס יידן, וואָס ווילן דווקא זיין „ככל
הגוים“, מוזן פֿאַרלייקענען די נביאים? און זיי טוען עס. זיי שטעלן דעם
קיום פֿונעם גאַנצן יידישן פֿאָלק בלויז אויף ארץ-ישראל, זיי זענען די
„שוללי הגלות“.

דר. יעקב קלאצקין שרייבט אין זיין בוך „די פראבלעמען פֿון מאָדער-
נעם יודנטום“ (זייט 42):

„...ווען ס'וואָלט געזיגט די נביאישע ריכטונג פֿון גייסטיקייט... און די
דאָזיקע ריכטונג וואָלט באַקומען אַן אַנטשיידענעם איינפֿלוס אויף יידישקייט,
וואָלטן מיר שוין לאַנג אויפֿגעהערט צו זיין אַ פֿאַלק אין גלות.“

און איך זאָג פֿונקט פֿאַרקערט. ווען נישט דער גלות, ווען מיר וואָלטן
נישט געוואָרן קיין וועלט-פֿאַלק, וואָלטן מיר אַפֿשר היינט שוין אין גאַנצן
נישט געווען.

ביז דעם ערשטן חורבן זענען יידן נאָך אַלץ געווען פֿאַרזונקען אין
געצנדינעריי. מען האָט זיך נישט צוגעהערט צו די נביאים, נאָר צום אַפֿ-
גאָט „בעל“, וואָס איז געווען דער גאָט פֿונעם לאַנד, פֿונעם „אַרץ“. אין
בבל, וואו ס'איז געוואָרן אויס „אַרץ“, איז אויך געוואָרן אויס „בעל“. ערשט
אין בבל איז געשאַפֿן געוואָרן דער יידישער מאָנאָטעאיזם, וואָס איז נישט
אַפהענגיק פֿון איין לאַנד, ווייל „לה' האַרץ ומלוואה“.

ביים אונטערגאַנג פֿונעם בבלישן ישוב האָט אויך שמאַל געהאַלטן מיט
העברעאיש. ווען ס'וואָלטן דעמאַלט נישט געווען קיין יידן אין צרפֿת, אין
אַשכּנז, ווער ווייסט צי העברעאיש וואָלט נישט געהאַט אַזאַ סוף ווי אכדי, ווי
סאַנסקריט. די ספֿרים, די שאלות ותשובות זענען געשריבן געוואָרן אין
אַראַביש. אפֿילו אַזאַ ווערק, ווי רב חפֿץ בן יצליחס „כתב המצוות“ (דער
דעמאַלטיקער „יד החזקה“), איז אויך געשריבן געוואָרן אין אַראַביש. די
יידן פֿון צרפֿת, פֿון אשכּנז האָבן קיין אַראַביש נישט געקענט. אַ דאַנק דעם
יידישן „פֿוזר“ זענען העברעאיש און אַראַמיש ווידער געוואָרן די נאַציאָנאַל-
לע שפּראַכן, וואָס האָבן פֿאַרבונדן בבל מיט דער גאַנצער יידישער וועלט.

איצט, ליבער גרינבערג, לאַמיר זיך אומקערן צו יהודה הלוי, וואָס
איך, רוף אים: דער טרענער פֿון 'ציון' און פֿון דער גלות-אידיע.

איר האָלט, אַז כ'טו יהודה הלוי אַן אומרעכט. ניין, גרינבערג, ביי
מיר איז יהודה הלוי פֿון די גאָר געציילטע דיכטער, וואָס האָבן געוואָלט אין
יידישן לעבן געפֿינען אַ באַרעכטיקונג. יהודה הלוי האָט אין זיך געטראָגן
ס'אַנצע יידישע פֿאַלק. יהודה הלוי האָט אַ וואָרף געטאָן ס'גרויסע יידישע
וואָרט, וואָס לעבט נאָך היינט אין אונדז: „ואל תשיאך חכמה יונית, שאין לה
פרי, כי אם פרחים“. אַט-דער הלוי מיט זיין בענקעניש נאָך ציון האָט דער-
הויבן אונדזער גלות. ער האָט געשאַפֿן אַ גלות-פֿילאָזאָפֿיע, וואָס גיט אונדז

כוח ביו צום היינטיקן טאג. דאָס האָט ער אין אָנהויב פֿון צוועלפטן יאָר־
הונדערט געזאָגט:

„ישראל באומות כלב באברים“.

יידישקייט, סאָציאַלע גערעכטיקייט איז ביי יהודה הלוי אַ דראַנג צו
ווערן איינס מיט די פֿאַרגאַנגענע דורות, מיט דער מענטשלעכער גאַנצקייט,
מיט דער אייביקייט.

דאָס איז געווען דער וועג פֿון יהודה הלוי.

איך זע קיין סתירה נישט, וואָס יהודה הלוי האָט ליב אי „ציון“, אי דעם
„גלות“. איך צייטיר דוד סלוצקיס אויסגאַבע פֿון „כוזרי“:

„...כמו זה, יחיה בגלות חיים ערבים ויפֿרה פרי תורתו בעולם הזה
ובעולם הבא. ומי שהוא סובל הגלות מתקצף, כמעט שהוא מפסיד עולמו
ואחריתו“ (מאמר גי' ב).

„...יש שכר (ס'פֿאַלק ישראל) מפני שהוא נושא עול הגלות בין הכרח
ורצון, כי אלו היה רוצה היה חבר לנוגש אותו במלה שיאמר בלי טורח“.
(מאמר א' קט"ו).

איז דאָס ליבע צום גלות, קאַלעגע גרינבערג?

און ווען יהודה הלוי וואַלט נישט געווען קיין באַגרינדער פֿון גלות,
וואַלט ש"י איש הורוויץ אים אַזוי נישט אַרונטערגעריסן. דער הורוויץ,
וואָס האָט זיך צעשריגן אין דער העברעאישער ליטעראַטור מיט דער חוצפה
פֿאַן אַ גביר אַן אַסימילאַטאָר — אויב נישט אַרץ־ישראל איז זיך אויסמישן
מיט די גוים — להיות או להתבולל — דער זעלבער הורוויץ פֿרעגט נישט
בלויז אַפֿ דעם „כוזרי“ נאָר אויך הלויס לידער. דער „כוזרי“ און די לידער
הייסן ביי הורוויץ: „פֿילוסופֿיה של הגלות ושירת הגלות“ (מאין ולאין?),
עמ' 158).

דאָ גייט נישט, גרינבערג, ווי נאָך דעם אויסטויש צווישן יוחנן בן־
זכאי און וועספֿאַסיאַנוס (ריכטיקער טיטוטוסן) איז פֿאַרגעקומען. אין די
לעגענדעס פֿון תלמוד, פֿון „אבות דרבי נתן“ א', ב', פֿון מדרש סימבאליזירן
די צוויי מענטשן צוויי פֿאַרשידענע וועלטן און צוויי פֿאַרשידענע כוחות —
דער כוח פֿון „כל דאלימ גבר“ און דער כוח פֿון גייסט. וועספֿאַסיאַנוס —
אַ וועלט־אימפעראַטאָר, ר' יוחנן בן־זכאי — שוואַך און דערשלאַגן, דער
נביאישער „תולעת יעקב“. פֿון וועספֿאַסיאַנוסן מיט זיינע געדאַנקען איז קיין
זכר נישט געבליבן און בן־זכאיס גייטיקער כוח לעבט נאָך אַלץ אין אונדז.

און וואָס „שטעכעלירט“ איר מיך אַזוי, גרינבערג, מיט די „פּסוקים“
צו וואָס וואַרפֿט איר מיר אַזוי פֿאַר דעם „מעדיצין־מאַן“ דעם פּי־שוף־
מאַכער, פֿון געשיכטע? און וואָס האָט איר אַזאַ יראַת הַכּוּד פֿאַר דער
ליגנערישער סטאַטיסטיק?

מיטן אויפֿשטייג פֿון גאַלילעאַן און ניוטאָנען האָט די וויסנשאַפֿטלעכע
וועלט נישט געהאַט קיין אַנדער נאַמען פֿאַר פּיטאַגאָרעסן, ווי „מעדיצין־
מאַן“, פּי־שוף־מאַכער, מאַגיקער, געהערשט האָבן גאַלילעאַ און ניוטאָן. אַזוי
זענען פֿאַרביי אַ דריי הונדערט יאָר. און מיטאַמאַל האָבן די עדינגטאַנס זיך
אַרומגעזען, אַז דער מאַדערנער וויסנשאַפֿטלעכער וועג פֿון גאַלילעאַן, פֿון
ניוטאָנען — „די אייזערנע נאַטור געזעצן“ — אַז דאָס איז גאַר „אַבער־
גלויבן“ און „מאַגיק“. און פּיטאַגאָרעס, וואָס האָט טאַקע געגלייבט אין
„גלגול“, איז אויפֿגעשטאַנען תּחית המתים און זיין „מיסטעריעזע מאַטע־
נאַטיק“, ריכטיקער, זיין „מיסטישע ציפֿער“, איז קריק געוואָרן דער רוקנ־
ביין פֿון דער היינטיקער וויסנשאַפֿט.

ווי איר זעט, ליבער גרינבערג, איז זיך נישטאַ, וואָס צו וואַרפֿן מיט
„פּסוקים“. איר ווייסט דאָך אַזוי גוט ווי איך, אַז מיר לעבן מיט פּסוקים און
פֿון פּסוקים. מען דאַרף זיי נאָר נישט פֿאַרבייטן, יעדער דור האָט זיינע
פּסוקים. שמשונס לאַקן האָבן אין צייט פֿון די „שופֿטים“ פּונקט אַזוי גע־
ווירקט, ווי דער פּסוק: מי לה' אלי" — אין דעם דור פֿון די חשמונאים, ווי
דער פֿאַרקערטער פּסוק באַלד נאַכן צווייטן חורבן, אַז נישט די „מעשה איז
דער עיקר, נאָר דער מדרש“ (ס'בית המדרש), מולכוס גיין צו קאַרל דעם
פּינפֿטן, שבת־צביס — צום סולטאַן, דאָס זענען אַלץ פּסוקים. און שבת־
צבי האָט געהאַט מער אָנהענגער ווי דר. הערצל. און אַז מנשה בן־ישראל
האַט זיך געשטדלט ביי קראַמוועלן מען זאַל יידן אַריינלאָזן קיין ענגלאַנד,
האַט ער געהאַט זיין פּסוק — „משיח קען פֿריער נישט קומען, ביז יידן
וועלן זיין צעשפּרייט איבער אַלע לענדער“. און דער פּסוק האָט געהאַלפֿן.
און אַז איר, קאַלעגע גרינבערג, פֿאַרט מיט דר. סטיפֿן ווייז, מיט ראַביי סיל־
ווער קיין וואַשינגטאָן צום פּרעזידענט, איז עס אַלץ דער זעלבער פּסוק,
נאָר אַנדערש געשלייערט.

איר פֿרעגט מיך, גרינבערג:

„...צי זענען מיר מסוגל צו נעמען אויף זיך אויפֿסניי דעם עול פֿון
גלות?“

איך גלייב, אַז מיר וועלן קריגן ארץ־ישׂראל. און אַז מיר וועלן אין צען יאָר צייט באַזעצן דאָרט נאָך אַ מיליאָן יידן, וועלן אין גלות נאָך אַלץ בלייבן אַ צען, עלף מיליאָן, מער יידן ווי ס'זענען דאָ מענטשן אין צוויי מלוכות, אין בעלגיע און אין נאָרוועגיע.

איז וואָס טוט מען, גרינבערג, מיט די עלף מיליאָן יידן?
איר שטעלט אַוועק אַ הנחה און איר בויט זיך אַ טעאָריע, אַז „נאָר מענטשן, וואָס הינטער זיי שטייט אַקטיווע אמונה קענען מאַכן אַפטימיסטי־שע פּראָגנאָזן (וועגן גלות) אויפֿן גרונט פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט... אַבער נישט איינער פֿון אנשי שלומנו, וואָס וויל האָבן אמונה אין יענעם אמונה.“
כ'ווייס נישט ווי איר, גרינבערג, נאָר איך וויל נישט קיין אמונה אין יענעם אמונה.

איך האַלט, אַז יעדער דור שאַפֿט זיך זיין יידישקייט, אַנדערש וואַלטן מיר נישט געהאַט קיין היסטאָריש יידישקייט. און דאָס יידישקייט פֿון איין דור אונטערשיידט זיך פֿון יעדן אַנדערן דור, דורך די אַלע דורות גייען דורך בשותפותדיקע פעדיים, ס'פֿלייצן בשותפותדיקע זאַפֿטן, וועגן אַזאַ היסטאָרישן „פֿאַדעם“ רעדט „אחד הרבנים המרגישים“ אין זיין „לשאלות היהדות“: „...ההנחה של נצחיות היהדות לא מפי חקירה זו או אחרת היא חיה, אלא היא דבר המסור ללב. מי שנפשו ממושקה בעטיס היהדותה הוא מאמין, ולא רק מאמין אלא חש ומרגיש שהיהדות תחיה“.

דאָס ליבער גרינבערג, האָט שוין גאַרנישט צו טאָן מיט אייער „אַקטיווער אמונה“, מיטן שולחן־ערוך־יידישקייט. דאָס איז אַ ווידערהילך פֿון דעם מאמר חז"ל: „כל הכופר בעבודה זרה נקרא יהודי“ (מגילה יג).

און גלייבט מיר, גרינבערג, אַז אַן די „באַזינגערס“, אַן די פּרעסע, אַן די ביאָליקס וואַלטן קיין „פּיאָנערן“ נישט געווען. באַזינגט מען נישט דעם פּיאָנער, איז ער נישטאַ. נעמט אַוועק „ס'באַזינגעכץ“ פֿון אַ בן־זכאין, וועט אונדז בלייבן אַ טרויעריק בילד, ענלעך אויף אַ קרבן פֿון אַ היינטיקן קאַנ־צענטראַציע־לאַגער. אַן די ירמיהוס, אַן די יחזקאלס, ווער ווייסט צי מיר וואַלטן אין גאַנצן היינט געווען. און אויב יאָ — וואַלטן מיר געווען גייסיטיקע ציגיינער.

וויסן זאָלט איר, אַז אויף יעדן פֿון די „רבנים המרגישים“ האָבן מיר צענדליקער טויזנטער יידן, וואָס אינמיטן דאָווענען, ווען זיי שטייען אין טלית און תפֿילין, שמירן זיי די רעדער, כאַפֿן אַ הון, וואָס לייגט זיך, טאַפֿן

צי די הון האט אן איי. זיי זענען דאָס די „אַקטיווע מאַמינים“. אַבער די פרעסע, די ביאליקס זענען בלויז „סימפאטישע באַאבאכטערס“? פאַרוואָס זאָגט איר דאָס נישט וועגן יהודה הלוי? ער האט געטראָגן סאַמעטענע קני-הויזן, שייך מיט שנאלן, געטראָגן אַ פעלערינע, ווי פּרץ, איז געזעסן אין אַ שפּאַנישער טרונקשטוב אין זיך געזונגען:

„שללה לבי בדדים עלי לב מונחים,
לב כמו אבן ורך יגמול שני תפחים
נצבו ויהיו לשמאל וימין כרמחים“.

און אַז הלוי איז דערנאָך אַוועק אין בית-המדרש, איז ער נישט געווען קיין „סימפאטישער באַאבאכטער“? און הלוי, ווי דער רמב"ם, האָבן אויך „נישט געגלייבט אין אַ גאָט, וואָס שלאָפֿט נישט ביינאַכט, אַז ספּעציעל מיט ישראל זאָל, חלילה, עפעס נישט פּאַסירן“. און הלוי איז געווען זייער היימיש אין דער אַראַבישער פּאַעזיע, איז דאָרט געווען אַ בן-בית און משה אבן עזרא דערמאָנט קיין איין מאָל נישט הלוי זאָל זאָגן ביים אַריינגאַנג פֿונעם אַראַבישן פּאַעזיע-טעמפל: „שקץ תשקצנו“.

און וואָס הייסט אמונה?
לאַמיר רעדן אָפֿן. איר ווילט דאָך וויסן צי דער גלות קען נאָך היינט אַרויסברענגען גאַנצע יידן, פֿאַרפּאַנצערטע פֿון אונטערגאַנג, זיי זאָלן נישט שטאַרבן קיין „מיתת נשיקה“.

יא, ליבער גרינבערג.

דער איינציקער „קדוש“, וואָס איז פֿרייוויליק געגאַנגען צו דער עקדה, איז אומגעקומען פֿאַרן פּלל ישראל (נישט אין געטאָ, נישט אין אַ קאַנצענ-טראַציע-לאַגער, נאָר אין לאַנדאָן), דער איינציקער קדוש, איז געווען אַ וועלטלעכער גלות-ייד. ער איז געווען ווייט פֿון אייער „אַקטיווער אמונה“. אין דעם וועלטלעכן ייד האָט אַבער געברויזט דאָס „היסטאָרישע יידיש-קייט“, דאָס יידישקייט פֿון אַ פּרץ, פֿון דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור, וואָס איז אַ המשך פֿון די נביאים, פֿון די תנאים, פֿון יהודה הלוי און אויך פֿון „שולחן ערוך“. דער וועלטלעכער ייד איז דער קדוש — אַרטור זיגלבוים.

און דער גלות. ביים איצטיקן גאַנצן בראַך, האָט נאָך באַדייטנדיקע
רעזערוואַרן, וואו ס'איז דאָ גלויבן, פֿאַראַן ביטחון, פֿאַראַן התלהבות אין
דער יידישער נשמה, וואָס קען אויפֿהאַלטן דורות און דורות און וואָס קען
און וועט אויפֿבויען ארץ-ישראל.

1946

שלמה מולכו
און שבתִי צבי

ר יז היינט זענען נאך נישט ווי געהעריק אָפּגעשאַצט געוואָרן די צוויי משיח-באַוועגונגען — די שלמה מולכו באַוועגונג און די שבת־צבי באַ-וועגונג.

פֿון די עטלעכע צענדליק משיחים, וואָס יידן האָבן געהאַט, איז מולכו דער טיפּסטער און שבת־צבי — דער טראַגישסטער.

אויב היסטאָריקער, ווי גרעץ און אַנדערע, האָבן אין שבת־צבין געזען אַ שווינדלער, האָבן זיי בשעת־מעשה פֿאַרגעסן, אַז אויבן־אויף איז יעדער משיח, וואָס זיגט נישט — אַ פֿאַלשער משיח. יעדער פּר־כּוכבּא וואָס פֿאַלט דורך ווערט אַ פּר־כּוזיבא.

קייַן איינער פֿון אונדזערע משיחים, אַרייַנגערעכנט הערצלען, האָט אַזוי נישט אויפֿגעטרייסלט ס'גאַנצע יידישע פֿאַלק, ווי מולכו האָט עס גע-טאָן אין זעכצנטן יאָרהונדערט און שבת־צבי — אין זיבעצנטן. און נישט בלויז אויפֿגעטרייסלט, זיי האָבן דאָס איינגעשלאָפֿענע, פֿאַרקאַלטנטע יידישע לעבן אויפֿגעריסן, טיף אויפֿגעריסן, ווי מען רייסט אויף ברייטע און ווייטע שטיקער לאַנד, וואָס זענען טרוקן און פֿאַרוואַרלאָזט.

אי שלמה מולכו, אי שבת־צבי האָבן אויך איבערגעלאָזט פֿלאַנצן און קערנער, וואָס לעבן ביז דעם היינטיקן טאָג אין אונדזערע דריי ליטעראַטורן — אין דער רבנישער, אין דער העברעאישער און אין דער יידישער. גירוש שפּאַניע, גירוש פֿאַרטוגאַל, די אַנטדעקונג פֿון אַמעריקע, אַברפּנאלס אַנזאַג, אַז רוים וועט אונטערגיין, מוז אונטערגיין, אַז די גאולה איז נאָענט, אַז דער „קץ“ וועט זיין אין 1532, די קאַבאַליסטישע צפֿת, לוטער, דער פּויערים־אויפֿשטאַנד — אינעם קעסלגרוב פֿון די אַלע געשעענישן איז אין זעכצנטן יאָרהונדערט געבוירן געוואָרן די מולכו־באַוועגונג און נאָך גזירת ת"ח — די שבת־צבי־באַוועגונג.

נאָך גירוש־שפּאַניע איז אין דער קבלה באַשאַפֿן געוואָרן אַ נייער קוק, וואָס האָט זיך צוגעפּאַסט צום חורבן און צום גירוש, געגעבן אויף אים אַן ענטפֿער.

פֿון אַ מיסטישער באַוועגונג, וואָס איז געלעגן אין די הענט פֿון אַריס-טאַקראַטישע יחידים־סגולה, איז די קבלה נאָך גירוש־שפּאַניע געוואָרן אַ פֿאַלקס־באַוועגונג, וואָס האָט אַרומגעכאַפט אַלע יידישע ישובים, ס'איז גע-וואָרן דער טרייב־כּוח פֿון יידישער געשיכטע אין משך פֿון איבער צוויי הונדערט יאָר.

וואס איז דאָ פֿאַרגעקומען?

יידן האָבן דערווען אין גירוש־שפּאַניע די „אתחלתא דגאולה“. דער „קץ“ איז נאָענט. דער גאַנצער דור נאָך גירוש־שפּאַניע איז געווען איין לאַנגער משיחישער אויפֿברויז ביי יידן, און אַז דער דור איז פֿאַרביי און משיח איז נישט געקומען, האָט ס'פֿאַרביטערטע יידנטום אַרויסגעלאָזט אַ מדבר־גע־שריי:

— פֿאַרוואָס?

— פֿאַרוואָס קומט עס אונדז, גאָט? פֿאַרוואָס איז דער גרעסטער יידישער ישוב, דער שפּאַנישער ישוב, דער חוט־השדרה פֿון יידנטום, פֿאַרוואָס איז דער ישוב אויסגעריסן געוואָרן מיטן וואַרצל?

אויף דעם ביטערן פֿאַלקס־געשריי האָט זיך אָפּגערופֿן צפֿת. ס'קליינע, הייליקע שטעטל צפֿת האָט אונדז געלערנט, אַז דער גלות איז נישט קיין פֿינצטערער צופֿאַל. ניין, דער גלות איז דער גאַנג פֿון דעם ייד אין דער וועלט אַריין — „לתקן עולם במלכות שדי“. דאָס איז קיין קאָנקורענץ מיט ארץ־ישראל. ארץ־ישראל דאַרף זיך בויען און וועט זיך בויען מיט דער הילף פֿון גלות.

די קבלה, וואָס האָט אַריינגעדורנגען און דורכגעדרונגען ס'גאַנצע יידי־שע פֿאַלק, די קבלה האָט אין יענע דורות פֿאַרטונקלט די יידישע פֿילאָ־זאָפֿיע. ווייל די פֿילאָזאָפֿיע האָט נישט געהאַט קיין ענטפֿער אויף די אַלע ברענענדיקע פֿראַגן, די קבלה האָט אַרויסגערופֿן די שלמה־מולכ־באַווע־גונג.

די מולכ־באַוועגונג האָט פֿונקט אַזוי ברייט און טיף געגראָבן אינעם יידישן לעבן, ווי די שבת־צבי־באַוועגונג. איבער די שטענדיקע הריגות און גירושים איז נישט אַלץ פֿאַרצייכנט געוואָרן. און אין די מהומות זענען כמעט אַלע פֿאַרצייטיקע כראַניקעס צעשטערט געוואָרן. ווען די געציילטע „עמק־הבכא“־מאַנוסקריפטן וואַלטן אויך פֿאַרלוירן געגאַנגען (און ס'האָט קיין סך נישט געפעלט ס'זאָל פֿון זיי קיין זכר נישט בלייבן), וואַלט נישט איין היסטאָריקער געפּסקנט — „מולכו לא היה ולא נברא“.

דער כראַניקער פֿון „עמק־הבכא“, ר' יוסף הכהן, האָט אַליין איבער־געלעבט דריי גירושים. און די מולכ־עפּאָכע איז נישט די איינציקע, וואָס מיר ווייסן וועגן איר אַזוי ווייניק. וואָס ווייסן מיר וועגן דער גאַנצער־עפּאָכע, פֿון טייל גאַנצים זענען בלויז געבליבן נעמען. און וואָס ווייסן מיר וועגן די פֿייטנים — יוסי־בני־יוסי, יניי, קאַליר?

פֿון ר' אליעזר טריווישעס אַ באַמערקונג, אָפּגעדרוקט אין זײַן פֿאַטערס ספֿר: „דקדוק תּפֿלה“, דערוויסן מיר זיך, אַז אין 1531 האָט די מולכו־באַ־וועגונג שוין געהאַט אַרומגעכאַפּט די קהילות פֿון אײראָפּע, פֿון ארץ־ישׂראל.

” — — — שנת רצ”א... הגאולה התחילה וכבר החלו בני ברית עם קדש ירושלים ושלוניקי עד קראַקוב (קראַקע) — — — תקנו תעניות ותשובה בה”ב בכל שבוע — — — גם הנשים שפכו לכם בצם“.

שלמה מולכו, ווי שפּעטער שבת־צבי, איז ביים לעבן געוואָרן דער ײִדישער קיניג, דער משיח בן־דוד. יידן האָבן אויפֿגעהערט ציילן לויט „בריאַת העולם“. מען האָט גענומען ציילן לויט די יאָרן פֿון מולכוס התגלות, פֿון מולכוס הערשאַפֿט. מען געפֿינט פֿאַרצײכנט אין ספֿרים, צווישן די יאָרן 1532 — 1528 לויט דעם נוסח: „ספֿר זה היה בבית נחמן בשנת שלש למולכו“.

טאַ ווי קען מען דאָ רעדן, אַז מולכו האָט נישט געהאַט קײן אָנהענג־גער?

ווען נישט מולכו, וואָלט קײן שבת־צבי נישט געווען. די שבת־צבי באַוועגונג איז בלויז אַ געפֿלעטע מולכו־באַוועגונג. נישט בלויז יחידים — שטעט, גאַנצע שטעט האָבן זיך געקליבן באַגעגענען משיחן. יידן האָבן מיט שמחה אַוועקגעוואָרפֿן מסחר, אַוועקגעגעבן בחצי־חנם הייזער, גיטער, גע־צויגן, ווי מען גייט און שטייט, אין די האַפֿן־שטעט, מען זאָל גיכער קענען כאַפֿן אַ שיף קײן ארץ־ישׂראל. דאָס איז שוין מער נישט קײן באַוועגונג. דאָס איז שוין אַ רעליגיעזער הונגער, וואָס איז בכוח אויפֿצוטאָן וואונדער.

דער רעליגיעזער הונגער, וואָס האָט שטענדיק געדרעמלט צווישן יידן, האָט זיך אַוועק געטאָן, סוף פֿופֿצנטן יאָרהונדערט, האָט זיך פֿאַרמאַסטן מיט דער רשעותדיקער וועלט, מיט אדומען אין 1532, האָט זיך פֿאַרמאַסטן מיט ישמאלן אין 1666 און דרעמלט אין אונדז ביז דעם היינטיקן טאָג.

דער ט”ז, אײנער פֿון די גרעסטע פּוילישע גאונים, האָט געשיקט קײן טערקײ דעם אײגענעם זון זײנעם, אַנצוקוקן דעם „האַר משיח“.

ס'איז דאָך געווען נאָך כמעלניצקיס שחיתות. ס'פֿאַרגאַסענע ײִדישע בלוט האָט זיך נאָך נישט געהאַט אויסגעטריקנט, ס'האַט זיך נאָך געבלעזלט. הרוגים האָבן זיך נאָך געוואַלגערט פֿון די קאַזאַקע טעפעס ביז טיף אין קליין־פּוילן אַרײַן.

ווי קומט עס אָבער, וואָס די יידן פֿון מערבֿ־אײראָפּע, פֿון אַזיע, פֿון אַפֿריקע, וואו נאָר אַ ייִדישער ישוב — וואָס האָט זײ אַזוי אויפֿגעטרייסלט? און נישט בלויז ס'פֿאַלק, נישט בלויז די מאַסן, גאונים, רבנים, כלל־טוּער — אַלע זענען, ווי איבער נאַכט, געוואָרן פֿאַרברענטע שבת־צבֿי־חסידים. דעם חכם־צביס פֿאַטער, דער אובענר רב ר' יעקב, האָט געפּסקנט, אַז איינער, וואָס גלייבט נישט אין שבת־צבֿי, מעג מען אים הרגענען אַפֿילו אום שבת. פֿון דער העלער הייט האָבן קינד און קייט גענומען רעדן וועגן דער גאולה, גענומען רעדן, אַז די גאולה האָט ערגעץ אָנגעהויבן טאָגן. משיח, דער אמתער משיח, איז אויפֿגעשטאַנען אין דער שטאַט סמירנע, זיין נאָמען — שבת־צבֿי — האָט זיך געטראָגן, צווישן יידן, ווי אַ מלחמה־רוף, זיך גע־ריסן, ווי דבורהס געזאַנג מיט פּויק און צימבל, מיט ערד־געציטער, זיך געהערט ווי דער אָנזאַג אויף תּחית־המתים, אויס קנאה, אויס שנאה. דער פֿאַרטוגעזישער ייד, דער יחסי, האָט זיך גענומען חברן מיטן דייטשישן ייד, מיטן פּוילישן, אויס רייך, אויס אַרעם, ס'קומט אָן אַ נייע וועלט, וואָס וועט נישט וויסן פֿון קיין גלות, פֿון קיין קנעכטשאַפֿט. ס'טאָג־טעגלעכע לעבן איז געוואָרן אַ תּפֿילה, נישט אַזוי צו גאָט, ווי צום מענטש, צו שבת־צבֿי, וואָס האָט זיך געבאָדן זומער און ווינטער אין ים.

שבת־צבֿי האָט זיך געפּייניקט און ס'לייב זיינס, וואָס האָט געאַטעמט מיט כּוואַליעס, האָט נישט אויפֿגעהערט צו לייכטן. די אויגן אַזוי בלוי, אַזש שוואַרץ פֿון בלויקייט, ווי דער ים ביים שפּראַץ אויף טאָג. און ס'קול — אַ פֿלייט ביים זון־אונטערגאַנג. האָט שבת־צבֿי פֿאַרוואַרפֿן די ווייסע, נאַקעטע הענט צום הימל און גענומען זינגען שטיקער „זוהר“, גענומען זינגען ליי־דער, אייגענע לידער צו דער בת־מלכה מעליזעלדע. נישט בלויז יידן, נישט בלויז קריסטן און מאַכמעדאַנער, נאָר אויך שטערן און דורות האָבן מיט־געזונגען. פֿון שבת־צבֿין האָט שלמה מולכו אַרויסגעזונגען.

און דווקא אַמסטערדאַם, וואו נייע ווינטן האָבן שוין געבלאַזן, אוריאל אַקאַסטאַ און ברוך שפּינאַזאַ האָבן געהאַמערט די טויערן פֿון דער געטאַ, דווקא די פֿרייע אַמסטערדאַם איז געוואָרן די הויפּט־אַנפֿירערין.

אין די סידורים האָט מען גענומען דרוקן אַ „נותן תּשועה“ פֿאַרן „מלך משיח“, פֿאַר שבת־צבֿי. און אַז מען האָט געמאַכט דעם „נותן תּשועה“, האָט מען געטאַנצט אַרום און אַרום בעלעמער מיט ספֿרי־תּורות, מיט פּויקן, טאַצן און גלעקלעך. יונג און אַלט האָבן געטראָגן ברייטע בענדער פֿון גרי־

נעם זייד — א סימן, אז מען דינט משיח, אז ס'קען נישט זיין קיין גרעסערע פרייד ווי ווערן שבת־צביס א לייב־קנעכט.

רבנים האָבן בטל געמאַכט דעם תענית תשעה־באב. אויס פֿאַסטן, אויס פייניקן זיך. תשעה־באב — משיח געבוירן־טאָג — דאַרף גאַר ווערן אַ יום־טוב, און ס'איז געוואָרן. און אז די שטאַט אַמסטערדאַם האָט געשיקט שבת־צבין אַ בריוו, האָבן זיך אַלע — רבנים, ראשי־ישיבות, די אַנגע־זענסטע באַלעבאַטים — אַלע האָבן זיך געחתמעט און געשוואוירן איבער־געבנקייט. און אז צווישן די אונטערשריפֿטן איז די חתימה פֿון ר' בנימין מוסאַפֿיע נישט געווען, האָט ער, מוסאַפֿיע (דער לייב־מעדיקער פֿונעם קיניג פֿון דענעמאַרק, אַ דענקער און אין רעליגיעזע זאַכן אַזוי פֿריי ווי שפינאַ־זע), אַליין צונויפֿגענומען חתימות און זיי אַוועקגעשיקט צום „משיח פֿון גאַט פֿון יעקב, אונדזער קיניג און אונדזער אויסלייזער — — — האָר, קיניג, הייסט אונדז וואָרטן, ווען מיר איילן זיך, ווען מיר ווילן וואָס שנעלער זיין לעבן דיר, מיט דיר? ווען מיר שרעקן, אַז די הייליקע מחשבה, דיין מחשבה, זאָל זיך אין ווערטער נישט צעברעכן? — — — פֿאַרשטאַרק אין אונדז דאָס פֿייער, האָר אונדזערער — — —“

דער „האַר משיח“ האָט זיך צוגעהערט. די פֿייערלעך, וואָס האָבן אויפֿ־געפֿלאַמט דאָ און דאָרטן זענען זיך צעוואַקסן אין אַ שרפֿה, וואָס האָט זיך געטראָגן פֿון אַזיע קיין אַפֿריקע און אַרומגעכאַפט גאַנץ אייראָפּע.

נאָך אַמסטערדאַם האָבן זיך אָפּגערופֿן ווין, פּראָג, לאַנדאָן, פֿראַנקפֿורט, האַמבורג, ווילנע, לובלין. אַלע האָבן דערזען גאַטס צייכן, אַלע האָבן געשיקט שלוחים צו שבת־צבין, וואָס מיט זיין קומען האָבן אויפֿגעהערט טרויער און וואַכעדיקייט. וואו אַ קער — פֿרייד און געזאַנג צו משיח, צו דער בת־מלכה זיינער, צו מעליזעלדען.

מען דאַרף נישט פֿאַרגעסן, אַז דער מולכו־־קידוש־השם האָט זיך אָפֿ־געשפּילט איבער פֿיר הונדערט יאָר קריק. מען דאַרף נישט פֿאַרגעסן, אַז די שבת־צבי־טראַגעדיע האָט זיך אָפּגעשפּילט מיט קנאַפּע דריי הונדערט יאָר קריק. ס'מעג היינט אויסזען נאַאיוו און קינדעריש. נאָר וואָס ס'איז פֿאַר הערצלען געווען „דיפּלאַמאַטיע“, פֿאַר משה העסן „קלאַסנקאַמף און פֿעלקער דערוואַכונג, איז פֿאַר מולכון און שבת־צבין געווען — שטיקער זוהר, נעמען פֿון מלאכים און הייליקע שמות. אַן אַנדער צייט געווען. און יעדע צייט האָט איר לשון. נישט בלויז יידן האָבן געגלייבט אין „שמות“. די

גאַנצע וועלט, די קריסטלעכע אַזוי גוט ווי די מאַכמעדאַנישע, האָט זיך אָפֿ-געגעבן מיט קבלה. און אַזוי ווי די געלערנטע זענען געווען זיכער, אַז אין גן־עֶדן האָט מען גערעדט העברעאיש, איז דערפֿון געדֿרונגען, אַז אַלע איי־ראַפֿייאישע שפּראַכן שטאַמען פֿון העברעאיש. אַזאַ אויספֿיר האָט דעמאָלט ביי קיינעם נישט אויסגעזען קרום. כמעט אַזוינע טענות האָט אין יענער צייט אַוועקגעלייגט ר' משה בן־ישׂראל. און אַליווער קראַמוועל האָט זיך ווגעהערט צו זיי.

דאָס איז געווען די שפּראַך — פּסוקים, שמות — און אויף דעם לשון האָט מען זיך צוזאַמענגערעדט.

זענען געזעסן קריסטלעכע געלערנטע און האָבן געהאַלטן אין איין איי־בערשטעל, אין איין איבערקאַמבינירן נישט בלויז די העברעאישע ווער־טער, וואָס שרייבן זיך פֿון רעכטס צו לינקס, נאָר אויך טאַשן און איבער־טאַשן די אותיות, וואו ס'ליגט דער כוח פֿונעם גאַנצן וועלט־באַשאַף — „אין אַנהייב איז געווען ס'וואָרט און ס'וואָרט איז געווען גאָט.“

און שלמה מולכו האָט געגלייבט.

ער האָט געוויקלט פֿייערדיקע אַלף־ביתן, געפּלאַכטן און געשמידט די געהיימע כוחות, געשטראַלט מיט גאָטס גייסט, גערעדט מיט גאָטס וואָרט און אַלץ — וואו זיין הויך איז נאָר געפֿאַלן — האָט באַקומען לעבן. מולכו דאַרף זיך בלויז באַגעגענען מיט קאַרל דעם פֿינפֿטן — אַזוי און אַזוי, קיניג — און קאַרל וועט אים קריקגעבן אַרץ־ישׂראל.

און אַז קאַרל האָט געהייסן מולכו פֿאַרברענען?

אין קייטן, מיט אַ שלאָס אויפֿן מויל, ער זאָל נישט קענען רעדן צום המון, איז מולכו געגאַנגען צום פֿייער, געגאַנגען מיט אַ שטום געזאַנג אין אַלע גלידער:

— נישטאָ קיין גרעסערע פֿרייד ווי אומצוקומען פֿאַר גאָט.

די פֿרייד האָט אים געמאַכט שמעלער, דינער, אַראַפּגעוואָרפֿן אין גיין איין לבוש נאָכן אַנדערן. און דער גוף — אַ בלוי פֿלעמל אַרום דער נשמה — האָט מער נישט געפֿילט דעם קלימפּער פֿון די קייטן אַרום די אייגענע פֿיס. די הענט — ווייסע, איידעלע הענט — האָבן זיך געצויגן צו דער עקדה, וואָס האָט זיך געוויגט פֿאַר די אויגן, געטריבן דאָס רשעות פֿון דער וועלט, איז געוואָרן איינס מיט די פֿלאַמען, וואָס האָבן זיך געשפּאַרט, וואָס האָבן געוואָרט אויף אים, אויף מולכו.

און שבת־צבי האָט אויך געגלייבט.

ער האָט געגלייבט מיט יעדן ציטער פֿון דער נשמה, אַז מיט שמות, גמטריאות און צרופים וועט ער ברענגען די גאולה.

ער דאַרף בלויז אַרײַנגיין צום סולטאַן — אַזוי און אַזוי — און דער סולטאַן וועט אים קריקגעבן ארץ־ישׂראל.

און אַז גאָט האָט זיך נישט צוגעהערט צו אים, און אַז גאָט איז נישט געווען מיט אים, און ער, שבת־צבי, האָט דעם הימל אויף דער ערד נישט אַראָפּגעבראַכט?

אַלע האָפּענונגען זענען זיך צעפֿאַלן, אַלץ — צעשטויבט אויף פּיץ־פּיצלעך. אַ וועלט יידן האָט ער אָפּגענאַרט. און דאָ סטראַשעט מען אים מיט טויט, אויב ער, שבת־צבי, וועט נישט ווערן קיין מאַכמעדאַנער.

די הייליקע שמות פֿלאַטערן נישט מער פֿאַר די אויגן. זיי וואָלגערן זיך אַרום די פֿיס, ווי געשאַכטענע פֿייגל, מאַכן שווערער דעם גוף. און דער גוף, וואָס ווערט בלויז חומר, לאַזט זיך פּאַמעלעך אַראָפּ, פֿאַלט דעם סולטאַן צו די פֿיס, בעט רחמים.

נישט פֿאַר זיך האָט שבת־צבי געבעטן, — ער נעמט אויף זיך די גאַנצע שולד — נאַר פֿאַר זיינע נאַענטסטע תּלמידים, וואָס דער סולטאַן האָט זיי אויך געוואָלט אומברענגען. און ווי ער ליגט אַזוי, ווערט אים מיט אַמאַל ליכטיק אין מוח. שבת־צבי דערמאָנט זיך אַ "זוהר":

" — — — איידער די גאולה וועט קומען, וועט משיח פֿריער זינדיקן. משיח וועט האַלטן אין איין פֿאַלן, ער זאָל קענען מתקן זיין און דערהייבן יעדן „ניצוץ“, וואָס געפֿינט זיך אַ געפֿאַנגענער אין דער טומאה."
שבת־צבי האָט געוואָלט זיין זיכער. דער מוח האָט געפֿלאַמט, אַרויס־געשלעפט דורות פֿון די קברים, געזוכט נאָך אַ היתר. און ער האָט גע־פֿונען.

ווען אַ ייד האַלט ביים פֿאַרלירן ס'לעבן אויב ער ווערט נישט קיין מאַכמעדאַנער — דאָס האָט דאָך דער רמב"ם שוין לאַנג מתיר געווען אין זיין „אגרת תּימן“.

און שבת־צבי האָט אָנגעטאַן דאָס „מאַכעדאַנישע מיצל“. ער האָט גע־גלייבט, אַז „ישמעאל“ דאַרף פֿריער משיחן איינשלינגען, ווי דער וואַלפֿיש האָט איינגעשולונגען יונהן.

און מערקווירדיק — די אלע, וואס האבן געשריבן וועגן שבת־צבין באלד נאך זיין שמד, האבן אים כמעט ווי נישט באשולדיקט. כמעט אלע האבן געווארפן די שולד אויפן דור, וואס איז נישט ראוי געווען אויפ־צונעמען משיחן.

גליקל פֿון האמיל, וואס האט געלעבט אין יענער צייט, האט פֿאר־צייכנט אין איר טאג־בוך:

” — — — אין דער זעלביקער צייט (1665) האט מען אָנגעפֿאָנגען צו רעדן וועגן שבת־צבי. מיין שווער האט איבערגעלאזט ס׳הויז מיטן ווירט־שאַפֿט. ער האט מיר געשיקט קיין האַמבורג צוויי גרויסע פֿעסער — מיט אלערהאַנט עסנוואַרג. ער האט גערעכנט פֿון האַמבורג גלייך קיין ארץ־ישׂראל צו פֿאַרן. די פֿעסער זענען געשטאַנען דריי יאָר. אָבער ווי צו אונדז, ס׳איז פֿונעם אויבערשטן נישט באַשערט געווען — — — ”

קיין איין ביז ווארט נישט וועגן שבת־צבי.

און נאך שבת־צביס טויט האט די אמונה אין אים זיך מער פֿאַר־שטאַרקט. רבנים און מקובלים האבן זיך געלאזט איבער דער וועלט און גענומען פֿאַרשפּרייטן שבת־צביס תורה. ערשט דעמאלט האבן גאַנצע קהילות זיך אַ נעם געטאָן צו די שבת־צביניקעס. מען האט זיי גערודפֿט מיט הונדער, מיט מלקות, מיט חרם. מען האט געברענגט וואו אַ ספֿר, וואו אַ דרוש, וואו אַ בריוו — ס׳זאל קיין אות, קיין סימן און קיין זכר נישט בלייבן נאָכן ימח־שמוניק, נאך שבת־צבין. שוין דעמאלט, ווען מען האט קיינעם נישט געשוונט, אפֿילו דעמאלט האבן רבנים און מקובלים, באַ־האַלטענערהייט, ווייטער געגלייבט אין אים, ס׳איז געוואָרן אַ געהיימע סעק־טע, וואו די מיטגלידער פֿון דער נייער „אמונה“ זענען פֿאַרבליבן פֿרומע, אָפּגעהיטע יידן.

גענוג צו דערמאָנען דעם באַהאַלטענעם שבת־צביניק, דעם מקובל ר׳ אברהם רוויגו. ר׳ משה האַגיו, וואס האט אזוי גערודפֿט ר׳ משה חיים לור־צאַטון, דער זעלבער האַגיו רעדט וועגן רוויגון מיט גרויס דרד־ארץ און באַוואַנדערונג, בלויז דערפֿאַר, וואס רוויגו איז געווען אַ שבת־צביניק באַ־האַלטערנערהייט.

אזאַ מקובל און טיפֿן דיכטער, ווי משה חיים לוצאַטו, האט מען גענייט „בפֿני כל עם ועדה“, ער זאל זיך נישט בלויז אָפּזאָגן פֿון שבת־צבין, נאָר אויך פֿון קבלה. און לוצאַטו, וואס איז ווייט געווען פֿון שבת־צבין, דווקא

ער האָט אונטער אַ שבועה צוגעזאָגט נישט צו שרייבן קיין וואָרט איבער קבלה.

און אַז מען האָט זיך אַזוי „געספּראָוועט“ מיט לוצאַטון, וואָס איז גע-
ווען איינגעטונקט אין ?חוס, אין עשירות, קען מען זיך פֿאַרשטעלן, וואָס מען
האָט אָפּגעטאַן מיט די אַרעמע מקובלים, שבת־צביס תלמידים, וואָס האָבן
זיך געשלעפט פֿון שטאַט צו שטאַט, געדאַרפֿט אַנקומען צו קהל נאָך אַ ביסן
ברויט.

און נאָך דער גאַנצער אויסראַטונג איז שבת־צביס תורה געבליבן
צווישן יידן.

געווען משיח־באַוועגונגען, ווי ס'קריסטנטום, געווען טיף רעליגיעזע
שפּאַלטונגען, ווי די קאַראַימען, וואָס זענען צווישן יידן געבוירן געוואָרן
און סידישע פֿאַלק האָט מיט זיי נישט געוואָלט האָבן קיין מגע־ומשא. יידן
האָבן זיך אָפּגעטרייסלט פֿון זיי, און דערפֿאַר אַזאַ שנאה, ביז דעם היינטיקן
טאָג.

די שבת־צביי־באַוועגונג ביי אַלע רדיפֿות איז געבליבן צווישן יידן,
און שפּעטער, ווען ס'אמתע פֿיער האָט זיך געהאַלטן אין לעשן, די משיח־
אידייע האָט זיך געהאַלטן אין אויסוועפֿן, ס'בלוט־אַרעמע יידישע לעבן האָט
געקראָגן אַ געשוויר — די פֿראַנקיסטן — האָט פֿריש בלוט אַ שלאָג געטאַן.
ס'חסידות — שבת־צביס אייניקל — איז געבוירן געוואָרן, האָט געבראַכט
מיט זיך פֿריש און ניי לעבן.

שלמה מולכוס געזאַנג צו דער גאולה פֿונעם פֿאַלק ישראל, שבת־
צביס געזאַנג צום מענטש — זייער וועקן אינעם מענטש דעם „ניצוץ
קדוש“, דעם הייליקן פֿונק, וואָס האָט געגעבן דעם שטויס צו חסידות און
האָט געשאַפֿן די יידישע ביאַגראַפֿיע, דאָס אַלץ איז געבליבן ווי אין דער
יידישער אַזוי אין דער העברעאישער ליטעראַטור. געביטן האָט זיך בלויז די
פֿאַרם, דאָס לבוש.

דער יונגער משיח־דיכטער, משה חיים לוצאטו, האָט געשאַפֿן די נייע
העברעאישע ליטעראַטור.

מולכוס גאולה־געזאַנג, די בת־מלכה מעליזעלדע, וואָס שבת־צבי האָט
צו איר געזונגען שירים — קיין זאך איז נישט פֿאַרלוירן געגאַנגען. ר' נחמן
בראַצלאָווער האָט אונדז אָפּגעראַטעוועט ס'געזאַנג, עס אונדז קריקגעבראַכט.
ער האָט בלויז געביטן דעם נאָמען. און די שיינע מעליזעלדע, די בת־
מלכה — די יידישע טאַכטער — איז געבליבן און לעבט אין אונדזערע
בידע ליטעראַטורן, אין דער העברעאישער, אין דער יידישער.

1922

דורך דורות
סיבון

דאס וואָס דער מענטש איז זיך מיט אַ לייכט געמיט מתווה פֿאַרן בוך, פֿאַרטויט דעם בוך ס'אייגענע נישט־וויסן, ס'אייגענע עס־הארצות און שעמט זיך דערביי נישט — דאָס איז אפשר דאָס גרעסטע פֿאַר־דינסט פֿונעם בוך.

אויב דער קריסט האָט אין מיטלאַלטער געפֿונען אינעם בוך אַ חבר פֿאַר וועמען זיך מתווה צו זיין, געפֿונען אינעם בוך אַ שטילן לערער, וואָס שלאָפֿט קיינמאָל נישט — האָט דער ייד אינגאַנצן זיך אויסגעלעבט אינעם בוך. דער ייד, דער למדן, איז בטל געוואָרן אינעם ספֿר, ווי דער יחיד — אינעם קיבוץ.

ס'האָט זיך אָבער געהאַלטן אין קלייבן טריף־בלוט. און אַ שפּאַר ביסל. דער פֿאַלקס־מענטש, די ייִדישע פֿרוי — זיי האָבן זיך נישט באַנוגנט מיט תורה און מעשים־טובים, זיי, אָט־די „עם־הארצים“, וואָס האָבן מער נישט געוואַלט גיין אין שפּאַן ביי די רבנים — זיי האָבן נאָך אין פֿופֿצנטן יאָר־הונדערט אויפֿגעריסן דאָס פֿאַרשנורעוועטע ייִדישע לעבן, געשאַפֿן די ייִדישע ליטעראַטור, וואָס האָט פֿאַרביטן עולם־הבא אויף עולם־הזה.

אַז מען רעדט וועגן קולטור, וועגן אַ קולטור־מענטש, קומען אויפֿן זינען פּערזענלעכקייטן ווי פּרוסט, דזשאַיס, דאָס זענען מענטשן, וואָס האָבן זיך באַנוצט מיט אָנגעזאַמלטע היסטאָרישע עשירות צוליב אינדיווידועלע צוועקן, ווי דער ציל פֿון געשיכטע וואַלט געווען צו באַשאַפֿן אינעם יחיד אַ מאַדעל פֿון אַן אויסטעלערישער, ראַפּינירטער וועלט. נישט מער. אויב דאָס וואָס פֿירט אין ערגעץ נישט איז קולטור, האָט נישט געלוינט קיין מענטשלעכע מסירת־נפֿש צו קריגן אַזאַ קולטור.

נבואה, חסידים, סאָציאַליזם, ייִדישיזם, ציוניזם, קאָמוניזם — דאָס זענען פּועל־יוצאס פֿון גרויסע היסטאָרישע פּראָצעסן. מיר אַטעמען די לופֿט, וואָס די היסטאָרישע אַרבעטן און איבערקערענישן האָבן איבערגע־לאָזט נאָך זיך. די היסטאָרישע לופֿט — איז די נשמה פֿון יעדער עפּאָכע, איר סטיל. דאָס דאַרף זיין דער צוגאַנג פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור צו די שכנישע קולטורן. דאָס האָט שוין אויך י. ל. פּרץ געזאָגט:

„...דאָס ליים, דער גראַניט, איז ביים ייִדישן דיכטער אין די הענט — דאָס פֿאַלק, די וועלט, דאָס לעבן, זיי ענדערט ער, זיי מאַדעלירט ער, זיי שאַפֿט ער איבער“.

אז מען רעדט וועגן יידן, דערמאָנט מען גלייכצייטיק (פֿון גרעצן ביו סעסיל ראָטן), אז מיר זענען שוין צוויי טויזנט יאָר דאָס „עם־הספֿר“.

ס'איז נישט ריכטיק, די לכיש־בריוו, וואָס מען האָט אין 1945 אויסגעגראָבן אין ארץ־ישראל, די לכיש־בריוו האָבן אַ רוק געטאָן די דאָטע אויף מער ווי אויף אַ האַלב יאָרטויזנט.

די לכיש־בריוו זענען געשריבן געוואָרן אין די צייטן פֿון ירמיה חנביא, 590 יאָר פֿאַר קריסטוסן. און די בריוו פֿון דעם פֿאַרוואַרפֿענעם פּראָ־ווינץ־שטעטל לכיש דערציילן וועגן אַן אַלטער ייִדישער קולטור, וועגן דעם אַלטן רעץ־כתב, וואָס איז שוין דעמאָלט, 590 יאָר פֿאַר קריסטוסן, אַלט גע־ווען הונדערטער יאָרן. און די בריוו קומען נישט פֿון דער קרוין־שטאָט, פֿון ירושלים, וואו ס'זענען פֿאַראַן סופֿרים, וואָס קענען שרייבן, נאָר די בריוו קומען פֿון אַ פֿאַרוואַרפֿן שטעטל, און די האַנטשריפֿט איז אַ געניטע, אַ זי־כערע, דאָס איז דער בעסטער באַווייז, אַז שוין מיט 26 הונדערט יאָר צוריק, זענען מיר, יידן, געווען דאָס עם־הספֿר.

ס'איז גענוג זיך צו פֿאַרטיפֿן אין דער געשיכטע פֿון תנ"ך און דערזען פֿאַר זיך די געשיכטע פֿון דער גאַנצער וועלט־ליטעראַטור.

די פֿרייד פֿון שאַפֿן, די מעגלעכע פּראָזע, די טיפֿע ליריק, נישט בלויז פֿון אַ ביימל, וואָס שאַקלט זיך אין פֿעלד, נישט בלויז פֿון אַ יחיד, נאָר אויך פֿון אַ גאַנץ פֿאָלק, וואָס ליידט און ווייטיקט. דער מענטשלעכער דראַנג און געראַנגל, דאָס וועלן דערגיין צו דער אייביקייט, דאָס וועלן פֿאַרבלייבן אויף דורות, דאָס וועלן אַריינגענומען ווערן, אויב נישט אין „נביאים“, איז כאַטש אין „כתובים“, ווי „שיר־השירים“, ווי „קהלת“, ווי „אסתר“, דער קאָמף מיט „בן־סיראָן“, וואָס ווערט עטלעכע פֿערציק מאָל דעמאָנט אין תלמוד מיטן טראַדיציאָנעלן „פּכתוב“ און איז נישט אַריינגענומען געוואָרן אין „פּכתובים“. דאָ האָט איר דעם גאַנצן געראַנגל פֿאַר אומשטערבלעכקייט.

די ערשטע איבערזעצונג אין דער אייראָפּיאישער ליטעראַטור איז דער תנ"ך — די סעפטואַגינטע.

די איבערזעצונג האָט געעפֿנט פֿאַרן גריכישן פֿאָלק נייע האַרזאָנטן, האָט אַריבערגעפֿירט די גריכן אין אַ נייער וועלט, וואָס איז פֿאַר זיי געווען אינגאַנצן פֿרעמד. אַ דאַנק דער איבערזעצונג האָבן אויך יידן אַריינגעפֿירט, און אַפֿשר אַריינגעגעבעט, אין דעם ייִדישן לעבן־קוק, אין דעם ייִדישן וועלט־קוק, גריכישע געדאַנקען און אידישען.

מיט דער תורה-איבערזעצונג אין גריכיש, איז אויך די גריכישע שפראך פֿאַרהייליקט געוואָרן ביי די אַלעקסאַנדריער יידן. עס איז געבוירן געוואָרן דער גלויבן, אַז די איבערזעצער האָבן ביי דער אַרבעט געהאַט „עלית-נשמה“.

די אַלעקסאַנדריער יידן האָבן געקוקט אויף די איבערזעצער, ווי אויף נביאים. און אַז ס'גריכישע לשון איז פֿאַרהייליקט געוואָרן, זענען אויך פֿאַרהייליקט געוואָרן די פֿילאָזאָפֿיש-גריכישע ווערק, וואָס זענען געווען נאַענט צום יידישן גייסט, צום עטיש-מאַנאַטעאיסטישן. מיט וואָס פֿאַר אַ הייליקן ציטער דער ייד פֿילאַן רעדט וועגן פֿלאַטאַנען.

און אויב די תורה-איבערזעצונג אין גריכיש איז פֿאַר די אַרץ-ישראל יידן געווען אַ טרויער, אַ צווייטער „מעשה עגל“, איז עס פֿאַר די אַלעק-סאַנדריער יידן געווען אַ יום-טוב, וואָס מען האָט געפייערט פֿון יאָר צו יאָר. דערמיט האָבן די גריכישע יידן אונטערגעשטראַכן דעם גרויסן קול-טורעלן ווערט פֿון דער איבערזעצונג. ס'איז מקוים געוואָרן דער חלום — „יפֿילותו של יפת באהלי שם“ (גריכישע שיינקייט זאָל זיין אין יידישע געצעלטן).

אַרום דער איבערזעצונג איז פֿאַראַן אַ שלל לעגענדעס, ס'איז פֿאַראַן אַ גאַנצע ליטעראַטור. און כאַטש מיר ווייסן היינט, אַז די איבערזעצונג איז נישט געמאַכט געוואָרן פֿון צוויי-און-זיבעציק חכמים און נישט לויטן פֿאַר-לאַנג פֿון עגיפֿטישן תלמי דעם צווייטן, ווייסן מיר אָבער אויך, אַז דער מחבר פֿון די איבערזעצונג-לעגענדעס, אַריסטיאַס, איז געווען אַ ייד, נישט קיין גוי, נישט קיין הויף-מענטש ביים קיניג.

נישט געקוקט דערויף, איז פֿאַראַן אַ סך אמת אין אַריסטיאַס בריוו.

אין יאָר 132 פֿאַר קריסטוסן, ווען בן-סיראַס אייניקל איז געקומען קיין אַלעקסאַנדריע, איז שוין כמעט גאַנץ תנ"ך געווען איבערגעזעצט אין גריכיש. די איבערזעצונג האָט זיך געצויגן אַ 150 יאָר. הייסט עס, מען האָט אָנגעהויבן איבערזעצן די תורה אין גריכיש אַן ערך 280 יאָר פֿאַר קריסטוסן, דאָס איז אין דער צייט פֿון תלמי פֿילאַדעלפֿוס.

דורך גריכיש איז די ליטעראַטור פֿונעם ייד געוואָרן דאָס אייגנטום פֿון דער מענטשהייט. אַן דער גריכישער איבערזעצונג וואַלט אוממעגלעך געווען איראַפע זאָל ווערן קריסטלעך. אַן דער סעפטואַגינטע וואַלט מען

נישט געהאָט קיין יידיש־אַלעקסאַנדרישע ליטעראַטור, קיין יידיש־אַלעקסאַנד־
דרישע פֿילאָזאָפֿיע.

וואו אַן אַנטראָפּמאַרפֿישער באַגריף אין דער תורה — איז ער אין דער
איבערזעצונג אָפּגעווישט געוואָרן. פֿון „גאַטס האַנט“ איז געוואָרן „גאַטס
מאַכט“. דערצו איז די גריכישע שפּראַך געווען מער מסוגל אויפֿצונעמען די
פֿילאָזאָפֿישע באַגריפֿן.

„ויברא אליהם את האדם בצלמו“ — און גאָט האָט באַשאַפֿן דעם
מענטש אין זײַן געשטאַלט — אין דעם זאַץ איז נישטאָ קיין רמז, קיין אָנ־
דייט פֿון פֿילאָזאָפֿיע. אין דער סעפּטואַגינטע איז דאָס וואָרט „בצלם“ —
געשטאַלט — איבערגעזעצט געוואָרן מיטן וואָרט „איקאָן“, וואָס דערמאַנט
שוין אַ פֿלאַטאַנישע אידייע. דער גריכישער אויסדרוק אַנטהאַלט מער ווי
דער העברעאישער, דערמיט האָבן זיך באַנוצט די יידיש־גריכיש אויס־
טיישטער און אַריינגעבראַכט אין דער תורה פֿלאַטאַנט אידייען־לערע.
נעמט דעם פּסוק אין שמות: „ויעלו משה ואהרן... ויראו את אלהי
ישראל“ — און משה און אהרן זענען אַרויפֿגעגאַנגען... אין האָבן געזען דעם
גאָט פֿון ישראל. די סעפּטואַגינטע זעצט איבער אַנשטאַט „געזען גאָט“, —
„געזען ס'פּלאַץ“, געזען דעם „מקום“. דאָס איז ס'ערשטע מאָל, וואו גאָט
ווערט באַצייכנט מיטן וואָרט „מקום“. און פֿון דער סעפּטואַגינטע, פֿון גרי־
כישן, איז עס אַריבער אין העברעאיש, ס'איז געוואָרן אַ שטיק פֿון אונדזער
וועלט־קוק.

ס'ערשטע בוך אין דער וועלט־ליטעראַטור, ס'ערשטע בוך פֿון גרויס
באַדייט, פֿון גרויס פאַרנעם, איבערגעזעצט צו ווערן, איז געווען דער תנ"ך.

די גריכישע איבערזעצונג, די סעפּטואַגינטע, אָדער ווי זי הייסט ביי
אונדז „תרגום השבעים“, איז נישט געווען די ערשטע איבערזעצונג. שוין
עזרא אין פֿינפֿטן יאָרהונדערט פֿאַר קריסטוסן, האָט געלייענט די תורה
פֿאַרן פֿאַלק ישראל און זי גלייך איבערגעזעצט אין אַראַמיש, ווי ס'שטייט
אין נחמיה: „ויקרא בספר בתורת האלהים מפורש“, אויפֿן וואָרט „מפורש“
זאָגן אונדזערע חכמים, אַז עזרא האָט געלייענט די תורה אין לשון־קודש און
זי גלייך איבערגעזעצט אין אַראַמיש.

ווייזט אויס, אַז יידן, ווען זיי זענען צוריקגעקומען פֿון בבל, האָבן
שוין נישט גערעדט קיין העברעאיש. די תרגומים, די איבערזעצונגען, זע־
נען אָבער נישט געווען קיין געשריבענע. ס'איז אַלץ געווען בעל־פה. דער

איבערזעצער, דער „תרגמן“, איז געשטאנען הינטערן „בעל-קורא“. ער האָט נישט געטאַרט אַנשפּאַרן די הענט אין שולחן. ער איז געשטאַנען גלייך, ווי פֿאַר מלכות און אויף אויסנווייניק איבערגעזעצט יעדן פּסוק, אים איבער-געזעצט מיטן זעלבן ניגון און מיט דעם זעלבן טראָפּ ווי דער בעל-קורא. דערצו זענען העברעאיש און אַראַמיש לייבלעכע שוועסטער. דער אַראַמישער תּרגום איז נישט בלויז אַן איבערזעצונג. תּרגם איז אויך טייטש — פּאר, פּרש — פֿאַרטייטשן.

אין די איבערזעצונגען פֿון תּנ"ך ליגט שוין ס'וויגעלע אַנגעגרייט פֿאַר דער „צאינה וראינה“, וואָס וועט געבאָרן ווערן אין אַ פּויליש שטעטל מיט איבער צוויי טויזנט יאָר שפּעטער. אין די תּרגומים גנבט נישט רחל איר פֿאַטערס תּרפֿים. זי נעמט זיי בלויז צו. לאה האָט נישט קיין רויטע, פֿאַרוויינטע אויגן. זי האָט שיינע, ליכטיקע אויגן. משה האָט נישט חתונה געהאַט מיט אַן „אשה כּושית“, מיט אַ נערגערטע, ווי פּאַסט עס טאַקע פֿאַר משה? ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ שיינער פּרוי.

מיט די אַראַמיש-איבערזעצונגען האָבן זיך באַנוצט די יידן פֿון ארץ-ישראל, פֿון בבל. אין די צייטן פֿון די תּנאים, פֿון די ערשטע אמוראים איז ארץ ישראל געווען דער שאַפּער, בבל — דער איבערנעמער. און דאָרט, וואו מען האָט נישט גערעדט קיין אַראַמיש, אין מדי, אין פרס, אין מצרים, האָט מען די תּורה געלייענט אין די לאַנדשפּראַכן, וואָס יידן האָבן גע-רעדט.

אַ יידישער דיכטער פֿון צווייטן יאָרהונדערט פֿאַר קריסטוסן זאָגט: „נישטאַ קיין לאַנד אויף דער וועלט, ס'זאָלן דאָרטן נישט זיין קיין יידן“. האָט דעמאָלט אַ ייד אויסגעוואַנדערט, האָט ער נישט בלויז געהאַט אַן אַד-רעס פֿון אַ ייד, נאָר די לאַנדסלייט האָבן אים מיט פֿרייד אויפֿגענומען. און דער ייד האָט נישט געוואַנדערט אַליין. גאָט איז מיט אים מיטגעגאַנגען. דער ייד האָט פֿאַרשפּרייט, איבער ימען, די תּורה זיינע.

בשעת די תּרגומים זענען געווען בלויז פֿאַר יידן, איז די גריכישע תּורה איבערזעצונג, די סעפטואַגינטע, געווען פֿאַר יידן און נישט-יידן.

ווי קומט עס אָבער, וואָס אין דער צייט פֿון ר' עקיבאָן האָבן יידן זיך ווידער גענייטיקט אין אַ נייער גריכישער איבערזעצונג? אין דער עקילס-איבערזעצונג? ווער האָט זי געדאַרפֿט? און צוליב וואָס האָט מען זי גע-מאַכט?

דער ענטפער איז א פשוטער — דאָס דעמאָלטדיקע יידישע לעבן האָט געפֿאָדערט נאָך אַן איבערזעצונג. הונדערטער טויזנטער יידן האָבן נאָך אַלץ גערעדט גריכיש און די יידן האָבן זיך מער נישט געקענט באַנוצן מיט דער סעפטואַגינטע.

אין פֿילאַנס צייטן איז ביי די גריכיש־רעדנדיקע יידן די סעפטואַגינטע געווען אַזוי הייליק, ווי דער העברעאישער אַריגינאַל. אין איין יאָרהונדערט נאָך פֿילאַנען האָט זיך אָבער אַלץ געהאַט געענדערט. אין דעם זעלבן יאָר־הונדערט איז געווען יעזוסעס געבורט און זיין וואַקסן. די קריסטן האָבן נישט בלויז איבערגענומען די סעפטואַגינטע, זיי האָבן אויך ביים איבער־שרייבן זי געמאַכט אויסבעסערונגען, וואָס זאָלן פֿאַסן פֿאַרן קריסטנטום. יידן האָבן נישט געקענט פֿאַרטראַגן דאָס וואָרט „קריסטאָס“ אין דער סעפטואַגינטע, וואָס איז נישט מער ווי אַן איבערזעצונג פֿונעם וואָרט „משיח“ — דער געזאַלבער. יידן האָבן נישט געקענט פֿאַרטראַגן דאָס וואָרט „יעזוס“, וואָס איז נישט מער, ווי אַן איבערזעצונג פֿונעם וואָרט „יהושע“. און צווישן גריכישע יידן איז יעזוס־יהושע געווען אַ פֿאַפּולערער נאָמען. די קריסטן האָבן אויך גענומען איבערשרייבן די סעפטואַגינטע. יוסטינוס, דער הייליקער, עקילסעס אַ מיטצייטלער, האָט באַשולדיקט די יידן, אַז זיי האָבן געפֿעלטשט דעם פֿסוק: „אמרו בגוים יהוה מלך“ — זאָגט צווישן פֿעלקער גאָט טוט קיניגין. אין זיין סעפטואַגינטע איז געשטאַנען: „זאָגט צווישן פֿעלקער: גאָט טוט קיניגין פֿונעם קרייץ“.

יידן האָבן אָפּגעוואָרפֿן די סעפטואַגינטע און מיט דער הילף פֿון ר' עקיבֿאָן, מיט דער הילף פֿון ר' יהושע בן חנניה, האָט דער גר, עקילס, געמאַכט אַ נייע איבערזעצונג.

מיט דער נייער איבערזעצונג האָבן ייד באַקעמפֿט קריסטנטום. וואו אַ גריכישער געדאַנק, אָדער אַ קריסטלעכער אַנדייט, האָט עקילס אָפּגעווישט, אָפּגעמעקט. ער האָט נישט בלויז איבערגעזעצט ווערטערלעך די תּורה. ער האָט אויך פֿאַריידישט דעם גריכישן סינטאַקסיס. נישט אומזיסט האָט מען אים באַשולדיקט, אַז ער זעצט נישט איבער קיין ווערטער, ער זעצט איבער טראַפֿן. ער האָט אַפֿילו געשאַפֿן אַ וואָרט אין גריכיש פֿאַרן העברעאישן אַקו־זאַטיוו „את“. גאָטס נאָמען „יהוה“ האָט ער נישט איבערגעזעצט, ווי די סעפטואַגינטע „קיריאָס“ — האַר, אדוני. ער האָט אומעטום איבערגעלאָזט דעם נאָמען „יהוה“ אין דעם אַלטן יידישן כתב, אין דעם „רעץ־כתב“.

און אזוי וויקלען זיך אַרום דעם תנ"ך — דורות, דורות. פֿון די תנאים צו די גאונים. פֿון די גאונים צום יידישן רענעסאַנס אין פֿינצטערן מיטל-אַלטער. פֿונעם יידישן רענעסאַנס ביז צום היינטיקן טאָג.

טויזנטער יאָרן ווי דער ייד וויקלט די תורה, קושט זי, צירט זי אין מענטשלעך, אין קרוינען. ער ציילט די אותיות, היט אָפּ דעם פתיב מיטן קרי, האַלט הייליק די תיבה, דעם אַרונ־קודש. דער ייד האָט טראַקטאַטן ווי נאָך צו מאַכן טינט, ווי אויסצואַרבעטן פאַרמעט, נייען יריעות, שרייבן אַ פערלדיקן כתב.

טויזנטער יאָרן ווי יעדער ייד האָט זיך זיין ווינקעלע פֿאַר ספֿרים, זיין ספֿרים־שענקל, זיין שטיקל ביבליאָטעק, און ייד איז סינאָנים צום ספר. יאָגט מען יידן, מען ברענט זיי — ברענט מען אויך זייערע ספֿרים. מיר האָבן דאָ כראַניקעס און קינות, וואָס באַשרייבן און באַוויינען די רדיפות אויף ספֿרים. און דאָס לעבט יעדער ייד איבער. איך אליין דערמאָן זיך אַ נאכט אין פאַריז.

ס'איז געווען 1901. איך האָב זיך אַרומגעדרייט אין אַ שטומער וועלט פֿון הייזער און שאַטנס. כ'בין פֿאַאַרבייגעגאַנגען די טורעמס פֿון נאַטערדאָם, דעם קופּאַל פֿון פּאַנטעאָן, די שטומע שטיינער האָבן מיר דערציילט פֿון לודוויק דעם ניינטן, וואָס האָט געהייסן צונויפֿנעמען אלע גמרות פֿון פֿראַנק־רייך און זיי עפֿנטלעך פֿאַרברענען אויפֿן פּלאַץ, וואו איך בין געשטאַנען. אַרום די געביידעס האָבן זיך גענומען שאַרן שאַטנס, מיטגעבראַכט מיט זיך פֿון דער פֿינצטערניש פֿאַרשטיקטע קולות.

איך האָב זיך גענומען אַרומקוקן, געוואַלט זען צי די דאַמיניקאַנער רוקן זיך נישט פֿון הינטער דעם קיניגלעכן שלאָס.

כ'האָב קיינעם נישט געזען. די וואַך־ועלנער האָבן געשפּאַצירט היין־און־צוריק מיט די ביקסן אין די הענט. די אַלטע ביימער מיט די נאַקעטע צווייגן האָבן געקרעכצט און צווישן די פּליגלען פֿון די געביידעס האָט זיך מיט אַמאָל דערהערט אַ פֿייף, ווי די שטומע שטיינער, וואָס ווייסן אַלץ און שווייגן, וואַלטן געגעבן אַ געהיימען צייכן מען זאָל זיך היטן.

כ'האָב זיך אַרומגעקוקט. ס'האָט זיך געעפֿנט אַ טירל און ס'איז אַרויס־געקומען דער משומד דונין. נאָך אים אַ פּראַצעסיע דאַמיניקאַנער. דער משומד האָט באַזיגט דעם לעצטן פֿון די בעלי־תּוספּות, דעם גרייז־גרויען ר' יחיאלן.

פֿון הינטער די פֿינצטערע געביידעס זענען אַנגעלאָפֿן פֿאַרבּלוטיקטע

יידן. זיי האבן געשריגן נישט מיט קיין מענטשלעכע קולות. און דאָס פעבל, ווילד פֿון פֿרייד, האָט געצוואונגען די יידן צו קוקן, ווי מען פֿאַר־ברענט די גמרות, אויפֿן זעלבן אָרט, וואו דעם רמב"ם קעגנער האָבן גע־הייסן פֿאַרברענען דעם „מורה־נבוכים“.

טויזנטער גמרות האָבן געפֿלאַקערט. די פֿיערדיקע אותיות האָבן איינ־געהילט די שטאַט אין פֿלאַמען, געוויינט — „איז דאָס די תורה און דאָס איז איר שכר?“

און צווישן די געשרייען האָט זיך געפֿלאַנטערט דער ניגון פֿון דער ישיבה, וואו דער גרייז־גרויער ר' יחיאל האָט געלערנט מיט זיינע הונד־דערטער תלמידים, געלערנט פֿון אויסווייניק, אָן גמרות. אויפֿגעהאַלטן ס'פֿיי־ער, געגעבן דעם ייד כוח און ביטחון.

און דאָס איז נישט בלויז אין פֿאַריז געווען. דאָס איז אויך געווען אין סורא, אין פומבדיתא, אין קירואַן, אין קאַרדאַווע, אין מיינץ, אין אַמסטער־דאַם, אין ווין, אין פּויזן, אין לובלין, אין וואַרשע. און נישט בלויז אַמאַל. אויך היינט. אָט איז אַ בילד פֿון פּוילן אויף צומאַרגנס נאָכן חורבן.

סוף סעפטעמבער 1939. ס'איז נאָכט. שוין פֿיר מעת־לעת ווי ס'שלעפט זיך אַ פּאַסאַזשיר־צוג פֿון וואַרשע קיין ווילנע.

עס האָט זיך דערהערט אַ געשריי. דאָס געשריי, אַ שפּיציקס, האָט זיך געקייקלט דורך דער פֿינצטערניש. פֿון אַלע זייטן קולות:

— טאָ לאָז ער עפֿענען די וואַליז!

— ער וויל נישט?

— נעמט ביי אים צו די וואַליז און וואַרפֿט אים אַרויס פֿון וואַגאַן!

— נעמט אים, חברה! נעמט דעם ייד!

דאָס געשריי האָט נישט געלאָזט איינזיצן, געשטאַכן די אויערן. אַ

בלאַנדע דאַמע האָט זיך געבעטן ביי אַ גלח:

— זיי קענען דאָך טאַקע דעם ייד אַרויסוואַרפֿן.

דאָס געשריי איז געוואָרן גרעסער. די דאַמע האָט אַריינגעכאַפט ס'פנים

אין ביידע הענט אַריין, זיך שיר נישט צעוויינט:

— כ'קען נישט הערן!

דער גלח האָט זיך אַ הייב געטאַן. ער איז אַריין צווישן די פּאַסאַ־

זשירן, האָט זיך געפֿרעגט:

— וואָס איז דאָ?

— דער ייד באַהאַלט עפעס פֿון אונדז, — האָט דער הויפט־טומלער
געמאַכט פּלאַץ פֿאַרן גלח — פֿירט עפעס אַרויס פֿון וואַרשע.

— וואָס פֿירט ער?

— דאָס ווילן מיר וויסן.

עמיצער האָט אָנגעצונדן דאָס שטיקל ליכט אין דער לאַמטערנע. אויגן
— פֿאַרשלאָסענע, איבערגעשראַקענע. בלויז דער טומלער, אַ געלער, גע-
פּאַקטער גוי, וואָס איז ענלעך געווען אויף אַ קוילער, צי אויף אַ חזיר־הענדל-
לער, בלויז ער האָט איינגעלייגט וועלטן.

אַ יונגער ייד, אַן אויסגעמאַגערטער, אין די אויגן טרויער, האָט זיך
אויפֿגעשטעלט. ער האָט געוויזן דעם גלח אויף דער אָפּגעריבענער, צעראַ-
טענער וואַליז, און זי געעפֿנט:

— פּאַניע קושענדז, איר זעט וואָס איך פֿיר? דעם אַלטן טעסטאַמענט
און אַנדערע הייליקע ספֿרים. כִּ׳האַב איבערגעלאָזט אין וואַרשע אַ הויז, אַ
געוועלבל. פֿון מיין גאַנץ פֿאַרמעגן האָב איך בלויז דאָס געראַטעוועט. און
דער פֿאַרטיין — האָט דער ייד אָנגעוויזן אויפֿן געלן פּאַליאַק — האָט זיך
אָנגעזעצט אויף מיר, אַז כִּ׳פֿיר... כִּ׳ווייס וואָס? פֿרעגט אים! ער וויל מיך
דווקא אַרויסוואַרפֿן מיט דער וואַליז פֿון וואַגאַן, מיינט, אַז אַ ייד איז אַ
כישוף־מאַכער, וועט נישט דערהרגעט ווערן.

ס'געלעכטער ביים עולם איז געבליבן שטעקן אין האַלדז. מען האָט זיך
פֿאַרשעמט פֿאַרן אייגענעם חורבן. אַ פּאַליאַק האָט געזאָגט צום גלח:
— דער פּאַן קשאַנדזש האָט געזען, וואָס אַ ייד האָט געראַטעוועט פֿונעם
חורבן? אַט־דאָ, אין דער אַלטער קולטור, זייערער, דאַרף מען זוכן דעם כוח,
וואָס האַלט יידן אויף...

און נישט בלויז טרויער איז געלעגן אינעם יידס כאַציאונג צום ספֿר,
צום בוך. אויך פֿרייד, אַ סך פֿרייד איז פֿאַרבונדן מיטן בוך. די פֿרייד פֿונעם
יידישן קינד, וואָס האָט אָנגעהויבן צו לערנען חומש. נישט אין איין יידישער
שטוב איז די פֿרייד פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ספּעקטאַקל פֿאַר קינדער.
די פֿרייד פֿונעם חתן־בחור, וואָס מען האָט אים פֿאַרשריבן אין די תּנאים אַ
ש״ס, די רמב״מ׳ס. די סעודות נאָכן פֿאַרענדיקן אַ מסכתא, די פֿרייד פֿון
שמחת־תורה. אַט־די פֿרייד דאַרף מען ערשט אויספֿאַרשן.

אונדזערע בוכענדלער דאַרפֿן זיך לערנען ביי זייערע אמאָליקע קאָ-
לעגן ביי די פּאַקטערערט ווי צו אַנאַנסירן אַ בוך.

יוסף בן יקר, א פארלעגער און א פאקנטרעגער, האָט אין 1544 אָפֿ-
געדרוקט אַ סידור אויף יידיש. ער לאַזט וויסן דעם עולם אין אַ געדרוקטן
אַנאָנס. טאַקע אין זיין אייגענעם סידור, אַז זיין איבערזעצונג — אין פֿאַר-
גלייך מיט אַנדערע איז — „אַזאַ גרויסער אונטערשייד, ווי צווישן אַן אַלט
ווייב און אַ יונגער מויד“.

אַזאַ מין פֿאַרגלייך אויף די בלעטער פֿון אַ סידור איז געווען טיפיש
פֿאַר דער יידישער ליטעראַטור פֿון יענער צייט, וואָס האָט זיך גערעכנט
מיטן געזונטן געשמאַק פֿון די פֿאַלקסמאַסן.

לויט דעם תלמוד, לויטן „ספֿר הקבלה“ פֿון ראב״ד, לויט דער צוואה
פֿון ר' יהודה אבן-תבון, לויט דעם „ספֿר חסידים“, לויטן „לקוטי מהרי״ל“,
וואַלט מען לייכט געקענט צונויפֿשטעלן אַ שולחן-ערוך, ווי נאָך אַ ייד
זאָל זיך באַגיין מיט אַ ספֿר.

אַז מען ליענט די אַלע „עשהס“ און „לא תעשהס“ פֿאַרגעסט מען,
אַז ס'רעדט זיך וועגן אַ בוך. מען דערזעט פֿאַר זיך אַ לעבעדיק נפֿש, ווע-
מען „ס'עם-הספֿר“ גיט אָפֿ גרויס כבוד. ס'ווערט גענוי באַשריבן ווי נאָך
איינצובינדן ספֿרים, ווי נאָך זיי אויסצוסדרן אין „אַרמרים“ (ביכערשענק),
ווי נאָך זיי איינצודעקן מיט טעפּיכער, זיי זאָלן נישט פֿאַרנעצט ווערן. און
אויב ס'טרעפֿט זיך אַ פֿאַרפֿלייצונג, צי אַ שרפֿה, איז נאָכן נפֿש דאַרף
מען גלייך ראַטעווען די ספֿרים. און איצט — ווי אַרומצובינדן ספֿרים —
ווען און ווי צו קושן ספֿרים. און אַז די ספֿרים ווערן צעריסן, ווי נאָך צו
ברענגען די „שמות“ צו קבורה.

און אַז ביכער זענען געווען אַזוי טייער און הייליק, האָבן זיך שטענ-
דיק געפֿונען בעלנים אונטערצושלאָגן אַ ספֿר. פֿון גאַר אַלטע צייטן ביזן
היינטיקן טאַג קען מען געפֿינען אויפֿשריפֿטן אויף ספֿרים קעגן גנבה.

אַט ציטיר איך דריי העברעאישע אויפֿשריפֿטן:

„רננו לאלוהנו, לו הודו,

אַך לקחת הספֿר לא תחמודו“.

אַדער:

„שמעו אלי, הטו אזניכם הקשיבו

התפללו, אחרי כן ספֿרי תשיבו“.

אויפֿן רמב״מס „מלות ההגיון“, אַ ירושה פֿון מיין זיידן, געפֿינט זיך

זיין אויפֿשריפֿט:

„אף על פי שאסרו חכמים לכתוב על הספר, אבל לחתום שמו מותר, מפני שיש אנשים צדיקים, שאינן הולכים ד' אמות בלי נטילת ידים ונוטלים ספרים בלי מעות, אלא בעשר אצבעות“.

די אלע „אזהרות“ זענען געשריבן אין העברעאיש. אין יידיש האָב איך קיינמאָל נישט געהאַט באַגעגנט אַן „אזהרה“ נישט צו גנבענען קיין ביי-כער.

אויף אַ ביכער ליציטאַציע אין בערלין, אין 1931, האָב איך צופֿעליק געקויפֿט אַן „הליכות עולם“, מאַנטובה, שני"ג (1593). דאָרט האָב איך גע-פֿונען אַן אזהרה פֿאַר גנבה, געשריבן אין יידיש, אין יאָר תל"א (1671). דער טעקסט לייענט זיך אַזוי:

„דאז ספֿר איז מיר ליפֿ;
ווער עז שטעליט דער איז אין דיפֿ;
זיין ריטר אודר קנעכטי;
הענגען איז זיין רעכטי;
היום ו' ד' תשרה(י) תל"א לפֿק;
דאך ווער עז וויל קויב;
דער זאָל ניט דאָ ערפֿין לויב;
דאז געליט איז עז וועריט;
אַיי ער אלית פֿאַר שעריט;
ווען ער אבער ניט אנדרשיט וויל;
זוא שווייג ער נומין שטיל;
דען דאז געליט פֿאַר גייט אונ' דער דרעק בשטעיט;
דאָס ספֿר הזיט הליכות עולם;
ווער עז ניט קען דער אזיט איין גרוזר-גולם;
דער וויל וויסן וועס דאָס ספר איז;
דען עז איזט יא אויף טייטצן געדרוקט און פֿיל אותיות פֿאַר צוקיט;
דער קאָב ערישט נייעא ניס;
און דוא דיא קאַרין ארויז;
דער נאך קום ער אין אונזר הויז;
וועריטער וואָל זעהן וועס ער איז גוועזין;
דאָס וועריט אַליז (ו)פֿינדן אים לעזין“.

אַט איז אַן אויסצוג פֿון ר' יהודה איבן תיבונס צוואה: „מוסר אב“ — די שטראַף־רייד פֿון אַ פֿאַטער צום זון. ר' יהודה אבן תיבון איז געווען אַ דאַקטאָר און אַן איבערזעצער, אַדער ווי זיין זון ר' שמואל רופֿט אים: „אבי המעתיקים“ — דער פֿאַטער פֿון די איבערזעצערס. ר' יהודה האָט אײַ בערגזעצט פֿון אַראַביש אויף העברעאיש די ווערק פֿון בח״יין, יהודה הלוי און איבן גבירולס. דער ר' יהודה, וואָס איז געווען אַ ביבליאָפֿיל, האָט געהאַט אַ גרויסע ביבליאָטעק. ער זאָגט אַן דעם זון, דעם שפּעטערן אײַ בערזעצער פֿון רמב״ם:

„זון מיינער, חבר זיך מיט דייענע ביכער. זע, אַז דייענע ביכער־שענק זאָלן זיין די לוסטגערטנער, וואו דו זאָלסט שפּאַצירן“.

„איך האָב דיך פֿאַרזאָרגט מיט אַ ביבליאָטעק. וועסט נישט דאַרפֿן באַרגן קיין ביכער, זיך דרייען אַ קאַפּ, ווי דייענע חברים, וואָס זוכן ביכער און געפֿינען זיי נישט. פֿון אַנדערע ביכער האָב איך דיר פֿאַרזאָרגט מיט צוויי מיט דריי עקזעמפּלאַרן.“

„יעדן ראש־חודש קוק איבער דייענע העברעאישע ביכער. יעדע צוויי חדשים — דייענע אַראַבישע. שטעל אויס די ביכער אזוי זאָלסט זיי לייכט קענען געפֿינען. דו דאַרפסט וויסן אין וואָס פֿאַרער פּאָליצע, אין וואָס פֿאַר־רער שאַנק, ס'בוך שטייט. אין יעדער אָפּטיילונג דאַרף ליגן די רשימה פֿון די ביכער, וואָס געפֿינען זיך דאַרט. קוק אָפּט איבער דייענע קאַטאַלאָגן, זאָלסט געדענקען יעדעס בוך.“

„קען איינער זיך נישט קויפֿן קיין בוך און קומט צו דיר, אַנטליי אים ס'בוך. זע אָבער מען זאָל דיר די ביכער אָפּגעבן. טו אַכטונג אויף דייענע ביכער, וויקל איבער די ביכער־קאַסטנס מיט טעפּיכער. זע די ביכער זאָלן זיך נישט פֿאַרנעצן, מיז זאָלן זיי נישט עסן. געדענק אַז ביכער זענען אַ פֿאַרמעגן. באַרגסטו אַ בוך, פֿאַרצייכן דיר וועמען האָסט עס געגעבן. און אַז דו קריגסט עס צוריק, שטרייך אויס דעם נאָמען פֿונעם באַרגער. אויף יעדן פּסח און סוכות זע, אַז אַלע אַנטליענע ביכער זאָלן זיין ביי דיר“.

אַט די ליבע, אַט־די מסירת־נפֿש צום ספֿר, צום בוך, וואָס גייען אויף אין פיין, אין וויי, וואָס גייען אויף אין פֿרייד, וואָס גייען אויף אין יידיש בלוט, אַט־די ליבע צום ספֿר האָבן יידן אויסגעשמידט אין זיך.

אין די צייטן פֿון די גאונים איז אין פּבל געווען אַ מנהג אַנטקעגנצור־טאַנצן חתן־פֿלה מיט אַן אָפֿן ספֿר, וואָס איז געווען באַליבט אין דער משפּחה.

אָט־דער מנהג איז פֿאַרבליבן ביי אונדזערע אָפּגעפֿרעמדטע ברידער, ביי די קאַראַימען.

כ׳האַב אַ מאַנסקריפּט פֿונעם קאַראַימעשן ספר „חזוק אמונה“ פֿון ר׳ יצחק טראַקי, וואָס איז יאָרן אויך געווען אַ האַנטבוך ביי אונדזערע יידן. ווען זיי האָבן דעבאַטירט מיט קריסטן. אין דעם „חזוק אמונה“ פֿאַרצייכנט דער איבערשרייבער, אַז אויף זיין חתונה, צו דער חופּה, האָט מען אים אַנטקעגנגעטאַנצט מיטן אויפֿגעמישטן „חזוק אמונה“, וואָס ער האָט איבער־געשריבן, ווי מען טאַנצט ביי אונדז יידן אַנטקעגן חתן־כלה מיט הבדלות, מיט געפֿלאַכטענע חלות, מיט טאַרטן.

אין די פֿערטהאַלבן טויזנט יאָר, אויף דעם לאַנגן וואַנדער־וועג, האָבן מיר, יידן, אַ פֿאַלק מיט אַן אַלטער, זעלבסטשטענדיקער קולטור, נישט איין מאָל געביטן אונדזער לשון. דריי פֿון אונדזערע גערעדטע לשונות האָבן מיר נישט בלויז איבערגעשאַפֿן, מיר האָבן זיי אויך באַלעבט און דערהויבן צו נאַציאָנאַלע שפּראַכן. אונדזערע נאַציאָנאַלע שפּראַכן זענען — העברעאיש, אַראַמיש, ייִדיש. די דריי שפּראַכן זענען געקניפט און געבונדן.

וויפֿיל פֿרייד און טרויער ליגן אין דער מאַמעס „צאינה־וראינה“, אינעם טייטש־חומש, וואָס איז דער המשך אין ייִדיש פֿונעם אַמאָליקן מדרש. דער מאַמעס טרערן, איר נַגּוּן.

ייִדיש הייסט — מאַמע־לשון. אונדזער מאַמע האָט זיך אויסגעוויינט איר האַרץ אויף ייִדיש, האָט אונדז איינגעוויגט מיט „ראַזשינקעס און מאַנד־לען“, האָט פֿאַרפּלאַנצט אין אונדז ליבע צו אירע ספֿרימלעך, צו אירע מעשות.

דער תנ״ך־ייד, דער גמרא־ייד, דער ייד פֿון מיטלאַלטער און רע־נעסאַנס, דער וואַרשעווער ייד, וואָס ראַטעוועט זיין ביסל ספֿרים — דאָס זענען נישט קיין איינצלנע יידן. דאָס איז אַ גאַנץ פֿאַלק, דאָס איז — „ס׳עם־הספֿר“. אונדזערע גירוש־כראַניקעס זענען פֿול מיט אַזוינע יידן, גרויסע יידן, ווי אונדזערע אברבנאלס, ווי אונדזערע שיפּערס.

ווען דער שונא האָט אין סעפטעמבער, 1939, באַמבאַרדירט וואַרשע, איז אויפֿן גושיבאָוו אין אַ סופּה געזעסן אַ ייד און האָט געלערנט משניות. — טאַטע — זענען דעם יידס קינדער אַנגעלאַפֿן — קום אין קעלער אַריין, באַמבעס פֿאַלן.

— יעדער שראַפּנעל, קינדער, האָט זיך זיין באַשטימטן, אַנגעצייכנטן

וועג — האָט דער ייד געענטפֿערט און איז ווייטער געבליבן זיצן איבערן משניות.

דאָס איז דעם יידס שלאַכטפֿעלד, וואו קיין אַרמיי איז נישטאָ, קיין פֿלאַט איז נישטאָ. ס'איז דאָ בלויז ס'וואָרט, ס'מענטשלעכע וואָרט — אונד-זער איינציק כלי-זיין.

און פֿאַרענדיקן מיין עסיי וועל איך מיט אַן אויסצוג פֿון אַ בריוו פֿון דעם 17-טן אַפּריל, 1938, וואָס כ'האַב באַקומען פֿון אַ שפּאַניש שלאַכט-פֿעלד, פֿון פֿראַנט-דע-לעסטע:

„...טייערער אָפּאַטאָש, וואונדערט זיך נישט, וואָס איר דערהאַלט אַ בריוו פֿון שפּאַנישן שלאַכטפֿעלד. דאָס שרייבט אייך אייער לאַנדסמאַן פֿון מלאָווע, וואָפֿקע ביילאָוויטש (מאַשקע שמש אָן אייניקל), אַ שניידער-אַר-בעטער, וואָס קעמפֿט אין דער ערשטער ליניע פֿון קאַמף קעגן פֿאַשיזם און אַנטיסעמיטיזם שוין 18 חדשים. אויך זיין ברודער איזאַק, וואָס איז שוין געווען שווער פֿאַרוואַנדעט און איצט איז ער שוין צוריק אין דער ערש-טער ליניע פֿון קאַמף.

וואָס צווינגט מיך אייך צו שרייבן?

„דאָ, אויפֿן שלאַכטפֿעלט, האָב איך איבערגעלייענט אייער ראַמאַן „1863“, וואָס באַהאַנדלט דעם פּוילישן אויפֿשטאַנד. טייערער אָפּאַטאָש, צי גיט נישט שפּאַניע די מעגלעכקייט אַנצושרייבן אַ היסטאָרישן ראַמאַן, אַ ראַמאַן ספּעציעל פֿאַר אונדז יידן? איך מיינ, אַז יאָ. דער אַמאָליקער יידישער ישוב, די אינקוויזיציע און איצט דער אויפֿשטאַנד פֿון דער שוואַרצער מאה קעגן אַלעם, וואָס איז יונג און ניי. און די צוויי טויזנט יידישע מיליציאַנערן, וואָס אַ טייל זענען שוין טויט, אַדער פֿאַרוואַנדעט, און וואָס האָבן אַזויפֿיל העלדישקייטן באַוויזן, נקמה גענומען פֿאַר די אומגעקומענע יידן מיט 450 יאָר קריק.

„פֿאַרוואָס זאָלט איר נישט אַנשרייבן אַזאַ ראַמאַן, ליבער אָפּאַטאָש? כ'בעט אייך — פֿאַרטראַכט זיך וועגן דעם. זייט מיר מוחל פֿאַר מיין דריסט-קייט אייך צו געבן ליטעראַרישע עצות.

אייער, וואָפֿקע ביילאָוויטש“.

„נ. ב. — איך געהער צו דער פֿראַנצויזיש-שפּאַנישער בריגאַדע, די מאַרסעלעזע, די 44-טע, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט אויף די פֿראַנטן פֿון עסטע“.

ווייזט מיר נאך א פֿאַלק, וואו אַזאַ גרויסער און טיפֿער ייד, ווי אברבנאל,
זאָל האָבן זיך אידייאיש צונויפֿגעקומען מיט אַ שניידער־יינגל פֿון מלאָווע,
וואָס האָט געקעמפט און איז געפֿאלן פֿאַרן ייד, פֿאַרן מענטש, פֿאַר גערעכ־
טיקייט. און אין סאַמען ברען פֿון פייער האָט ער אין זינען דעם יידישן
היסטאָרישן ראָמאַן, דאָס יידישע בוך?
אַט־די כוחות פֿאַרמאַגן מיר. אַט־די ליבע צו דער תורה, צום ספר,
צום בוך, פֿאַרמאַגן מיר. ייד און תורה זענען סינאָנימען.

1939

א י נ ה א ל ט :

● יצחק לייבוש פרץ

● י י ד י ש

● די אידייע פֿון יידיש
און פֿון דער
יידישער ליטעראַטור

● וואָס איז יידישקייט ?

● קיום —
נישט אונטערגאַנג

● „נסים און פסוקים“ —
אן ענטפֿער
חיים גרינבערגן

● שלמה מולכו
און שבתי צבי

● ס'בון
דורך דורות

וועגן אלע ענינים אין שייכות עסיי-ביבליאטעק

שרייבט אויף דעם פֿאלגנדיקן אדרעס :

GERSHON POMERANTZ
206 SPADINA AVE.
TORONTO, ONTARIO
CANADA

דערשינען אין
גרשון פאָמעראַנג
עסיי-ביבליאָטעק

„יוסף אָפּאַטאַשוס גאַנג“
פון ב. ריווקין
צוויי און זיבעציק זייטן

„פּדיון השם“
פון לעאַ פֿינקלשטיין
הונדערט און אַכט זייטן

יידיש און יידישקייט
פון יוסף אָפּאַטאַשו
הונדערט זייטן

דערשיינט בקרוב :
„פֿישל בימקאָ — זיין לעבן און שאַפֿן“
פון לעאַ פֿינקלשטיין

JOSEPH OPATOSHU
Yiddish and Jewishness
ESSAYS

Published by
GERSHON POMERANTZ
Essay — Library
Toronto, October 1949
ONE HUNDRED PAGES

Printed in Canada by

Pomer
Publishing & Printing Co.

GERSHON POMERANTZ
Proprietor

206 Spadina Avenue
Toronto 2-B, Ont.